

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

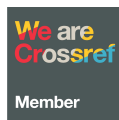
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

Збірник наукових праць
№ 3 (64) 2018

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Збірник наукових праць
«Правовий часопис Донбасу»
включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International

Кривий Ріг
2018

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України,
протокол № 1 від 28.09.2018

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 3 (64) 2018

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. — 2010. — № 4).

Перереєстровано (додаток 6 до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017).

У збірнику розглядаються загальнонаукові та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового та господарського права, проблеми боротьби зі злочинністю

Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Розсилається до наукових бібліотек України, вищих навчальних закладів системи МВС

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання на сайті ДЮІ МВС України www.dli.donetsk.ua

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22761-12661 ПР від 30.05.2017.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21
Тел.: (056) 495 09 6

Редакційна колегія

Головний редактор — Бесчастний В. М., ректор Донецького юридичного інституту МВС України (далі ДЮІ МВС України), доктор наук з державного управління, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
заступник головного редактора — Назимко Є. С., перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
відповідальний секретар — Лосич С. В., начальник відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
редактор — Рутвян О. І., завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи;

члени редколегії:

- Бачила В. В. — начальник Академії МВС Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);
- Йозеф Затько — директор Європейського інституту безперервної освіти, доктор права, Почесний доктор (Словачька Республіка);
- Ларій Ю. С. — директор Департаменту науки, розвитку проектів і співробітництва Академії «*STEFAN CEL MARE*», доктор права, доцент (Республіка Молдова);
- Наджафгулієв Рафіг Іслам огли — доцент кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права (Азербайджанська Республіка);
- Вітвіцький С. С. — завідувач науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Волобуєва О. О. — завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Волобуєв А. Ф. — професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Деревянко Б. В. — професор кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Зозуля Є. В. — професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Іванов І. В., завідувач кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Клемпарський М. М. — професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Кононенко Т. В. — професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор філософських наук, доцент;
- Лопатинська І. С. — доцент кафедри іноземних мов ДЮІ МВС України, кандидат педагогічних наук;
- Лоскутов Т. О. — професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Макаренко О. Ю. — професор кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Мердова О. М. — завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
- Пашутін В. В. — доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Пилипенко Д. О. — заступник декана юридичного факультету ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
- Одерій О. В. — професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Титаренко Д. М. — професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор історичних наук, доцент.

ЗМІСТ

Розділ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гурський Віктор Євгенович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЖІНОК В УКРАЇНІ.....	6
Делія Юрій Володимирович ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	12
Зозуля Євген Вікторович Іванов Іван Володимирович РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ЗАХІДНОЇ ТРАДИЦІЇ ПРАВА	19
Ільницький Михайло Степанович РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	25
Нестерович Володимир Федорович ПОНЯТТЯ, СУТНІСНІ РИСИ ТА ВИДИ НОРМ ВИБОРЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ	33
Пайда Юрій Юрійович ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....	40
Сусликов В'ячеслав Євгенійович Косякіна Ольга Валентинівна КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	46
Тіхонова Марія Анатоліївна ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ СПОРТУ	55

Розділ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Тетяна Володимирівна ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ ЗА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	61
Суюсанов Лут Ікрамович ВИРОБНИЧИЙ ТРАВМАТИЗМ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МІСТА КРИВИЙ РІГ: АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОФІЛАКТИКА.....	68

Розділ III
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО.
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Вітвіцький Сергій Сергійович	
ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ КОНТРОЛЮ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІЗ ТЕНДЕНЦІЯМИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ.....	74
Єпринцев Пилип Сергійович	
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ВІД СРСР ДО СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	81
Ісмайлов Карен Юрійович	
ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ	87
Іщенко Іван Володимирович	
ПРОБЛЕМИ ТА ДОСЯГНЕННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	94
Корнієнко Максим Вікторович	
ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ДІЛЬНИЧНИМ ОФІЦЕРОМ ПОЛІЦІЇ.....	100
Лень Валентин Валентинович	
Кубрак Руслан Миколайович	
МОРСЬКА ТА РІЧКОВА ГАЛУЗЬ В УКРАЇНІ: КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ, СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ	108
Філіпенко Анастасія Сергіївна	
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ЛІЦЕНЗУВАННЮ.....	114
Червінчук Андрій Васильович	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ КОРИСТУВАННЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИМИ СИГНАЛАМИ.....	120

Розділ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Андріяшевська Марина Сергіївна	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДИТИНСТВА: АНАЛІЗ СТАНУ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ВІКТИМОЛОГІЇ	126
Політова Анна Сергіївна	
СУЧАСНИЙ СТАН ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	136

Розділ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Войчишена Марина Вадимівна	
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	146

Волобуєв Анатолій Федотович
КРИМІНАЛІСТИКА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 153

Давидова Дар'я Вікторівна
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОКУМЕНТА ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ..... 158

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Новікова Ольга Олександрівна
Пономаренко Катерина Вікторівна
ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ 164

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ» 169
НАШІ АВТОРИ..... 171

Розділ І

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.722.1

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-6-11

Гурський Віктор Євгенович,
кандидат психологічних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0516-0332>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЖІНОК В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що гарантування рівності чоловіка і жінки є невід'ємною частиною прогресу людства, елементом демократії і важливою умовою розбудови правової держави. Сучасний стан суспільних відносин вимагає ще більше застосовувати знання, навички та творчі здібності жінок, поряд з чоловіками, потребує активного залучення їх у різні сфери суспільного життя. Це зумовлює потребу в новому змісті правових норм як важливому чиннику регулювання взаємин між статями в суспільстві, які б забезпечили розвиток статей як рівноправних, рівних гендерних відносин між ними.

Ключові слова: гендерна рівність; гендерна рівність жінок; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; гендер; захист від гендерної дискримінації.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що сьогодні Україна перебуває на шляху реформування гендерної рівності жінок. Як зазначає видатний американський політолог Рональд Інглхарт, «гендерна рівність – це чутливий індикатор, який демонструє, наскільки розвинутою і демократичною є держава». Питанню тісного взаємозв'язку політичного представництва жінок і рівня демократичності суспільства вчений присвятив окрему працю «Гендерна рівність і демократія». Висновки його дослідження свідчать: країни з високими показниками представництва жінок у політичних інституціях мають не лише вищий рівень забезпечення громадянських прав і свобод. Такі держави – більш економічно розвинуті, оскільки створюють умови для політичного й економічного різноманіття, толерантності, інклюзивності та міжособистісної довіри [2]. Складно вимірюваний показник гендерної рівності (поряд із такими показниками, як верховенство права, демократія тощо), все ж може бути підданий оцінці, на підставі якої авторитетні міжнародні організації періодично складають відповідні рейтинги [3].

Мета даної роботи полягає в узагальненні існуючого стану наукової розробки та законодавчої регламентації проблем правового регулювання гендерної рівності жінок в Україні, недоліків та прогалин у чинному законодавстві.

Аналізу досліджуваного явища присвячено роботи Т. М. Головки, О. М. Пархоменко, Н. В. Федорович, В. Г. Никифоренка та інших вчених України.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на наявність профільних законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [4], «Про засади запобі-

гання та протидії дискримінації в Україні» [5], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6], Указу Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [7], постанови Кабінету Міністрів України «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми» [8] тощо, їх норми залишаються переважно декларативними через такі причини: а) низьку обізнаність жінок (особливо в сільській місцевості) із міжнародними стандартами у сфері захисту від гендерної дискримінації. Жінка часто не розуміє, що її права було порушено, особливо якщо йдеться про випадки дискримінації. За майже 13 років дії Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» лише в 145 судових актах міститься посилення на цей закон, при цьому справи переважно ініційовано державними контролюючими органами (здебільшого – у випадках реагування на факти вказівки статі працівника в оголошеннях про наявність вакансії), а не самими жертвами дискримінації; б) невміння представників юридичної професії, у тому числі суддів, ідентифікувати ті випадки, коли порушення прав та законних інтересів жінки стає наслідком дії дискримінаційних положень законодавства або гендерно нейтральних законодавчих актів, які на практиці призводять до дискримінаційних наслідків; с) сприйняття текстів міжнародних документів як абстрактних конструкцій, які не пропонують конкретних моделей вирішення реальних життєвих ситуацій [3].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року № 2866-IV, рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі; рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків [4].

Як зазначає заступник Міністра соціальної політики Н. В. Федорович, гендерна рівність – це умова розквіту і розвитку демократії. Творення суспільства, побудованого на принципах справедливості й розвитку, можливе за справедливого підходу до місця і ролі особистості жінки і чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, можливостях і відповідальності. Саме держави, орієнтовані на гендерну рівність, займають перші місця серед держав світу щодо забезпечення життєвого рівня народу (Нова Зеландія, Швеція, Фінляндія, Канада, Норвегія). Підґрунтям усіх статей Конституції України, які регулюють політичні, соціально-економічні та інші права людини, є принцип рівноправності. Українська держава була у першій п'ятірці країн світу, що внесла до Конституції України самостійну норму, у якій йдеться про рівні права й можливості жінки і чоловіка (стаття 24). Як зазначає у своєму виступі заступник Міністра соціальної політики Н. В. Федорович, в Україні прийнято низку стратегічних документів, де враховано гендерний аспект, а саме:

– розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [9];

– розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки України ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» [10];

– уряд затвердив план заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії подолання бідності та План дій з її реалізації [11];

– розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування державного управління України» [12]. Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека», затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2016 році, консолідує дії державних інституцій і суспільства щодо активізації участі жінок у встановленні миру, наданні допомоги, захисті та реабілітації постраждалих від насильства. У квітні 2017 року Урядом затверджено розроблену Мінсоцполітики Концепцію Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року [13].

Як зазначається у Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 229-р, упровадження принципів рівних

прав та можливостей жінок і чоловіків є однією з важливих умов сталого соціально-економічного розвитку, позитивних змін у суспільстві, реалізації прав людини та самореалізації особистості, запорукою ефективного розв'язання наявних проблем, а також європейської інтеграції України та виконання міжнародних зобов'язань згідно з основними міжнародними договорами у сфері захисту прав людини, у тому числі Цілей Сталого Розвитку до 2030 року, затверджених Генеральною Асамблеєю ООН. У 2015 році Україна посіла 67 місце серед 145 країн згідно з Глобальним звітом про стан гендерної рівності у світі за індикаторами «гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України та депутатів місцевих органів влади», «співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок та середнього рівня заробітної плати чоловіків». Зокрема, частка жінок у Верховній Раді України VIII скликання становить 12 відсотків, що несуттєво більше порівняно із попередніми скликаннями. За даними місцевих виборів 2015 року, у 22 обласних радах частка жінок становила 15 відсотків, у міських радах – 18,1 відсотка за наявності законодавчої норми не менш як 30 відсотків [14].

Однак слід повернутися до визначення поняття «гендер». Як зазначає О. М. Пархоменко, гендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. У межах цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Гендер, таким чином, трактується як один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему. У свою чергу, гендерна рівність визначається як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати однакову участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [15, с. 42].

Варто також зазначити, що під поняттям «гендер» (від англ. Gender – «стать» та лат. genus – «рід») розуміється соціально-біологічна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік» і «жінка», психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, на відміну від статі, яка позначає біологічні відмінності, цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим смислом жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду [16].

Необхідно враховувати вимоги Конституції України, у статтях 21, 24, 51 якої містяться норми, що регулюють рівність жінок і чоловіків. Зміст зазначених статей полягає в наступному. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, за статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [17].

Отже, формально жінки мають однакові з чоловіками права і свободи, але й далі продовжують відчувати дискримінацію за ознакою статі. Нові ринкові відносини, що склалися в країні, стали причиною негативних тенденцій у становищі жінок на ринку праці, соціального захисту, відмежували їх від участі в політичних процесах, особливо у вищих ешелонах влади [15, с. 43].

Однак слід зауважити, що жінка в українській поліції вже нікого не дивує. До того ж важко назвати службу, де б не було представниць слабкої статі. Проте, які ж вони слабкі, якщо працюють у підрозділах кримінального блоку, слідчими, експертами, патрулюють вулиці, працюють дільничними? І це не просто мода, це – потреба суспільства. Не секрет, є такі якості людини, які притаманні тільки жінці, і вони неабияк допомагають у роботі правоохоронця [18].

Як вказано у ч. 1 ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію України» від 02 липня 2015 року № 580-VIII, на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою [19].

Отже, гендерна дискримінація є доволі поширеним явищем в Україні. За даними соціологічного опитування, лише 34,1 % працюючих жінок ніколи не стикалися з такою дискримінацією [20, с. 13].

Як зазначає у своєму виступі В. В. Аброськін на прикладі Донецької області, сьогодні поліція Донеччини – це воєнізована служба. Станом на жовтень 2016 року 4292 співробітники обслуговують 25 територіальних підрозділів. За гендерним складом, 35 % особового складу поліції Донеччини – це жінки, більшість із яких працюють на відповідальних посадах. Один із прикладів – прифронтова Авдіївка, де 46 % працівників підрозділів – жінки. Майже всі жінки-поліцейські, хто працює в «гарячих точках», стали учасниками бойових дій [21, с. 71].

За останніми дослідженнями, загальне співвідношення чоловіків та жінок серед керівників організацій та підприємств – 60 % до 40 %. Приватне підприємництво в Україні є наближеним до гендерного балансу (46 % жінок серед ФОП), водночас жінки набагато рідше є керівниками підприємств чи організацій (зокрема урядових та різних неурядових організацій). Проте чоловік на керівній посаді у більш «жіночій» галузі – явище загалом більш поширене, ніж жінка-керівниця у більш «чоловічій» сфері. Низка галузей є гендерно збалансованими (44–55 % керівників є жінками) – це готелі та ресторани (серед усіх суб'єктів), державне управління, мистецтво / спорт / розваги (серед юридичних осіб), операції з нерухомістю, охорона здоров'я, а також оптова та роздрібна торгівля (серед ФОП). Єдина галузь, де переважають жінки-керівники – це освіта (69 % керівників – жінки). У багатьох галузях є окремі види діяльності, де жінки-керівники становлять більшість. Перелік цих галузей відтворює стереотипи щодо традиційно жіночих видів діяльності у домогосподарстві та громаді: освіта та догляд за дітьми, соціальна допомога (а також діяльність профспілок), готелі, ресторани, роздрібна торгівля продуктами харчування та одягом, пошиття одягу, салони краси, туризм, мистецтво та відпочинок, бухгалтерія (облік та аудит). Жінки очолюють 98 % закладів дошкільної освіти, 87 % початкових шкіл і 68 % закладів середньої освіти [22].

Подолання фактичної нерівності жінок і чоловіків на сьогодні є актуальним завданням українського суспільства, вирішення якого потребує цілеспрямованого комплексного впливу на відповідні процеси. Таким чином, в Україні існує гарне підґрунтя забезпечення рівності. Важливим є практичне застосування Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [13]. Сьогодні в Україні питанням гендерної політики приділяється увага лише на законодавчому рівні, у той час як на практиці гендерні проблеми залишаються невирішеними, та гендерна ситуація не відповідає тим законам, які діють лише на папері. Суть наукової проблеми полягає у протиріччі між законодавчим закріпленням принципів гендерної рівності та реальними соціальними процесами, що характеризуються збереженням гендерних диспропорцій практично у всіх сферах суспільного життя у протиріччі між процесами демократизації суспільства, що відкривають широкі можливості для самореалізації жінок, для освоєння ними нових соціальних ролей і реальним загостренням гендерних нерівностей, зниженням соціального статусу жінок в умовах трансформаційних змін українського та інших пострадянських суспільств. В Україні гендерні дослідження залишаються ще досить маргінальним сегментом науки, що зумовлено новизною проблематики у пострадянській науці, домінуванням патріархальних владних

структур, необхідністю концептуального і практичного самовизначення гендерних досліджень в сучасних умовах. Тому сьогодні існує нагальна необхідність у комплексному дослідженні показників гендерної нерівності в Україні, гендерних проблем українського суспільства та окреслення шляхів подальшого становлення гендерної рівності [23, с. 218].

Висновок. Отже, незважаючи на прийняті нормативно-правові акти в Україні та вжиті заходи, жінки досі стикаються з перешкодами у здійсненні своїх політичних, економічних та соціальних прав. Гендерна нерівність – це, насамперед, проблема нашого менталітету. Реформування, у першу чергу, повинно відбутися на рівні суспільної свідомості, після чого можливо втілити законодавчі норми в життя.

Список використаних джерел

1. Головка Т. М. Правове забезпечення гендерної рівності в законодавстві України (кримінально-правовий аспект) / Т. М. Головка // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 219–224.
2. Біденко Ю., Кисельова В. Про гендерну політику в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/314-pro-hendernu-polityku-v-ukraini>.
3. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні / О. Уварова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>.
4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08 вересня 2005 року № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561. – Редакція від 07 січ. 2018 року.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06 вересня 2012 № 5207-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 32. – Ст. 412. – Редакція від 30 трав. 2014 року.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2018. – № 5. – Ст. 35.
7. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Указ Президента України від 26 липня 2005 року № 1135/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 30. – Ст. 1791.
8. Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2007 року № 1087 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 67. – Ст. 2574.
9. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.
10. Про затвердження національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки України ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 113-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 18. – Ст. 748.
11. Про затвердження плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 99-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-na-2018-rik-z-realizaciyi-strategiyi-podolannya-bidnosti>.
12. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 55. – Ст. 1919.
13. Федорович Н. В. Звернення заступника Міністра Н. Федорович з нагоди до 12-ї річниці з часу прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» / Н. В. Федорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/13878.html?PrintVersion>.
14. Концепція Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 229-р // Офіційний вісник України. – 2017. – № 31. – Ст. 951.
15. Пархоменко О. М. Законодавче забезпечення гендерної рівності в Україні / О. М. Пархоменко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 16 (205). – С. 42–45.
16. Гендерна нерівність [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
17. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

18. Гаврилюк О. Жінка в поліції: світовий досвід / О. Гаврилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/825602>.
19. Про Національну поліцію України: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
20. Гендер як захищена ознака відповідно до статті 14 Конвенції. Гендерна рівність [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-revis/2015.03.23-04.03.18-mat1.pdf>.
21. Аброськін В. В. Поліція Донеччини: від краху до відродження / В. В. Аброськін // Всеукраїнська науково-практична конференція: «Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016»: зб. тез доповідей. – Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ». – С. 71–74.
22. Робітна І. Дослідження гендерної рівності в Україні / І. Робітна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://platforma-msb.org/doslidzhennya-gendernoyi-rivnosti-v-ukrayini/>.
23. Никифорова В.Г., Табанова А.І. Гендерна рівність в Україні: проблеми та шляхи удосконалення / В.Г. Никифорова, А.І. Табанова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – Вип. 2 (53). – С. 218–225.

Гурский Виктор Евгеньевич,

кандидат психологических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0516-0332>

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА ЖЕНЩИН В УКРАИНЕ

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что обеспечение равенства мужчины и женщины является неотъемлемой частью прогресса человечества, элементом демократии и важным условием построения правового государства. Современное состояние общественных отношений требует еще больше использовать знания, навыки и творческие способности женщин, наряду с мужчинами, требует активного вовлечения их в различные сферы общественной жизни. Это обуславливает потребность в новом содержании правовых норм, как важного фактора регулирования взаимоотношений между мужчинами и женщинами в обществе, которые обеспечили бы их развитие как равноправных, равных и гендерные отношения между ними.

Ключевые слова: гендерное равенство; гендерное равенство женщин; обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин; гендер; защита от гендерной дискриминации.

Gursky Victor Evgenevich,

PhD in Psychological Sciences

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0516-0332>

LEGAL REGULATION OF GENDER EQUALITY WOMEN IN UKRAINE

The relevance of the research topic is conditioned by the fact that ensuring the equality of men and women is an integral part of human progress, an element of democracy and an important condition for building a rule-of-law state. The current state of social relations requires further use of the knowledge, skills and creative abilities of women, along with men, requires active involvement of them in various spheres of public life. This necessitates a new content of legal norms as an important factor in regulating the relationship between men and women in society that would ensure their development as equal gender relations. It should be noted that the Law of Ukraine «On ensuring equal rights and opportunities for women and men» stipulates that equal rights for women and men are the absence of restrictions or privileges on the basis of gender, equal opportunities for women and men are equal conditions for the realization of equal rights for women and men. The Constitution of Ukraine, specifically Articles 21, 24, 51, contains norms governing the equality of women and men. Namely, all people are free and equal in their dignity and rights. Human rights and freedoms are inalienable and indestructible. Citizens have equal constitutional rights and freedoms and are equal before the law. There can be no privileges or restrictions based on race, color, political, religious or other beliefs, gender, ethnic or social origin, property status, place of residence, language or other characteristics. The equality of the rights of women and men is ensured by: granting women equal opportunities with men opportunities in socio-political and cultural activities, in obtaining education and training, in work and remuneration for it; special measures on labor protection and health of women, establishment of pension benefits; creating conditions that enable women to combine work with motherhood; legal protection, material and moral support for motherhood and childhood, including the provision of paid leave and other benefits to pregnant women and mothers. So, women formally have the same rights and freedoms with men, but continue to face discrimination on the basis of sex.

Key words: gender equality; gender equality of women; equal rights and opportunities for women and men; gender; protection from gender discrimination.

Надійшла до редколегії 02.06.2018

УДК 347.63

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-12-18

Делія Юрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті досліджено теоретичні й практичні питання, здійснено аналіз джерел (форм) права у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Відзначається, що категорія «джерело права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина» є спорідненою з категорією «джерело права», водночас має власний предмет і метод регулятивного впливу на суспільні відносини.

Ключові слова: джерело права; джерело права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні; права та свободи громадянина; правоохоронні органи; форма права.

Постановка проблеми. Процес становлення та розбудови сучасної української державності збігається в часі з реформуванням політичної системи, становленням якісно нових демократичних інститутів публічної влади та формуванням цивілізованого громадянського суспільства. Це об'єктивно спонукало до змін у системі українського права. Джерела (форми) права кожної сфери суспільної діяльності є своєрідним показником стану та розвитку правової системи. Проблематика джерел (форм) права, зокрема визначення термінології даної категорії та видів джерел, їх співвідношення з правовою наукою, мають не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення. У загальному розумінні дане питання є проблемою загальної теорії права [1, с. 28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У спеціальній літературі джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина залишаються недостатньо дослідженими. Водночас визначальні аспекти проблематики розглядали у своїх роботах вітчизняні та зарубіжні науковці права, а саме: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, В. К. Колпаков, В. Ф. Погорілко, М. І. Корнієнко, В. І. Курило, В. Л. Федоренко, В. К. Шкарупа та інші. Однак до цього часу не склалося загальної концепції стосовно джерел (форм) права в обраній для дослідження сфері.

Формування мети статті. Таким чином, метою статті є удосконалення теоретико-правової характеристики джерел (форм) права у сфері захисту правоохоронними органами прав і свобод людини й громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу. Джерела (форми) права виступають своєрідним чинником стану та розвитку правової системи. Питання джерел (форм) права, а саме визначення термінології даної категорії та видів джерел (форм), їх співвідношення з правовою системою були і будуть залишатися предметом дослідження правової науки, що, у свою чергу, має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення. Джерело (форми) права науковці розуміють як форму зовнішнього виразу норм. У науковій правознавчій літературі виділяють два основних значення терміна «джерела права» – у матеріальному і у формально-юридичному розумінні. Так, А. М. Школик, розглядаючи джерела, робить наголос на «місцезнаходженні» права в даній галузі [2, с. 28].

Водночас для формулювання теорії джерел (форм) права у сфері захисту правоохоронними органами прав і свобод людини й громадянина в Україні, потрібне детальне проникнення в їхню сутність, визначення їх основних властивостей, виявлення і пояснення існуючих закономірностей їх функціонування.

У теоретичних розвідках зазначається, що категорію «джерело права» вперше почали використовувати ще за часів Давнього Риму. Тіт Лівій назвав Закони XII таблиць «джерелами усього публічного і приватного права», оскільки давньоримські правознавці вважали їх витокami чинного права. Таке розуміння джерела (форми) права відповідає лексичному значенню поняття «джерело» (те, що дає початок чому-небудь, звідки походить що-небудь).

Т. Гоббс шукав засади формування права в природі людини та в суспільстві, наголошуючи на великому значенні письмової форми законодавства. Він підкреслював, що для належного функціонування норм права обов'язковим є їх доведення до відома суб'єктів права [3, с. 13–18].

Корисними слід вважати роздуми В. Нечаєва, який у 1894 році визначив джерела права як форми, у які право виливається в процесі свого створення та з яких ми отримуємо як наші відомості про його положення, так і впевненість у тому, що ці норми мають дійсно юридичну сутність та встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки. До джерел права дослідник відносить: закони і розпорядження влади (законодавство), що визначають усю сукупність правил поведінки громадян чи окремі сторони їх відносин; звичаї (звичаєве право), що виражають юридичний порядок, який встановлюється незалежно від приписів закону чи безпосередньо в силу цих приписів; судові рішення (судова практика), які встановлюють примусові юридичні правовідносини між особами; юридичні акти, якими регулюються відносини окремих верств і корпорацій, а також окремих осіб згідно з їх волею; науку права (право юристів), яке розкриває юридичну правосвідомість шляхом визначення своїх методів і встановлення об'єктивного розуміння права [4, с. 419–425].

Теоретичні розвідки питання джерел (форм) права в радянські часи ґрунтувалися на позиції діалектичного методу та обґрунтовували положення про те, що система джерел права є похідною від системи права в цілому. Остання відображає внутрішню структуру права, а перша – форми буття, «юридичну оболонку» життя норм права. Запропоноване бінарне позиціонування джерел права з системою права отримало своє поширення й у галузевих джерелах права [5, с. 92], що, у свою чергу, говорить про певну дискусійність та тривалість, потребує продовження пошуку розв'язки наукової дискусії.

Важливою складовою теоретичного дослідження джерел права є визначення терміна «джерело права», що має на меті встановити його суттєві ознаки та виокремити види джерел (форм) права. У свою чергу, специфіка правового розуміння окресленої категорії полягає в тому, що воно має у вітчизняній науці категоріальний статус і становить досить широку систему знань, що розвивається у певну теорію у складі загальної теорії держави і права [6, с. 19].

У науковій правознавчій літературі розрізняють два основних значення поняття «джерело права» – у матеріальному і у формально-юридичному розумінні. У першому значенні під «джерелом права» розуміють різні соціальні чинники, які продовжують право, тобто викликають необхідність встановлення нових норм, зміни чи скасування старих [7, с. 42]. У другому значенні, формально-юридичному, джерело права трактується з точки зору офіційних форм, у яких здійснюється встановлення, зміна чи скасування правових норм і знаходить вираження їхній зміст [7, с. 42].

У широкому розумінні «джерело (форма) права» – це спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм, який засвідчує їхню загальнообов'язковість, а також положень, що розкривають, тлумачать зміст права. За більш широкого підходу, джерело права – це сила, що створює право. У вузькому розумінні слід брати за основу формально-логічний підхід.

Інституційним джерелом права у найбільш широкому, загальному розумінні визнається держава, державна влада в силу того, що саме держава опосередковує зв'язок права з об'єктивно існуючими суспільними відносинами та надає правовим установам загальнообов'язкового характеру. У більш вузькому значенні інституційним джерелом права є правотворча діяльність держави через уповноважені органи, що спрямована на встановлення або санкціонування норм права. Водночас, формальним джерелом (формою) права постає результат правотворчої діяльності держави – форми вираження і закріплення норм права.

Серед науковців питання джерел права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина ґрунтовно досліджували В. Ф. Погорілко, який дає їх наукову класифікацію за видами, аргументовано доводить пріоритетність окремих із них; В. О. Котюк, який звертає увагу на багатозначність, багаторівневість категорії «джерела права»; С. В. Резніченко виділяє роль державної влади, яка є констатуючим началом у генезисі, становленні та функціонуванні джерел права; В. М. Марчук вважає, що джерела права розрізняються за джерелами волевиявлення, тобто вони є творінням різних суб'єктів правотворчості – законодавця, суду тощо; В. Ф. Погорілко і В. Л. Федоренко доводять, що джерела є нормативно-правовими актами волевиявлення народу або держави, що мають юридичну силу, або є прояв об'єктивізації волі Українського народу і політики Української держави, що є носіями певної юридичної сили; В. Б. Авер'янов зазначає, що це зовнішні форми встановлення і вираження адміністративно-правових норм – акти правотворчості державних органів та організацій, органів місцевого самоврядування, прийняті в межах їхньої встановленої законодавством компетенції, а також міжнародними угодами (договорами) і міжнародно-правовими актами, ратифікованими країною; В. В. Копейчиков зауважує, що це визнана в конкретному суспільстві офіційна форма (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їхнє існування.

Категорія «джерело права» в навчальних посібниках, як правило, розглядається у таких значеннях: по-перше, «джерело права» в матеріальному розумінні – це суспільні відносини, які розвиваються і обумовлюють виникнення, розвиток та зміст права [9]; по-друге, «джерело права» в ідеологічному розумінні – це виражена в офіційній формі сукупність юридичних ідей, поглядів, теорій, під впливом яких утворюється і функціонує право [10]; по-третє, джерело права у формальному (юридичному) розумінні – це офіційні форми зовнішнього вираження і закріплення правових норм, що діють в певній державі, тобто це і є власне форма права. [11].

Для сфери захисту прав і свобод людини і громадянина всі з перерахованих вище значень джерел (форм) можуть мати сенс, оскільки ця порівняно новітня класифікація базується як на підходах практики, так і на доктрині, правових звичаях. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко виділяють такі аспекти розуміння категорії «джерело права», які є прийнятними для джерел права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина: джерело виникнення права як соціальної категорії – пам'ятки історії, які історично мають юридичний зміст і визначають напрями становлення права конкретної держави; у генетичному розумінні – умови формування права – фактори правотворчості та загальнолюдські цінності, що безпосередньо впливають на процес формування та функціонування права; джерела права в юридичному значенні – спосіб зовнішнього прояву права – текстуальні джерела права, які, у свою чергу, поділяються на первинні, які є безпосередньою підставою для виникнення суб'єктивних прав і обов'язків, і похідні – уточнюють зміст первинних – судова та адміністративна практика; діяльність суб'єктів суспільних відносин, у результаті якої реалізуються їхні потреби та задовольняються інтереси [8, с. 335].

Вивчення наявних поглядів на джерела (форми) права, зокрема у сфері правового захисту прав і свобод людини й громадянина, дає можливість встановити, що відповідне поняття ґрунтується на досягненнях теорії права, у межах якої склалося два підходи до застосування поняття «джерело права». Тому поняття «джерело права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина» можна розглядати в соціально-матеріальному та в юридичному (формальному) значеннях.

Слід підтримати думку В. Ф. Погорілка, який наголошує на багатоаспектності поняття «джерело права», однак у сучасній юридичній науці воно здебільшого вживається у формально-юридичному значенні [12, с. 46]. О. Ф. Скакун вважає, що у національній теорії права під джерелом права прийнято розуміти похідні від держави чи визнані нею офіційні документальні форми вираження та закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення [13, с. 308].

Таким чином, вживання категорії «джерело (форма) права» означає, що йдеться про джерела права у формальному (юридичному) значенні.

Водночас джерельна база права є достатньо розгалуженою, специфічною. Враховуючи особливості даного інституту, зазначимо, що за кількістю переважають підзаконні та локальні нормативно-правові акти.

Слід окреслити такі загальні риси:

1) різноманітність та значний обсяг джерел у сфері функціонування правоохоронних органів у галузі захисту прав і свобод людини й громадянина. Ними виступають акти усіх гілок влади: законодавчої; виконавчої; судової. На рівні законодавчої влади приймаються Конституція та законодавчі акти. Виконавча влада ухвалює постанови, розпорядження, протокольні рішення тощо, судова – рішення, ухвали Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції (місцевих судів, апеляційних судів та Верховного Суду України).

Слід погодитися з тим, що в кожній країні кількість правових джерел не піддається точному обліку, але можна стверджувати, що йдеться принаймні про десятки тисяч документів [2, с. 28]. В Україні діє єдиний державний реєстр нормативно-правових актів. Такий реєстр являє собою автоматизовану систему збирання, накопичування та опрацювання актів законодавства. За даними Міністерства юстиції України, кількість нормативно-правових актів становить близько 90 тисяч [14];

2) відсутність загальних кодифікованих актів у сфері захисту правоохоронними органами прав і свобод людини та громадянина. На зразок кримінального, цивільного, де базові юридичні норми зведені у загальний кодифікований акт;

3) особливе місце підзаконних нормативно-правових актів, що належать, безпосередньо, органам у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина в системі джерел права. Незважаючи на загальне визнання необхідності та пріоритету регулювання прав і свобод людини й громадянина, роль локальних правових актів є значущою;

4) ряд із них одночасно виступає і як норми основних галузей права – таких, наприклад, як конституційне право, адміністративне право, муніципальне право, цивільне право та інші;

5) значна частина цих норм існує в нормативно-правових актах правоохоронних органів, які входять у систему органів державної влади; вони носять локальний характер, але є обов'язковими для виконання на відповідній території;

6) не всі відносини, що виникають у сфері організації і діяльності правоохоронних органів, є предметом правового регулювання, ряд відносин виходить за межі правового регулювання.

Зважаючи на це, дослідники вважають, що правові норми, які покликані регулювати правовідносини у сфері функціонування правоохоронних органів, мають відносно самостійний предмет свого регулювання, подвійне коріння (державно-правові, локально-правові норми), але є обов'язковими для виконання.

Запропонований перелік ознак джерел (форм) права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина є ґрунтовним та дає можливість всебічно охарактеризувати досліджуване явище і поглибити його розуміння, що відповідає вимогам діалектичного методу пізнання. Водночас наданий перелік ознак джерел (форм) може бути орієнтиром для працівників публічних інституцій при вирішенні питання, чи належить певний документ, який містить приписи щодо правил поведінки, до сфери їх компетенції тощо.

Виходячи з того, що під джерелами права розглядають форми, у яких виражена правова норма, можна виділити як внутрішньо національні, так і міжнародні джерела. Прийняття

в листопаді 1995 року України в члени Ради Європи суттєво вплинуло на подальший розвиток прав і свобод людини й громадянина. Україна приєдналася до великої кількості багатосторонніх європейських конвенцій у галузі прав і свобод людини і взяла на себе конкретні зобов'язання щодо імплементації їх норм у національне законодавство.

Правовідносини у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина регулюються Основним Законом, законодавчими актами, підзаконними нормативно-правовими документами, міжнародними договорами, учасником яких є Україна, та локальними нормативно-правовими актами. Відомо, що саме таку систему права в досліджуваній сфері обрано в Конституції України. Аналіз різних джерел правового регулювання відносин у досліджуваній сфері дає підстави вважати, що існує певна логічна послідовність у їхньому розвитку та взаємозбагаченні. Хоч це й не виключає окремих суперечностей між цими джерелами, а тому суб'єкти у сфері публічного управління намагаються їх усунути, упорядковувати, систематизувати, інкорпорувати, кодифікувати тощо.

Конституція України у ст. 3 визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, яка визначає сенс української держави. В умовах загострення військового конфлікту на сході України жертвами стають мирні громадяни, які найбільше потребують правового захисту з боку держави та правоохоронних органів України, міжнародних інституцій.

Теоретичний розгляд джерел (форм) права дасть змогу в подальшому передбачати шлях розвитку захисту правоохоронними органами прав і свобод людини й громадянина в українському суспільстві. Завдання правового дослідження джерел (форм) полягає у з'ясуванні рівня загальності ознак окремих джерел права, який характеризує і визначає їхню сутність. Категорія «джерело права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина» є спорідненою з категорією «джерело права», водночас має власний предмет і метод регулятивного впливу на суспільні відносини. Інше питання – система джерел (форм) права в обраній проблематиці.

Ведучи мову про перспективи подальших напрацювань у даному напрямі, слід враховувати світові глобалістичні процеси та стрімкий розвиток суспільно-політичного життя в Україні, приділяти увагу витокам правової науки – природної теорії джерел (форм) права.

Висновки. Джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина є вихідними як від держави, так і від самоврядних інституцій. Певне значення має й інститут публічного адміністрування, адже саме він – найближче до проблем, пов'язаних із вирішенням питань захисту прав і свобод людини й громадянина. Серед джерел права виділяються як внутрішні, так і зовнішні (міжнародні). До внутрішніх джерел належать: нормативно-правові акти, видані в Україні; підзаконні акти; правовий та судовий прецедент. До міжнародних джерел слід віднести: міжнародно-правові акти в галузі публічного адміністрування; міжнародно-правові договори. Перераховані джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні існують не відмежовано, а взаємодіють і доповнюють (регламентують, роз'яснюють) Основний Закон та закони України, що дозволяє говорити про об'єктивність існування системи джерел (форм). Під цією системою слід розуміти ієрархічну, послідовну та логічну систему Конституції та законів України, інших правових актів чинного законодавства, зв'язаних між собою метою утвердження, гарантування захисту прав і свобод людини й громадянина.

Отже, джерелом (формою) права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина виступає нормативний акт органу державної влади або органу публічного управління, територіальної громади, який містить у собі правові норми, що регулюють публічно-управлінську діяльність у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Делія Ю. В. Поняття та види джерел права в галузі місцевого самоврядування в Україні. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук праць*. 2004. Вип. 31. № 2. С. 28–35.

2. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: навч. посіб. для юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин. Львів: ЗУКЦ, 2007. 308 с.
3. Гураленко Н. А. Основні концептуальні підходи до розуміння категорії «джерело права». *Юридична Україна*. 2007. № 6. С. 13–18.
4. Энциклопедический словарь. Т. XIII / под ред. К. К. Арсеньева, Е. Е. Петрушевского. СПб. : Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефронъ. Типо-Литография И. А. Ефрона, 1894. 499 с.
5. Кудрявцева О. М. Джерела права у сфері утвердження та захисту конституційних прав дитини: поняття, види, система. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. Том. 1. С. 92–97.
6. Проблемы теории державы и права: підруч. / під ред. С. С. Алексеева. Москва, 1979. 396 с.
7. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права. Київ: Вид-во «Істина». 2001. 144 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 688 с.
9. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
10. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.: За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 2002, 368 с.
11. Віхров О. П., Віхрова І. О. Основи держави і права. Курс лекцій : навч. посібник. Десна: Поліграф, 2015. 304 с.
12. Джерела права України (загальна теорія джерел конституційного права України / В. Погорілко, В. Федоренко. *Вісник АгрН України*. 2002. № 1 (28). С. 46–59.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Пер. з рос. Харків : Консул, 2001. 656 с.
14. Міністерство юстиції України. Інформаційний фонд Реєстру кількості нормативно-правових актів.
URL : <http://www.reestrnpa.gov.ua/REESTR/RNAweb.nsf/wpage/RnaAbout?OpenDocument>. (дата звернення: 20.09.2018).

Делия Юрий Владимирович,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

ИСТОЧНИКИ (ФОРМЫ) ПРАВА В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В УКРАИНЕ (ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье исследовано теоретические и практические вопросы, осуществлен анализ источников права в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. Отмечается, что категория «источник права в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина» является родственной с категорией «источник права», но в то же время имеет свой предмет и метод регулятивного воздействия на общественные отношения.

Ключевые слова: источник права; источник права в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине; права и свободы гражданина; правоохранительные органы; формы права.

Deliya Yuri Vladimirovich,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute. MIA of Ukraine. Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

SOURCES OF LAW IN THE SPHERE OF PROTECTING BY THE LAW ENFORCEMENT BODIES OF THE HUMANITIES AND FREEDOMS OF THE MAN AND THE CITIZEN IN UKRAINE

The article substantiates the concept of a system of sources of law in the field of protecting human and citizen rights and freedoms in Ukraine. It is noted that the category «the source of law in the field of protection human and citizen's rights and freedoms» is related to the category «source of law», simultaneously it has its subject and method of its regulatory influence on public relations. Classification of the main types of sources of constitutional law in the field of the protection human and citizen rights and freedoms in Ukraine has been carried out. It is noted that along with such traditional sources of law as the Constitution and laws of Ukraine, an important place in the system of relevant sources belongs to international legal acts, universally recognized norms and principles of international law, form

international standards in the field of protecting human and citizen rights and freedoms in Ukraine. The content of the category «the source of law in the field of protection rights and freedoms of man and citizen in Ukraine» and its essential features are defined.

Sources (forms) of law in the field of protection human and civil rights and freedoms are the starting point both from the state and from self-governing institutions. Of particular importance the institution of public administration is, because it is closer to the problems connected with solving issues of protecting human rights and freedoms of citizens.

The source (form) of the law in the field of protection human and civil rights and freedoms, it is the normative act of the public authority or public administration body, the territorial community, which includes the legal norms governing public-management activities in the field of protecting human opportunities and interests.

Key words: *citizen; constitutional rights and freedoms of a citizen; a source of law; a source of law in the field of protecting human and civil rights and freedoms in Ukraine; a system of sources of law in the field of rights to protect human and citizen rights and freedoms in Ukraine.*

Надійшла до редколегії 04.06.2018

УДК 341.1

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-19-24

Зозуля Євген Вікторович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

Іванов Іван Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ЗАХІДНОЇ ТРАДИЦІЇ ПРАВА

У статті висвітлюються питання впливу римського права як теоретичної, методологічної й аксіологічної основи формування західної традиції права. Акцентовано положення, що для визначення природи та змісту категорії «західна традиція права», форм її прояву та співвідношення з іншими правовими явищами важливе значення має характеристика найбільш суттєвих ознак римського права. Проаналізовано зміст та значення таких суттєвих ознак римського права, як його правотворчий характер; формування численного прошарку практикуючих юристів; постійний процес створення спеціальних підручників з права та трактатів монографічного характеру, які теж, певною мірою, можна вважати підручниками з права; формування юридичних шкіл та системи юридичної освіти. Висвітлено розмаїття форм науково-практичної діяльності римських юристів, у тому числі професорів юридичних навчальних закладів, заслугою яких стало перетворення прикладного за своїм характером юридичного знання в науку. Зазначено важливість для розвитку правової системи України творчого сприйняття юридичних норм, юридичної техніки і правового досвіду, накопиченого в межах західної традиції права.

Ключові слова: право; римське право; західна традиція права; правова система; юриспруденція; юридичні школи; юридична освіта.

Постановка проблеми. Римське право – перша в історії людства юридична наука з абстрактними нормами світського права. Визначаючи його значення для розвитку західної традиції права, необхідно зауважити, що понятійно-категоріальний апарат, інститути права Римської держави стали необхідною базою, моделлю, що визначила досить стрімкий і плідний розвиток правової системи європейських країн в цілому.

Проте актуальність дослідження римського права не обмежується тільки прикладним значенням регламентації ринкових відносин. Сучасна теорія права досліджує принципи і механізми римського права з метою виявлення і узагальнення закономірностей еволюції правових систем, що дозволяє прогнозувати функціонування інститутів римського права, їх рецепцію у правову систему України.

В умовах розбудови незалежної української держави, формування та розвитку національної правової системи значно зростає науковий інтерес до римського права. Це зумов-

лено формуванням нової системи соціально-економічних відносин, впровадженням та розвитком ринкових відносин в економіку України. Такі зрушення викликають необхідність створення нових інститутів та формування відповідної нормативно-правової бази. У свою чергу, ринкові відносини безпосередньо пов'язані з римським правом, у якому центральне місце займає вчення про право власності. Тому зрозумілий інтерес вітчизняної правової науки до спадщини римських юристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади ціннісної характеристики західної традиції права, її взаємозв'язок із національним правом розглядалися в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників Е. Аннерса, Г. Дж. Бермана, С. І. Максимова, Ю. М. Оборотова, І. М. Панкевича, О. З. Панкевича, С. П. Рабіновича, І. М. Ситара, С. С. Сливки, О. Д. Тихомирова, Ю. О. Тихомирова та інших.

У той же час розвиток правової системи України передбачає подальші наукові пошуки через творче сприйняття значної частини юридичних норм, юридичної техніки і правового досвіду, накопиченого в західній традиції права. Отже, важливе значення для набуття українською національною правовою системою ознак європейської правової традиції має подальша наукова розробка проблем впливу римського права на змістовне наповнення західної традиції права, форми її прояву, співвідношення з іншими правовими явищами. Усе це зумовлює потребу подальшого осмислення впливу римського права на формування західної традиції права, що і становить **мету даної статті**.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи безпосереднє висвітлення проблеми, зазначимо, що дефініція поняття «право» дозволяє говорити про складність та багатоаспектність цього соціального явища. У той же час, незважаючи на те, що для науки, у тому числі і юридичної, характерні методологічний і світоглядний плюралізм щодо визначення поняття «право», можна говорити про його основоположні ознаки, які не заперечують, а доповнюють одна одну. На наш погляд, аналізуючи соціологічний, психологічний та нормативний підходи до визначення поняття «право», можна стверджувати, що як самостійний соціальний інституційний регулятор, воно завжди синтезує в собі певну систему відносин, регулюючих їх норм, а також систему ідей та уявлень про ці відносини в суспільній свідомості.

Правова наука як структурована система наукових знань є засадничою опорою західної традиції права. Конкретизуючи головні риси цієї правової традиції, необхідно вказати, що західна традиція права – це ті правові цінності, категорії та інститути, які іманентно властиві західноєвропейській локальній цивілізації, ґрунтуються на світогляді, культурі та ментальності Західного світу, що веде родовід від Грецької та Римської Античності [1, с. 261].

Розглядаючи питання виникнення та становлення західної правової традиції, необхідно погодитися з визначенням Г. Дж. Бермана про те, що кінцевими індикаторами диференціації права від інших соціальних норм є формування стану професійних юристів-практиків (суддів, адвокатів та ін.) – носіїв юридичного мислення, професійних правознавців і регулярної юридичної освіти (університети, школи-гільдії), відповідальних за відтворення юридичного мислення, а також масиву юридичних текстів, норм і процедур – об'єктованих форм юридичного мислення [2, с. 93–95, 122].

Як відомо, перша в історії людства правова система, яка лягла в основу європейської континентальної правової культури, сформувалася у Стародавньому Римі. Тож для визначення природи та змісту категорії «західна традиція права», форм її прояву та співвідношення з іншими правовими явищами важливе значення має характеристика найбільш суттєвих ознак римського права. Це зумовлено тим, що саме римське право виробило основоположні принципи та ідеї, які лягли в основу всієї правосвідомості даної традиції.

Безумовно, першоосновою римського права стали «Закони XII таблиць», першої збірки писаних законів, змістом яких було дати знання законів усьому народу. З огляду на це, можна стверджувати, що «Закони XII таблиць» мали значення підручника права, і з їх появою в Стародавньому Римі почався розвиток, нехай поки елементарної, юридичної

освіти. Підтвердженням цього є той історичний факт, що поширений у численних списках текст «Законів» вивчався напам'ять у римських школах. За переказами, він був навіть вибитий на мідних дошках і виставлений для загального огляду на площі.

Можна стверджувати, що однією з головних особливостей римської юриспруденції є те, що після видання «Законів XII таблиць» вона стала по суті силою, яка творить нове право.

Ніде більше у світі юриспруденція не грала такої значущої ролі у правотворчості, як у Стародавньому Римі. Якщо, наприклад, у Німеччині, Франції, Росії право створювалося, переважно, у вигляді законодавчої діяльності, якщо в Англії основну роль у правотворчості відігравала діяльність судів – судові рішення становили матерію права, то у Стародавньому Римі протягом цілої епохи, починаючи від «Законів XII таблиць» і аж до III ст., право творила юриспруденція, а справжніми творцями правової матерії були юристи-тлумачі та консультанти.

У подальшому розвиток суспільних відносин і, зокрема, зростання торгівлі супроводжувалися збільшенням кількості юридичних угод. Тож юридичної допомоги потребувало все більше людей. Отже, з середини III ст. до н.е. в Римі поширилася практика публічних юридичних консультацій, тобто викладання права, та з'являється досить численний клас юристів. Підтвердженням цього твердження є те, що, наприклад, у «Дигестах» (найбільш відомому і великому збірнику фрагментів творів римських юристів I–III ст.) перераховуються імена римських юристів, що діяли в означений час. На основі цього факту ми бачимо, що юриспруденцією у Стародавньому Римі займалися цілими родинами.

Безумовно, «золотим століттям» римської правової науки прийнято вважати період з I ст. до н.е. по III ст., адже до цього часу за попередні століття були накопичені величезні пласти нормативного матеріалу, що, у свою чергу, призвело до активізації як дослідницької, так і викладацької діяльності в правовій сфері.

З цією метою стали створюватися спеціальні підручники з права, так звані «інституції» (*institutiones*, настанови). Найбільш відомим серед них є перший навчальний посібник з римського приватного права у вигляді його детального, але в той же час елементарного аналізу, складений вчителем права і юристом-теоретиком Гаєм у 143 р. Цей підручник увійшов в історію під назвою «Інституцій Гая».

Крім того, з'являються численні трактати монографічного характеру, які теж, певною мірою, можна вважати підручниками по праву. До них можна віднести «Фрагменти» римського юриста, прихильника природного права Ульпіана (III ст.), «П'ять книг сентенцій до сина» одного з найвідоміших давньоримських правознавців Юлія Павла (III ст.) і багато інших. Однак, на жаль, більшість із них до наших часів не дійшла, і про їх існування відомо лише за відгуками або цитатами їхніх сучасників.

Разом із тим повсякденна практика привела до затребуваності різного роду коментарів діючих нормативно-правових актів. Серед них можна відзначити праці з тлумачення поточного законодавства, у тому числі і преторського права – *commentariis*, розгорнуті коментарі творів юристів минулих епох – *digesta*, збірники вироблених за багатовікову практику римського права юридичних сентенцій, правил і приказок – *regulae* (regulae). Різновидом науково-практичної діяльності юристів, яка полягала в тому, що вони залишали авторизовані зауваження на полях робіт інших авторів і текстах законів, була нота (*notae*, знак, мітка, примітка).

Наступним кроком у розвитку юриспруденції та юридичної освіти у Стародавньому Римі стало формування у I–III ст. правових шкіл. Перша з них пов'язана з ім'ям римського юриста Лабейона. Її значущими рисами, за свідченням іншого римського юриста II ст. н.е. Помпонія, були опора на «розум і вченість», сміливість у формулюванні нових ідей і норм. Суперником школи Лабейона виступала школа, заснована його сучасником, римським юристом Атеєм Капітоном, який виступав проти нововведень у праві, намагаючись у всьому слідувати попередникам. Згодом ці школи стали називатися по-іншому: школа Лабейона

отримала назву прокулянської – від імені його найближчого учня Прокула. Школа Капітона була названа сабіянською – від імені учня Капітона – Сабіна.

Важливою складовою становлення та розвитку юриспруденції Стародавнього Риму стало формування системи юридичної освіти. Її поява була зумовлена тим, що активна правотворча діяльність імператорів і зростаюча потреба у кваліфікованих чиновниках державного апарату вимагали розвитку системи юридичної освіти, становлення якої завершилося до V ст. У цей час посада, як правило, була наслідком високої юридичної кваліфікації. У даній сфері сформувалися загальнознані центри – Константинопольська, Олександрійська і Бейрутська правові школи.

Слід також наголосити, що з появою юридичних шкіл у ролі авторитетних носіїв юриспруденції висуваються професори цих шкіл, які залучаються імператорами і сановниками у ролі радників і помічників при складанні як окремих законів, так і їх зібрання. Як приклад, професора-викладачі юридичних шкіл брали активну участь у роботі із систематизації римського права за правління імператора Юстиніана.

Отже, можна стверджувати, що історія систематизації римського права за імператора Юстиніана свідчить, що юриспруденція все більш переходить до сфери діяльності професорів юридичних навчальних закладів. Саме вони почали визначати характер юриспруденції та тенденції її розвитку. Серед них однією з основних була тенденція до перетворення прикладного за своїм характером юридичного знання в науку.

Крім того, необхідно відзначити, що практичний тип римського менталітету закономірно відбивався і на характері юридичної освіти. «Римські юрисконсульти не обговорювали зі своїми учнями такі базові поняття, як правосуддя, право, правознавство, хоча грекам ці проблеми здавалися надзвичайно важливими. Студента відразу занурювали в практику, де перед ним раз заразом поставало все те ж питання: «Що слід зробити, виходячи з представлених фактів?» [2, с. 138]. При цьому необхідно зазначити, що методика навчання у школах-гільдіях середньовічної Англії була практично ідентична до римської.

До того ж римському праву властиві два протилежні принципи, які пронизували процес розробки права претором і юристами. По-перше, консерватизм. Він мав своє вираження в тому, що юристи доводили, що будь-які отримані ними висновки відповідають поглядам їхніх попередників. Вони відносилися з великою повагою до старого права, підкреслюючи недопустимість будь-яких новел, незмінність існуючого соціального устрою і, головне, непорушність права. Достатньо поширеними були випадки, коли римські юристи спеціально вдавалися до тлумачення існуючих норм з певними застереженнями, щоб не показувати мінливої природи права.

По-друге, прогресивність. Справа в тому, що якщо прогресуючі виробничі стосунки не знаходили відповідного тлумачення в колишніх нормах, інтереси панівного класу не захищалися існуючими правилами, якщо виявлялися прогалини в праві, то юрист не боявся сформулювати нові правові новели. При цьому це здійснювалося не шляхом скасування старого закону або звичаю: на таке римські магістрати та юристи не мали повноважень. Крім того, такий злам мав би своїм наслідком шкідливу для панівного класу думку про мінливість права. Тож римські юристи шукали обхідних шляхів, а саме: поряд зі старим правом і без скасування останнього вироблялися нові норми шляхом доповнень колишнього едикту, що вносилися претором або шляхом формулювання юристами нових, більш ефективних правових поглядів.

Так, наприклад, поряд із цивільною власністю була створена так звана «преторська» або «бонітарна» (лат. *in bonis habere* – мати у складі майна) власність (що не носила назви власності, але яка надавала уповноваженій особі всі права власника), поряд із цивільним спадковим правом була створена преторська система спадкування (що знов-таки навіть не носила назви «спадкування») і т. п.

Отже, необхідно повністю підтримати твердження О. Шпенглера, що «римляни не були ні систематиками, ні істориками, ні теоретиками, а виключно блискучими практиками. Їхня юриспруденція – це дослідна наука одиничних випадків, натхненна техніка, а зовсім не якась абстрактна побудова» [3, с. 62].

Таким чином, визначаючи найбільш характерні риси правової системи Стародавнього Риму в контексті формування західної традиції права, необхідно зауважити, що детально розроблене римське право було засноване на практичному мисленні, а римські юристи вважали своїм основним завданням забезпечити послідовне і впорядковане вирішення конкретних справ. Крім того, у результаті тривалої еволюції юридичної професії в Римі роботи авторитетних юристів стають підставою для винесення судових ухвал і спочатку неофіційно, у межах професійного співтовариства, а потім і офіційно, публічною владою визнаються одним із джерел права.

Історико-правові дослідження підтверджують положення про те, що офіційне визнання публічною владою доктринальних юридичних текстів найбільш авторитетних юристів знаменує собою завершальний етап формування правової доктрини як джерела права. Отже, те, що правознавці-теоретики іменують «юриспруденцією», а вчені континентальної традиції – «правовою доктриною», вперше формується у Стародавньому Римі та пов'язується романістами з двома функціями римських юристів – *respondere* (дача юридичних відповідей на питання громадян) та *interpretare* (тлумачення законів). Авторитет праць провідних правознавців того часу пов'язується вченими з потребами систематизації (типизації) процесуальної системи [4, с. 200–201].

Тож спочатку певні юристи стають беззастережними авторитетами у професійному співтоваристві, володіють *auctoritas iurisprudentium* (авторитетом юристів), і саме тому судді зобов'язані прислухатися до думки таких юристів, тобто їхні тексти починають використовувати як *de facto* джерел у юрисдикційній практиці. Надалі, через значний проміжок часу, публічна державна влада офіційно «канонізує», визнає статус джерела права за авторитетними працями загальноновизнаних метрів правової доктрини: так було і в Римі класичного періоду, і на європейському континенті, і в середньовічній Англії.

Отже, саме з моменту формування професійної юриспруденції в Давньому Римі виникає феномен першої віддиференційованої правової системи – римського права, юриспруденція як професія та професійне юридичне мислення як основоположні чинники формування західної правової традиції.

Висновки. Таким чином, одним із головних досягнень римської юриспруденції є детальна розробка практичної сторони права, і в цьому відношенні вона надала блискучі зразки юридичного аналізу, виявила розуміння практичних потреб цивільного обороту. Основний зміст численних праць римських юристів полягає в майстерному вирішенні різних випадків життя, і саме в цьому повною мірою виявляються означені вище достоїнства римських юристів. Головна, дійсна сфера римського юриста полягала в аналізі правових норм і у визначенні юридичної природи конкретних правовідносин.

Для розвитку правової системи України важливе значення має творче сприйняття юридичних норм, юридичної техніки і правового досвіду, накопиченого в межах західної традиції права. Звернення української правової системи до західної традиції права сприяє взаємопроникненню нових правових ідей, дає можливість динамічного розвитку процесів правотворення з метою побудови правової держави і громадянського суспільства.

Підводячи підсумок, зазначимо, що в межах даної статті нами, звичайно, не охоплена вся проблематика дослідження впливу римського права на формування та розвиток західної традиції права (зокрема, подальшого дослідження потребують принципи і механізми римського права з метою виявлення і узагальнення закономірностей розвитку правових систем, що дозволяє прогнозувати функціонування тих інститутів римського права, які реципіювали в правову систему України). Усі ці питання можуть бути предметом подальших наукових пошуків, у тому числі з використанням наведеного дослідження.

Список використаних джерел

1. Харитонов Є. О., Калетнік І. Г. Деякі питання типології правової системи та цивільного права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 257–263. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_51.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / пер. с англ. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. 624 с.

3. Шпенглер О. Закат Европы. В 2 т. Т. 2: Всемирно-исторические перспективы. М.: Мысль, 1998. 606 с.
4. Аннерс Э. История европейского права (пер. со швед.) / Ин-т Европы. М.: Наука, 1994. 397 с.

Зозуля Евгений Викторович,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

Иванов Иван Владимирович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

РИМСКОЕ ПРАВО КАК ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА ЗАПАДНОЙ ТРАДИЦИИ ПРАВА

В статье освещаются вопросы влияния римского права как теоретической, методологической и аксиологической основы формирования западной традиции права. Акцентировано положение, что для определения природы и содержания категории «западная традиция права», форм ее проявления и соотношения с другими правовыми явлениями большое значение имеет характеристика наиболее существенных признаков римского права. Проанализировано содержание и значение существенных признаков римского права. Указано на важность для развития правовой системы Украины творческого восприятия юридических норм, юридической техники и правового опыта, накопленного в рамках западной традиции права.

Ключевые слова: право; римское право; западная традиция права; правовая система; юриспруденция; юридические школы; юридическое образование.

Zozulya Evgeniy Viktorovich,
Doctor of Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

Ivanov Ivan Vladimirovich,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

ROMAN LAW AS THE IDEOLOGICAL PARADIGM OF WESTERN TRADITIONS OF LAW

In the article it is illustrated the issues of the influence of Roman law as a theoretical, methodological and axiological basis for the formation of the Western tradition of law. The article emphasizes that in order to determine the nature and content of the category «the western tradition of law», the forms of its manifestation and the correlation with other legal phenomena, it is important to characterize the most significant features of Roman law.

It is analysed the content and significance of such significant features of Roman law as its law-making character; formation of a large number of practicing lawyers; a constant process of creating special textbooks on law and treaties of a monographic nature, which, to a certain extent, can be considered legal textbooks; formation of law schools and legal education system. It is emphasized that the key factor of Roman law was the «Laws of the XII tables», as the first set of written laws, the purpose of which was to give knowledge of laws to all the people. Considered this, it can be argued that the «Laws of the XII tables» had the value of a law textbook, and with their appearance in ancient Rome, the development of an elementary, even legal education, has begun.

It is emphasized the thesis that the formation of the system of legal education has become an important component of the formation and development of the jurisprudence of Ancient Rome. Characteristics of the distinctive features of the main legal schools of Ancient Rome are given. It is illustrated the variety of scientific forms and practical activity of Roman lawyers, including professors of legal educational institutions, whose merit was the transformation of applicative knowledge into science.

It is pointed out the importance for the development of Ukraine's legal system the creative perception of legal norms, legal techniques and legal experience accumulated within the framework of the Western tradition of law.

Key words: law; Roman law; Western tradition of law; legal system; jurisprudence; law school; legal education.

Надійшла до редколегії 04.06.2018

УДК 342.553

DOI 10.32366/2523-4269-2018-64-3-25-32

Ільницький Михайло Степанович,

кандидат юридичних наук

(Всеукраїнська громадська організація
«Громада і Закон», м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7132-3366>

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Вибори місцевого самоврядування – це ключовий елемент політичної системи країни. Сучасна виборна система має відповідати принципам демократії та народовладдя, забезпечувати максимальний рівень прозорості проведення виборів, сприяти постійній конкуренції у владі на засадах виконання політичними силами завдань державного розвитку, розвитку області, міста, району, селища, села. Вибори – це єдиний спосіб формування органів місцевого самоврядування, що отримують право діяти від імені громади та мають повноваження на ухвалення загальнообов'язкових рішень на відповідній території. Для України залишається потреба досконалої виборчої системи, яка б відповідала сучасному рівню створення демократичних країн світу і враховувала історичні, культурні, економічні, політичні та інші національні особливості.

Ключові слова: *міське самоврядування; народовладдя; вибори; політичні партії; виборча система; законодавство.*

Вступ. Міське самоврядування об'єктивно можливе лише в умовах незалежності і суверенітету держави, воно є формою народовладдя і реалізацією прав людини на участь в суспільному житті і в управлінні державними справами. Роль місцевого самоврядування набуває особливого значення в умовах розбудови громадянського суспільства.

Мета і завдання статті полягають в аналізі національного законодавства, яке регулює діяльність місцевого самоврядування та в дослідженні шляхів удосконалення, організації діяльності місцевого самоврядування, розвитку виборчого законодавства.

Стан наукової розробленості тематики статті знайшов своє вираження в наукових працях М. Ю. Бурдіна, В. А. Греченка, В. П. Кириченка, С. Д. Сворака, О. М. Головка, А. М. Шульги, інших дослідників і практиків, але напередодні виборчих кампаній, що мають відбутись в Україні в 2019 році, необхідно провести додаткове дослідження проблем відродження і розвитку місцевого самоврядування як форми народовладдя.

Виклад основного матеріалу. Міське самоврядування об'єктивно можливе лише в умовах суверенітету держави, тому вказаний інститут народовладдя активно почав формуватися після здобуття Україною незалежності. Початок формування самоврядування нового типу поклало прийняття Декларації про державний суверенітет України, за якою народ України визначався єдиним джерелом державної влади. Повновладдя народу мало реалізовуватись на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР [1].

7 грудня 1990 року було прийнято Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР і місське самоврядування». Вказаний закон ще в умовах радянської дійсності проголосив такі принципи місцевого самоврядування, як народовладдя; законність; самостійність і незалежність Рад народних депутатів у межах своїх повноважень; захист прав, свобод і законних інтересів громадян, соціальна справедливість; виборність Рад народних депутатів, органів територіальної самоорганізації громадян, їх під-

контрольність, підзвітність і відповідальність перед населенням; колегіальність тощо, а також відмова від принципу демократичного централізму у відносинах між радами різних рівнів [2, с. 3]. Ліквідовувалось також структурне двовладдя рад, тому що голова ради ставав одночасно головою виконавчого комітету. Разом з тим закон запровадив функціональне двовладдя, оскільки місцеві ради проголошувались одночасно і органами самоврядування і органами державної влади, що фактично порушувало вертикаль виконавчої влади [2, с. 2]. Після проголошення незалежності України 26 березня 1992 року було прийнято закон «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», за яким місцеве самоврядування визначалось як територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази. Регіональне самоврядування визначалось як територіальна самоорганізація громадян для вирішення безпосередньо або через органи, які вони утворюють, питань місцевого життя в межах Конституції України та законів України [2, с. 1]. Разом з тим вказаний закон проголосив інший дуалізм: на основі виконавчих комітетів утворювались державні адміністрації на чолі з представниками Президента України, що привело до істотного зменшення можливостей рад управляти місцевими справами та поглиблювало конфлікт між керівниками органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади.

Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування», що був прийнятий 3 лютого 1994 року, проголошував ради всіх рівнів органами місцевого самоврядування. Відповідно до вказаного Закону, голови рад, крім районних у місті, обирались шляхом прямих виборів і за посадою очолювали виконавчі комітети. Ради областей, районів, міст Києва та Севастополя наділялись функціями органів державної влади [3].

Після проведення в 1994 році позачергових виборів Президента України статус вказаних органів змінився, оскільки новообраний Президент мав власне бачення функціонування місцевих органів влади. 6 серпня 1994 року було видано Указ Президента України «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях», за яким встановлювалась підзвітність та підконтрольність Президенту голів районних і обласних рад та виконавчих комітетів з питань здійснення делегованих повноважень державної виконавчої влади [4].

Упродовж 1994–1995 років в Україні здійснювався пошук нових моделей побудови системи органів влади, відзначалась конфронтація між органами влади, що завершилася політичною кризою та прийняттям 8 червня 1995 року Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України, який фактично ввів у дію Закон України «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні». За цим законом місцевими органами державної виконавчої влади проголошувались державні адміністрації, які очолювали голови відповідних рад. Право призначати керівників адміністрацій отримав Президент України [5]. Обласні і районні ради знову перетворились у так звані «декоративні» органи, що імітували місцеве самоврядування на регіональному рівні.

Місцеві вибори 1998 року відбувались за новим законом «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», прийнятим 14 січня 1998 р. Вказаною нормою Закону політичним партіям, громадським організаціям і, що важливо, самовисуванням було надано право брати участь у виборах, що стало досить позитивним зрушенням в українському виборчому законодавстві.

Результати місцевих виборів 1998 року стали серйозним поштовхом для осмислення нової ролі політичних партій та формування демократичної системи політично відповідального місцевого самоврядування.

Місцеві вибори 2002 року загострили ще одну проблему, яка свідомо не була розв'язана у попередні роки та не була вирішена і на виборах 2006 року, а саме одночасне проведення місцевих виборів та виборів народних депутатів України. Це викликало у громадян негативну реакцію, незалежно від того, якими суб'єктами виборчого процесу вони

були. Так, виборці були незадоволені одночасним проведенням двох таких важливих заходів у зв'язку з труднощами стежити одночасно за виборчою кампанією на двох рівнях.

Одночасність виборів негативно сприймалася членами дільничних виборчих комісій, яким довелося працювати з великими переваженнями. Значна кількість документації, сувора відповідальність навіть у разі ненавмисної помилки або неухважності та зникнення бюлетенів, робота кілька ночей поспіль, підрахунок чотирьох, а в сільських місцевостях – п'яти різних бюлетенів, – впливали на фізичний та моральний стан як членів, так і голів дільничних виборчих комісій, наслідком чого часто ставала потреба перерахунку голосів [7, с. 77].

Місцеві вибори 2006 року проходили за законом «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», прийнятим Верховною Радою України 6 квітня 2004 року, який істотно відрізнявся від попередніх законів. Перш за все тому, що місцеві вибори були організовані за одним профільним законом, який регулював всі їх види, уніфікував певні виборчі процедури, що мало позитивний вплив на організацію та проведення виборів. Новелами закону стали зміна виборчої системи та введення нової системи формування дільничних виборчих комісій, закон не розмежував у часі проведення парламентських та місцевих виборів, а навпаки закріпив їх одночасне проведення на законодавчому рівні [8].

Закон запроваджував пропорційну виборчу систему, за якою вибори депутатів районних в містах, міських, районних, обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим проводились з голосуванням за виборчі списки від місцевих організацій партій (блоків) у багатомандатних виборчих округах, межі яких збігалися з межами відповідно району в місті, міста, району, області, Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Статтею 74 Закону передбачалося, що право на участь у розподілі депутатських мандатів отримають місцеві організації партій (блоки), які подолали 3 % виборчий бар'єр, а нерозподілені мандати розподіляються між партіями і блоками, які подолали виборчий бар'єр, за методом найбільших залишків [8].

До проблемних питань проведення виборів 2006 року можна віднести і дуалізм застосовуваних під час виборів виборчих систем. Виборці були поставлені в умови, за якими депутатів до різних органів місцевого самоврядування вони обирали одночасно, але по-різному. Виборці мали усвідомити всі тонкощі виборчої системи, що також було доволі складно, а це, у свою чергу, приводило до ускладнення можливості зробити впевнений і усвідомлений вибір.

Варто погодитися з думкою Р. Максакової, що досвід організації та проведення виборів місцевого самоврядування 2006 року свідчив про необхідність перегляду та вдосконалення низки виборчих процедур, а саме необхідність встановити чіткий строк (шість місяців) до початку виборчої кампанії, після якого в період виборів і до встановлення їх результатів не можна вносити зміни до виборчого законодавства України; переглянути систему формування дільничних виборчих комісій та вдосконалити механізм навчання членів дільничних та територіальних виборчих комісій; розмежувати місцеві та парламентські вибори в часі та виключити із Закону про місцеві вибори пункт 2 частини другої статті 14, яким встановлено вимогу проведення чергових місцевих виборів одночасно з виборами народних депутатів; переглянути систему підрахунку голосів; вирішити питання щодо відповідності чинного законодавства Конституції стосовно єдиного строку повноважень органів місцевого самоврядування; переглянути процедуру збереження виборчих бюлетенів у членів виборчих комісій під час проведення голосування [9, с. 91].

31 жовтня 2010 року в Україні відбулися чергові вибори місцевого самоврядування. Позитивно, що законодавець дослухався до численних рекомендацій політиків, науковців та практиків, тому вперше вони відбувалися окремо від парламентських. Це дало можливість удосконалити технічні моменти проведення виборів, забезпечило право громадян ретельніше контролювати їх хід, активніше брати участь у самих виборах, вивчати передвиборчі програми кандидатів, висувати до них більш конкретні запити тощо.

Була застосована змішана (мажоритарно-пропорційна система) щодо виборів до міських, районних та обласних рад. Відповідно до ст. 2 Закону, вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад мали проводитися за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, за якою половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради мала обиратися за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті; половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради – за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах. Вибори сільських, селищних, міських голів – за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм [8].

Чергова зміна виборчої моделі хоча й була викликана недосконалістю попередньої пропорційної моделі, але, на жаль, не стала значним кроком вперед у розвитку муніципальної влади. Так і не було досягнуто цілей зростання ролі політичних партій в управлінні місцевими справами та підвищенні їхньої відповідальності; політичної структуризації суспільства; пропорційного представництва в органах місцевого самоврядування основних політичних преференцій громадян України. Виборці голосували саме за партію, а не за окремих кандидатів, оскільки відкрита інформація була лише про перших п'ятьох кандидатів, виборець жодним чином не міг впливати на розташування кандидатів у списках, що давало можливість залучати у виборчі списки людей часом далеких від політики, зате наділених високою платоспроможністю, які після обрання могли вирішувати власні бізнесові інтереси.

У змісті Закону 2010 року простежується низка паралелей щодо побудови відносин між центральними, регіональними та місцевими органами державної влади та між Центральною виборчою комісією (ЦВК), територіальними та дільничими виборчими комісіями (ТВК, ДВК). Так, формування складу обласних, районних у містах територіальних виборчих комісій віднесено до повноважень ЦВК (ч. 4 ст. 22). Аналогічно, повноваження щодо формування ТВК нижчого рівня віднесено до компетенції ТВК вищого рівня (ч. ч. 6 – 8 ст. 22), статтею 23 Закону передбачено, що склад дільничних виборчих комісій формується відповідними територіальними виборчими комісіями. Також п. 6 статті 24 Закону про місцеві вибори 2010 року передбачає, що у разі невиконання відповідною територіальною виборчою комісією вимог Закону щодо встановлення в порядку та строки, визначені Законом, результатів відповідних місцевих виборів встановлює результати таких місцевих виборів [8].

Закон про місцеві вибори 2010 року на відміну від попередніх виборчих законів не передбачав можливості визнання окремого виду місцевих виборів недійсними. Законодавчим було лише право ДВК приймати рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним з підстав, наведених у ч. 3 статті 73 Закону, тобто передбачалася можливість визнання недійсними голосування лише по окремих виборчих комісіях, але не в цілому по відповідному виду місцевих виборів. Це означало, що незалежно від кількості допущених в ході виборчого процесу і в ході голосування порушень, кількості і відсотку виборчих дільниць, на яких голосування визнано недійсним, місцеві вибори визнаються такими, що відбулись.

До особливостей нового закону слід також віднести заборону участі у виборах блоків політичних партій. Вказана норма була вигідна, перш за все, потужним політичним партіям, натомість невеликі партійні структури були поставлені фактично у безперспективну ситуацію. Крім того, залишилася незмінною процедура обрання голів громад, які обиралися за принципом відносної більшості. Процедура двохтурового голосування не була підтримана парламентом. Суттєвим недоліком стала норма про те, що єдиним суб'єктом

висунення кандидатів у мажоритарних округах, а також на посади голів визначалися політичні партії. Доволі суперечливою в організаційному плані також виглядала норма щодо позбавлення права участі у процесі формування виборчих комісій непарламентських фракцій.

Виходячи із вказаних вище недоліків та результатів виборів, можна вважати, що оптимальною виборчою системою для місцевих виборів можуть бути вибори за пропорційним представництвом з відкритими партійними списками у багатомандатних виборчих округах.

14 липня 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про місцеві вибори», який 8 серпня 2015 року набрав чинності. Вказаний Закон передбачав, що вибори депутатів сільських і селищних рад проходять за мажоритарною системою відносної більшості, а депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад – за пропорційною виборчою системою. Вибори міських голів у містах, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч, проходять за мажоритарною системою абсолютної більшості (тобто у два тури, якщо в першому жодний кандидат не набрав понад 50 % голосів). Вибори сільського, селищного, міського голови міст, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тисяч, проводяться за мажоритарною системою відносної більшості, тобто в один тур. Закон про місцеві вибори містив також наступні нововведення: виборчий бар'єр для політичних партій становить 5%; у місцевих виборах не зможуть брати участь блоки; громадські організації можуть бути спостерігачами на виборах; зменшено кількість депутатів у радах. У Законі прописано загальний склад (кількість депутатів) місцевої ради співвідносно до чисельності виборців. Мінімальна кількість депутатів ради – 12 при чисельності виборців до 1 тисячі, максимальна – 120 депутатів при чисельності виборців понад 2 млн; Законом також передбачено встановлення гендерних квот у списку кандидатів у депутати на місцевих виборах. У списку партії має бути не менше 30 % представників однієї статі. У бюлетені поруч з назвою партії має бути вказано 2 кандидата: 1 особа – це загальний лідер списку, який буде вказаний в усіх бюлетенях на всіх округах (у випадку проходження партії він гарантовано стане депутатом); 2 особа закріплюється за конкретним округом (висунення в кожному окрузі не є обов'язковим). Виборці одночасно одною галочкою голосуватимуть і за партію, і за лідера списку, і за кандидата в окрузі, якщо партією такий був висунутий.

Оцінюючи сильні та слабкі сторони нового закону про місцеві вибори, експерти визнали перевагою запровадження двохтурових виборів міських голів великих міст, тоді як основною вадою ухваленого закону називають складність виборчого процесу та процедур. Окремі експерти відзначили обмеження можливостей для маленьких партій та самовисуванців, а також – обмеженість запровадженого принципу «відкритих списків» правом партій висувати лише по одному кандидату на виборчий округ.

Вибори відбулися 25 жовтня 2015 року, виборче законодавство, процес підготовки і проведення виборів потребують детального вивчення, але варто погодитися з думками юристів, політиків, експертів, що вибори 2015 року чітко підтвердили позитивну динаміку еволюції вітчизняного виборчого законодавства.

Реформи в системі місцевого самоврядування стали наслідком проведення перших виборів в об'єднаних територіальних громадах. Початок виборчого процесу перших виборів депутатів сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад і відповідних голів стартував 9 вересня 2017 року, а перші вибори відбулися 29 жовтня 2017 року [10]. Перш ніж аналізувати перші результати та проблеми їх правового забезпечення, варто звернути увагу на окремі теоретичні та організаційні засади функціонування об'єднаних територіальних громад.

Нормативно-правовим підґрунтям проведення нинішньої реформи місцевого самоврядування стали Концепція реформування місцевого самоврядування в Україні [11], Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [12], Методика формування спроможних територіальних громад [13]. Крім того, 1 січня 2015 року набули чин-

ності зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України щодо бюджетної децентралізації, завдяки якій значно розширилися джерела наповнення місцевих бюджетів. На основі значної можливості поповнення бюджетів місцевих територіальних громад, їх ролі в житті держави, регіону, окремого громадянина було сформоване поняття спроможної об'єднаної територіальної громади, яка самостійно, за рахунок власних коштів, може вирішувати питання місцевого значення завдяки наявності більших ресурсів та мобілізації внутрішніх резервів.

У ході процесу об'єднання виникали і виникають питання щодо фінансово незабезпечених громад, представлених певними населеними пунктами, щодо яких існує загроза зникнення як їх, так і їх інфраструктури в межах об'єднаної громади. І навпаки проблеми щодо того, що більш сильні громади фактично будуть «тягти на собі» об'єднану частину слабших. Виникає низка питань щодо реорганізації юридичних осіб, що знаходяться на їх території (школи, дитячі садки, лікарні), є побоювання перерозподілу кордонів районів, не забезпечена фахова підготовка працівників виконкомів, що зіштовхнулися з новими умовами управлінської діяльності тощо [14].

Практика підготовки і проведення виборів свідчить про низку проблем, що виникли в ході їх проведення та необхідність їх усунення на рівні правового регулювання.

Висновки. Практика проведення виборів місцевого самоврядування свідчить про недосконалість виборчого законодавства та необхідність його комплексного удосконалення, що забезпечить належну правову визначеність виборчих процедур. Так, на час проведення виборів законодавчо не врегульовано (це перш за все стосується виборів в об'єднаних громадах з різних районів), які саме місцеві організації партій мають право висування кандидатів до об'єднаних територіальних громад. Законодавча невизначеність створила суперечності, різне застосування виборчими комісіями правових норм. Проблемою також стали застарілі норми закону «Про місцеві вибори» щодо декларування кандидатами доходів тощо.

Залишається відкритим і питання виборчої системи, що використовується для проведення виборів в об'єднаних територіальних громадах (депутати сільських, селищних рад – за мажоритарною системою відносною більшості, депутати міських, обласних, районних рад – за пропорційною системою). На місцевих виборах все-таки більш вагомим є територіальний аспект (обирають тих, кого знають). Крім того, як свідчать результати проведених виборів, перевагу надають безпартійним. Партійна приналежність не є визначальним позитивним фактором виборів, а інколи відіграє негативне значення. Це свідчить про низку проблем: недовіру до політичних партій і їхніх лідерів, їх несприйняття, настрої протесту, низьку політичну культуру тощо. Виникає питання, наскільки виправданим є застосування у виборах місцевого самоврядування лише пропорційної системи.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає місцеве самоврядування як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [14]. За роки функціонування вказаного Закону в нього внесено 120 доповнень і змін, що підтверджує необхідність удосконалення правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет України. Декларація від 16.07.1990 № 55-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/55-12 (дата звернення: 25.03.2017).
2. Про внесення змін до Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та [...]». Закон України від 26.03.1992 № 2234-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-12 (дата звернення: 25.03.2017).

3. Про формування місцевих органів влади і самоврядування. Закон України від 03.02.1994 № 3917-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3917-12 (дата звернення: 25.03.2017).

4. Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях. Указ Президента від 06.08.1994 № 430/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/430/94.

5. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації [...]. Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 20.03.2017).

6. Коломоєць Т. Вибори до органів місцевого самоврядування в Україні у контексті сучасних державотворчих процесів / Т. Коломоєць, Г. Самойленко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 2 (8). – С. 76–82.

7. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Закон України від 6.04.2004 № 1667-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1667-15 (дата звернення: 25.03.2017).

8. Максакова Р. Т. Особливості організації та проведення місцевих виборів 2006 року в Україні / Р. Т. Максакова // Вісник ЦВК. – 2006. – № 2(4). – С. 86–91.

9. Про перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 29 жовтня 2017 року. Постанова ЦВК від 18.08.2017 № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0164359-17#n18> (дата звернення: 10.04.2017).

10. Концепція реформування місцевого самоврядування в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 10.04.2017).

11. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19/page2> (дата звернення: 10.04.2017).

12. Методика формування спроможних територіальних громад. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> (дата звернення: 10.04.2017).

13. Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблемні питання шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/.../terutor_gromad-86ead.p... (дата звернення: 10.04.2017).

14. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 10.06.2108 № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3917-12.

Ильницький Михайл Степанович,

кандидат юридических наук

(Всеукраїнская общественная организация «Общество и Закон», г. Киев)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7132-3366>

РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О САМОУПРАВЛЕНИИ В УКРАИНЕ

Выборы местного самоуправления – это ключевой элемент политической системы страны. Современная избирательная система должна соответствовать принципам демократии и народовластия, обеспечивать максимальный уровень прозрачности проведения выборов, способствовать постоянной конкуренции во власти на основе выполнения политическими силами задач государственного развития, развития области, города, района, поселка, села. Выборы – это единственный способ формирования органов местного самоуправления, которые получают право действовать от имени общества и имеют полномочия на принятие общеобязательных решений на соответствующей территории. Для Украины остается потребность совершенной избирательной системы, которая бы отвечала уровню демократических стран мира и учитывала исторические, культурные, экономические, политические и другие национальные особенности.

Ключевые слова: местное самоуправление; народовластие; выборы; политические партии; избирательная система; законодательство.

Ilnitskiy Mikhail Stepanovich,

Doctor of Law

(All-Ukrainian Public Organization «Society and Law», Kiev)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7132-3366>

DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON SELF GOVERNANCE IN UKRAINE

Local government elections are the key element of the country's political system. The modern electoral system must conform to the principles of democracy, to ensure the maximum transparency of the conduct the elections, to promote constant competition in power through the fulfillment by the political forces the tasks of state development, development of the region, city, district, settlement, village. Elections are the only way to form the local government bodies, which have the right to act on behalf of society and have the authority to make universal decisions in the respective territory.

Elections are democratic only if they represent the interests of the general population. Local government during the years of Ukraine's independence has undergone a difficult path of formation as a political institution and its legal status, taking rapid development of social life is already not meeting the challenges of time, in particular, independence and independence of self-governing bodies, their material, financial and information support, in connection with which there was a need to improve the legal regulation of their activities. As for Ukraine, it remains here the need for a perfect electoral system that meets the level of democratic countries of the world and takes into account historical, cultural, economic, political and other national peculiarities.

Key words: local self-government; democracy; elections; political parties; electoral system; legislation.

Надійшла до редколегії 06.06.2018

УДК 342.572

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-33-39

Нестерович Володимир Федорович,

доктор юридичних наук, доцент

(Луганський державний університет внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

ПОНЯТТЯ, СУТНІСНІ РИСИ ТА ВИДИ НОРМ ВИБОРЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті розкрито поняття, сутнісні риси та види норм виборчого права України. Зазначено, що норми виборчого права мають шість сутнісних рис: 1) особливий зміст; 2) установчий характер; 3) специфічність структури; 4) особливий час дії; 5) полівалентний характер; 6) особливий суб'єктний склад. Виборче право України містить досить велику кількість норм, які також відрізняються одна від одної за різними ознаками. Кожен вид виборчих норм має свій специфічний зміст та особливе призначення у виборчому праві України.

Ключові слова: поняття; сутнісні риси; види норм; норми виборчого права України; вибори.

Постановка проблеми. Найменшим елементом виборчого права, як підгалузі конституційного права України, є його норми. Саме ознайомлення з нормами виборчого права дозволяє побачити його особливий характер та зміст. Під «нормою виборчого права» слід розуміти загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлене та гарантоване державою з метою регулювання суспільних відносин, які пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади. Норми виборчого права доволі часто позначають більш лаконічним терміном «виборчі норми».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття, сутнісні риси та види норм виборчого права України знайшли своє відображення у працях таких вчених, як Я. Берназюк [1], М. Козюбра [2], О. Марцеляк [3], Т. Подорожна [4], О. Сінкевич [5], О. Совгіря [6], В. Федоренко [7], Я. Чистоголяний [8] та інших. Разом з тим, з огляду на надзвичайний динамізм сучасного виборчого права України, яке є підгалуззю конституційного права України [9], питання поняття, сутнісних рис та видів норм виборчого права потребує свого подальшого вивчення та наукового обґрунтування.

Формування цілей. Метою даної статті є розкриття поняття, сутнісних рис та видів норм виборчого права України.

Виклад основного матеріалу. Нормам виборчого права України властиві загальні ознаки, якими характеризуються усі види правових норм. До таких ознак у юридичній науці прийнято відносити: 1) загальнообов'язкове правило поведінки; 2) виступає регулятором суспільних відносин; 3) має формально визначений характер; 4) прийнята в установленому порядку; 5) виконання забезпечується можливістю застосування державного примусу. Поряд з загальними ознаками, нормам виборчого права також притаманні й особливі риси, що у свою чергу дозволяє їх відрізнити та відокремити від інших видів правових норм.

До сутнісних рис норм виборчого права України варто віднести:

1) особливий зміст – регулюють особливе коло суспільних відносин, які пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади;

2) установчий характер – визначають засади, порядок та строки підготовки і проведення виборів до представницьких органів публічної влади;

3) специфічність структури – більшість норм виборчого права не має усталеної трьохскладової структури «гіпотеза – диспозиція – санкція». Найбільш поширеними є норми виборчого права України, які складаються лише з диспозиції або гіпотези та диспозиції. Хоча у виборчому праві звичайно присутні і норми, які містять санкції;

4) особливий час дії – більшість норм виборчого права України реалізується під час підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади. Тобто, реалізацію багатьох норм виборчого права неможливо здійснити поза межами строків та етапів виборчого процесу;

5) полівалентний характер – одночасна належність значної групи норм виборчого права України до двох або більше галузей національного права: бюджетного, трудового, цивільного, господарського, адміністративного або кримінального;

6) особливий суб'єктний склад – норми виборчого права України регулюють діяльність особливого кола суб'єктів: виборців, кандидатів, довірених осіб кандидатів, членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів, виборчих комісій, політичних партій, громадських організацій тощо.

Виборче право України містить досить велику кількість норм, які також відрізняються одна від одної за різними ознаками. Це говорить про багатоманітність, динамічність та складність норм виборчого права, де кожен їх вид має свій специфічний зміст та особливе призначення. У зв'язку з цим, для більш якісного розуміння норм виборчого права слід здійснити їхню класифікацію за різними критеріями.

1. За юридичною силою:

1) Конституційні виборчі норми – закріплені безпосередньо в Конституції України та мають найвищу юридичну силу щодо всіх інших правових норм. Конституція України містить близько двадцяти виборчих норм, які відносять вибори до основних форм народного волевиявлення (ч. 1 ст. 38, ст. 69); встановлюють основні принципи виборчого права (статті 70, 71, 76, 103, 136, 141); закріплюють засади реалізації суб'єктивного виборчого права (статті 70, 71, 76, 103, 136, 141); визначають засади проведення виборів до органів державної влади (статті 76, 77, 85, 90, 103, 106), Верховної Ради АРК (статті 85, 136) та органів місцевого самоврядування (ст. 141) тощо [10].

2) Міжнародно-правові виборчі норми – закріплені у міжнародних договорах, які ратифіковані Україною, та мають верховенство над нормами національного права, крім норм Конституції України. До міжнародно-правових виборчих норм варто віднести: ст. 21 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [11], ст. 3 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [12], ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 25 грудня 1965 року [13], ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року [14], ст. 7 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок від 18 грудня 1979 року [15] тощо.

3) Законодавчі виборчі норми – закріплені у законодавчих актах України та мають вищу юридичну силу. До цього виду виборчих норм слід віднести норми, які містяться у законах та кодексах України. Більшість законодавчих виборчих норм закріплена у п'яти законах України: «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV [16], «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI [17], «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII [18], «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV [19] та «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року № 698-V [20].

4) Підзаконні виборчі норми – закріплені у підзаконних правових актах, що приймаються на основі та відповідно до Конституції та законів України. Підзаконні виборчі норми зазвичай містяться в постановах Верховної Ради України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, постановах Центральної виборчої комісії, актах регіональних та місцевих органів публічної влади тощо.

2. За територією дії:

1) Наднаціональні виборчі норми – поширюють свою дію на територію держав-учасниць міжнародного договору, у якому вони закріплені. Необхідною умовою поширення дії такого роду виборчих норм є ратифікація певною державою відповідного міжнародного договору. Наприклад, дія ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року [14], яка визначає основні принципи виборчого права, поширюється на територію 168 його держав-учасниць. До їх складу входить і Україна, яка ратифікувала цей міжнародний договір ще у 1973 році.

2) Загальнонаціональні виборчі норми – поширюють свою дію у межах усієї території України. До загальнонаціональних виборчих норм слід віднести норми, закріплені в Конституції, законах та кодексах України, постановах Верховної Ради України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, постановах Центральної виборчої комісії, інших актах загальнонаціональних органів державної влади, що стосуються порядку підготовки та проведення виборів в Україні.

3) Регіональні виборчі норми – поширюють свою дію в межах певного регіону України. До цього виду виборчих норм прийнято відносити норми, які закріплені у правових актах регіональних органів публічної влади. До їх числа прийнято відносити норми, які були прийняті органами влади Автономної Республіки Крим, органами державної влади, органами місцевого самоврядування обласного та районного рівнів тощо.

4) Місцеві виборчі норми – поширюють свою дію в межах міста, селища, села, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями або добровільним об'єднанням жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. До місцевих виборчих норм зазвичай відносять норми, закріплені у правових актах органів місцевого самоврядування. Інколи в юридичній літературі не проводиться різниці між регіональними та місцевими правовими нормами.

3. За рівнем правового регулювання:

1) Матеріальні виборчі норми – безпосередньо регулюють суспільні відносини у сфері виборчого права шляхом встановлення юридичних прав та обов'язків його суб'єктів. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 9 Закону України «Про вибори Президента України», Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг 35 років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років [16].

2) Процесуальні виборчі норми – визначають порядок та процедуру реалізації норм матеріального виборчого права. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 15 Закону України «Про місцеві вибори», проміжні вибори депутата сільської, селищної ради призначаються на останню неділю 60-денного строку з дня прийняття рішення про їх призначення, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня проміжних місцевих виборів [18].

4. За методом правового регулювання:

1) Диспозитивні виборчі норми – містять права та обов'язки суб'єктів виборчого права, які наступають унаслідок вчинення ними певних дій, що спрямовані на задоволення власних інтересів та потреб. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України «Про вибори народних депутатів України», право висування кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через політичні партії, а також шляхом самовисування [17].

2) Імперативні виборчі норми – містять категоричний припис щодо правила поведінки суб'єкта виборчого права в конкретній ситуації. Наприклад, згідно з ч. 5 ст. 20 Закону України «Про Державний реєстр виборців», у разі внесення змін до персональних даних Реєстру орган ведення Реєстру, який вніс зміни, письмово повідомляє про це виборця [20].

5. За колом суб'єктів:

1) Загальні виборчі норми – поширюють свою дію на невизначене коло суб'єктів у сфері виборчого права. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 71 Конституції України, вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [10].

2) Спеціальні виборчі норми – поширюють свою дію на чітко визначене коло суб'єктів виборчого права. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 6 Закону України «Про вибори народних депутатів України», для забезпечення умов для вільного волевиявлення військово-службовцям строкової служби в день голосування надається відпустка для участі в голосуванні не менш як на чотири години [17].

3) Виняткові виборчі норми – визначають виняткові випадки із загальних та спеціальних правил у сфері виборчого права. Так, згідно з ч. 5 ст. 87 Закону України «Про місцеві вибори», витрачання коштів з рахунку виборчого фонду після 18 години останнього дня перед днем повторного голосування здійснюється виключно у разі, якщо рахунки за товари, роботи і послуги були виставлені до зазначеного часу [18].

6. За характером правового припису:

1) Уповноважуючі виборчі норми – встановлюють права або повноваження певних суб'єктів під час підготовки та проведення виборів в Україні. Наприклад, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України належить призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією [10].

2) Zobov'язуючі виборчі норми – встановлюють імперативний припис відповідному суб'єктові під час підготовки та проведення виборів в Україні, який вказує на необхідність здійснення ним певних дій. Наприклад, згідно з ч. 5 ст. 13 Закону України «Про Центральну виборчу комісію», органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також державні підприємства, установи і організації зобов'язані сприяти Комісії та її членам у здійсненні ними своїх повноважень [19].

3) Забороняючі виборчі норми – встановлюють категоричний припис відповідному суб'єктові під час підготовки та проведення виборів в Україні не робити або утримуватися від здійснення певних дій. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 67 Закону України «Про вибори народних депутатів України», забороняється оприлюднення чи поширення в інший спосіб результатів опитування громадської думки, пов'язаного з виборами, у тому числі щодо партій – суб'єктів виборчого процесу та кандидатів у народні депутати України, протягом останніх двох днів перед днем голосування [17].

7. За галузевою приналежністю:

1) Конституційно-правові виборчі норми – належать виключно до галузі конституційного права України. Більшість конституційно-правових норм, як правило, зосереджена в Конституції України та п'яти законах України, що безпосередньо визначають порядок підготовки та проведення виборів в Україні.

2) Полівалентні виборчі норми – одночасно належать до двох або більше галузей національного права. У якості прикладу можна назвати норми Кодексу України про адміністративні правопорушення, які визначають правопорушення, що посягають на виборчі права громадян або ж подібного роду норми з Кримінального кодексу України.

8. За часом дії:

1) Постійні виборчі норми – мають необмежений характер дії у часі у сфері виборчого права. Постійною виборчою нормою слід вважати будь-яку норму у сфері виборчого права, якщо її дію не обмежено чітко визначеними часовими рамками. Дія постійних виборчих норм може бути припинена лише у разі зміни, скасування виборчої норми або внаслідок втрати нею чинності. Більшість виборчих норм мають постійний характер дії, що обумовлено принципом стабільності виборчого права України.

2) Тимчасові виборчі норми – час дії обмежується певними часовими рамками або певною подією у сфері виборчого права. Головним призначенням тимчасових виборчих норм є вирішення ситуативних питань, які не потребують багаторазового застосування та, як правило, пов'язані з певною подією щодо підготовки та проведення виборів. Наприклад, згідно з п. 3 Перехідних положень Конституції України, чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня 1999 року [10]. Це означає, що після проведення вказаних виборів зазначена виборча норма вичерпала свою дію.

9. За змістом диспозиції:

1) **Виборчі норми-принципи** – закріплюють вихідні положення, на яких ґрунтуються виборче право, організація виборчого процесу та діяльність виборчих комісій під час підготовки та проведення виборів. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про Центральну виборчу комісію», Комісія будує свою діяльність на принципах верховенства права, законності, незалежності, об'єктивності, компетентності, професійності, колегіальності розгляду і вирішення питань, обґрунтованості прийнятих рішень, відкритості і публічності [19].

2) **Виборчі норми-декларації** – проголошують встановлення певних принципів та засад у сфері виборчого права. Виборчі норми-декларації зазвичай властиві нормам, які закріплені у міжнародно-правових актах. Наприклад, згідно зі ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю таємним голосуванням на умовах, які забезпечують народові вільне виявлення його думки під час вибору законодавчої влади [12].

3) **Виборчі норми-завдання** – визначають нормативні орієнтири розвитку певного напрямку у сфері виборчого права. Наприклад, згідно зі ст. 3 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», основними засадами політики у сфері розбудови державності є: вдосконалення системи проведення виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування [21].

4) **Виборчі норми-дефініції** – містять визначення правових термінів та понять, що стосуються підготовки та проведення виборів. Наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 57 Закону України «Про місцеві вибори», політична реклама – це одна з форм передвиборної агітації, розміщена за допомогою рекламних засобів, яка спонукає виборців голосувати за або не голосувати за певного суб'єкта виборчого процесу [18].

10. За повнотою регулювання:

1) **Первинні виборчі норми** – визначають правило поведінки у сфері виборчого права в повному обсязі без будь-яких відсилань до інших норм. Наприклад, згідно зі ст. 5 Закону України «Про вибори Президента України», участь громадян України у виборах Президента України є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах. Як видно з наведеного прикладу, правова норма вичерпно визначає засади добровільності участі громадян у виборах без будь-яких відсилань до інших норм цього Закону чи інших нормативно-правових актів України [16].

2) **Посилкові виборчі норми** – правило поведінки у сфері виборчого права повністю не викладається, натомість міститься відсилання на конкретну норму цього ж або іншого нормативно-правового акта. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 28 Закону України «Про вибори народних депутатів України», право подання кандидатур до складу дільничних виборчих комісій мають суб'єкти подання, зазначені у частині другій статті 27 цього Закону, та кандидати в депутати у відповідному одномандатному окрузі. Головним призначенням посилкових норм є вимоги юридичної техніки щодо уникнення зайвих повторів у тексті правового акта [17].

3) **Бланкетні виборчі норми** – правило поведінки у сфері виборчого права сформульовано в самій загальній формі та відсилає для кінцевого його розуміння до інших нормативно-правових актів без вказівки на конкретну норму. Тобто, при бланкетному викладі елемента норми права він залишається невизначеним. Найбільш типовими бланкетними формулюваннями, які зустрічаються у виборчому законодавстві, можна назвати такі: «у встановленому законодавством порядку», «передбачені законодавством, що регулює», «передбачені законодавством для», «передбачені Конституцією України, цим та іншими законами України», «відповідно до цього та інших законів України» тощо. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 10 Закону України «Про Центральну виборчу комісію», порядок організації роботи Комісії визначається цим Законом, Регламентом Центральної виборчої комісії, а також іншими актами, що приймаються Комісією на виконання цього та інших законів України [19].

Висновки. Норми виборчого права мають шість сутнісних рис: 1) особливий зміст; 2) установчий характер; 3) специфічність структури; 4) особливий час дії; 5) полівалентний характер; 6) особливий суб'єктний склад. Виборче право України містить досить велику кількість норм, які також відрізняються одна від одної за різними ознаками. Кожен вид виборчих норм має свій специфічний зміст та особливе призначення у виборчому праві України.

Список використаних джерел

1. Берназюк Я. О. Розмежування актів суб'єктів владних повноважень в аспекті їх основного поділу на нормативні та ненормативні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 5–15.
2. Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. № 4. С. 84–87.
3. Марцеляк О. В. Виборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12–18.
4. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: монографія. Львів: ПАІС, 2009. 196 с.
5. Сінькевич О. В. Норми конституційного права України: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 17 с.
6. Совгіря О. В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 536 с.
7. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. Київ, 2016. 616 с.
8. Чистоголяний Я. В. Конституційно-правові норми в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.
9. Нестерович В. Ф. Виборче право як підгалузь конституційного права України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 44–49.
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена резолюцією ГА ООН від 10 грудня 1948 року № 217 А (III). *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 3. С. 69–74.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року: ратифікована Законом України 17 липня 1997 року № 475/97-ВР разом з першим протоколом та протоколами № 2, 4, 7 та 11. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
13. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 25 грудня 1965 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105
14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року: ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 грудня 1973 року № 2148-VIII (з двома факультативними протоколами). *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
15. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок від 18 грудня 1979 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
16. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 року № 474-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.
17. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10. Ст. 73.
18. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37–38. Ст. 366.
19. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 року № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.
20. Про державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.
21. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.

Нестерович Владимир Федорович,

доктор юридических наук, доцент

(Луганский государственный университет внутренних дел имени

Э. А. Дидоренко, г. Северодонецк)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТНЫЕ ЧЕРТЫ И ВИДЫ НОРМ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАИНЫ

В статье раскрыто понятие, существенные черты и виды норм избирательного права Украины. Указано, что нормы избирательного права имеют шесть существенных черт: 1) особый смысл; 2) учредительный характер; 3) специфичность структуры; 4) особое время действия; 5) поливалентный характер; 6) особый субъектный состав. Избирательное право Украины содержит достаточно большое количество норм, которые также отличаются друг от друга по различным признакам. Каждый вид избирательных норм имеет свое специфическое содержание и особое предназначение в избирательном праве Украины.

Ключевые слова: понятие; существенные черты; виды норм; нормы избирательного права Украины; выборы.

Nesterovych Vladimir Fedorovich,

Doctor of Law, Associate Professor

(Lugansk State University of Internal Affairs named after

E. O. Didorenko, Severodonetsk)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

CONCEPTS, ESSENTIAL FEATURES AND TYPES OF NORMS OF THE ELECTION LAW OF UKRAINE

The article deals with the concept, the essential features and types of norms of the election law of Ukraine. The author defines the norm of the election law as a mandatory rule of conduct, which is established and guaranteed by the state in order to regulate social relations, which are connected with the procedure for preparing and conducting elections to representative bodies of public authority. The election law of Ukraine contains quite a large number of norms, which also differ from each other on different grounds. Each type of electoral norms has its own specific content and a special purpose in the election law of Ukraine.

The essential features of the norms of the election law of Ukraine should include: 1. Special content – regulates a special range of social relations that are related to the procedure for the preparation and conduct of elections to representative bodies of public authority. 2. Institutional nature – determine the principles, procedure and timing of preparation and conduct of elections to representative bodies of public authority. 3. Specificity of the structure – the overwhelming majority of the rules of the election law does not have an established three components of the structure «hypothesis-disposition-sanction». The most widespread are the norms of the election law of Ukraine, which consist only of disposition or hypothesis and disposition. Although in the election law there are usually norms that contain sanctions. 4. Special time of action – the overwhelming majority of the norms of the election law of Ukraine are implemented during the preparation and conduct of elections to representative bodies of public authority. That is, implementation of many norms of election law cannot be carried out outside the terms and stages of the electoral process. 5. Polyvalent character – the simultaneous attachment a large group of norms of the election law of Ukraine to two or more branches of national law: budgetary, labor, civil, economic, administrative or criminal. 6. Special subjectivity – the norms of the election law of Ukraine regulate the activity of a special circle of subjects: voters, candidates, proxy of candidates, members of election commissions, official observers, election commissions, political parties, public organizations, etc.

Key words: concept, essential features, types of norms, norms of election law of Ukraine, election.

Надійшла до редколегії 08.06.2018

УДК 342 97.351.74(477)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-40-45

Пайда Юрій Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті аналізується міжнародне і національне законодавство України та інших держав, яке регулює свободу віросповідання. Застосовуються методи порівняльного правового аналізу, доктринальний аналіз та інші методи, що дозволяють порівнювати різні підходи до правового забезпечення даної проблеми. У той же час в статті зазначено, що розробка і прийняття міжнародної конвенції про свободу совісті може чітко сформулювати гарантії недискримінації на цій основі. Окремо слід наголосити на необхідності створення механізму для неминучості відповідальності за порушення таких норм, що є важливою перспективою для подальших досліджень в цій області.

Ключові слова: релігійна свобода; релігійне законодавство; релігійна дискримінація; свобода релігії.

Актуальність теми. Правова регламентація релігійної свободи є складовою загального комплексу забезпечення прав людини як основоположного гуманітарного комплексу правового регулювання. В умовах інтенсифікації релігійних процесів, пов'язаних із міграційними тенденціями в Європі та світі загалом, актуальності набуває дослідження законодавчих основ релігійної свободи. Це зумовлене різним ступенем толерантності до відмінних релігійних поглядів у різних країнах, дотриманням прав і свобод людини і громадянина, пов'язаних із вільним проведенням релігійних культів та відмінностями в нормативно-правовому забезпеченні вільного виявлення віросповідання у зв'язку зі зміною комунікативної парадигми, коли кордони держав перестали відігравати роль у розповсюдженні релігійних дифузій. З огляду на це, очевидність актуальності наукового осмислення нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері реалізації релігійної свободи потребує залучення вітчизняного, зарубіжного і міжнародного досвіду.

Стан дослідження проблеми. Науковий аналіз правового забезпечення релігійної свободи засвідчує значну увагу українських і зарубіжних вчених до даної проблематики. Зокрема, такі дослідники, як С. Р. Богдан, Л. О. Корчевна, В. В. Молдован, М. М. Палінчак, М. В. Лубська, Л. І. Чулінда та інші здійснили науковий екскурс у нормативно-правові особливості регулювання свободи релігійних поглядів. Водночас в умовах глобалізації релігійних процесів потребує додаткового аналізу проблема синтезу міжнародно-правового і національно-правового регулювання, співвідношення національного та міжнародного права релігійної свободи, а також вивчення зарубіжного досвіду з перспективами його використання під час удосконалення національного законодавства.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є узагальнення національного, зарубіжного та міжнародного законодавства у сфері правового регулювання релігійної свободи. Завданням статті є формулювання перспектив удосконалення законодавчого забезпечення реалізації релігійної свободи в Україні.

Основний матеріал. У законодавчому забезпеченні прав осіб, пов'язаних з їхніми релігійними переконаннями, слід розрізняти дві сторони: право вірити і право сповідувати.

Перше є абсолютним, тож повинно бути захищеним без будь-яких винятків. Друге повинно містити низку обмежень. При цьому в другому випадку фундаментальним є доступ людей до організаційної форми першого рівня, що є найважливішим і повинно розглядатися відповідно до ст. 11 Конвенції (свобода об'єднань та асоціацій), яка захищає існування суспільних організацій від невиправданого втручання з боку держави [1].

На підставі аналізу стандартів і механізмів захисту права на свободу віросповідання в міжнародному праві у розділі було доведено, що провідну роль у правовому закріпленні та захисті даного права на універсальному рівні відіграє Організація Об'єднаних Націй. З часів прийняття Загальної декларації прав людини в 1948 р., релігійну свободу було взято під охорону всіма основними міжнародними договорами із захисту прав людини, прийнятими в рамках ООН. Найбільш ефективними механізмами захисту цих прав є Комітет з прав людини та Спеціальний доповідач ООН зі свободи совісті та переконань. Досліджуючи стандарти та практику ООН, можна припустити, що навіть за відсутності спеціальної конвенції існує загальне визнання права на свободу думки, совісті та релігії, а також права на свободу від дискримінації на релігійному ґрунті [2, с. 131].

На регіональному рівні норма про захист свободи совісті, думки та релігії також увійшла до основних правозахисних документів майже на кожному континенті. З усіх регіональних систем захисту прав людини найбільш розвинутою є європейська, зокрема в рамках Ради Європи. У порівнянні з універсальним рівнем, право на свободу релігії та переконань тут є більш врегульованим. У своїй практиці Європейський суд з прав людини демонструє чітку й передбачену позицію у тлумаченні та захисті прав ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Не зважаючи на те, що європейські норми беруть свій початок у Загальній декларації 1948 р. та мають певну схожість, у практиці їх тлумачення та застосування виявляються суттєві розбіжності. З одного боку, Конвенція гарантує більш широкі права. Наприклад, вона передбачає право змінювати релігію чи переконання і надає захист навіть церквам та релігійним організаціям. Практика Суду свідчить і про більший успіх, оперативність та ефективність захисту релігійних прав. З іншого боку, Суд частіше стає на захист інтересів держави, а не особи, надаючи державам широку межу визначення припустимого втручання не тільки у право сповідувати релігію чи переконання, але й у *forum internum*. Існує і певна колізія між думками Суду та інших органів Ради Європи стосовно деяких аспектів тлумачення ст. 9. На відміну від ПАРЄ, Суд, зокрема, не визнає право на відмову від несення військового обов'язку на підставі релігії чи переконань як таке, що випливає зі ст. 9. Навпаки, органи ООН бачать його у ст. 18 Загальної декларації 1948 р. та Пакту 1966 р. [3, с. 224].

Важливою для об'єктивного осмислення міжнародно-правового регулювання релігійної свободи також є стаття 18 Декларації. Її відлуння можна знайти практично в кожному міжнародному або національному акті, присвяченому правам людини. І це зрозуміло, бо саме в ній вперше проголошено позитивні норми, якими визначено зміст поняття «свобода совісті». По-перше, у названій статті проголошується право кожної людини «на свободу думки, совісті і віросповідання»; по-друге, визначається зміст цього права, а саме: 1) свобода змінювати свою релігію або переконання; 2) свобода сповідувати свою релігію або переконання; по-третє, визначено форми сповідання релігії: а) одноособово або колективно («спільно з іншими»); б) прилюдно або приватним чином; в) в ученні, богослужінні та здійсненні релігійних ритуальних обрядів [4, с. 45].

Варто відзначити, що стаття 18 справила значний вплив на співвідносні тексти Пактів 1966 року, регіональних угод та Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на підставі релігії чи переконань 1981 року, мова про які буде йти нижче. Як зазначає Н. Робінсон у своєму класичному коментарі до Декларації 1948 року, ст. 18 складається з двох частин: перша гарантує право на свободу думки, совісті та релігії; у другій перераховано окремі права, перелік яких не є вичерпним. Вона містить лише ті права, які ООН вважала за потрібне включити, «оскільки дотримання їх поки що не стало загальним». Іншою складною проблемою, що виникла під час розробки Загальної Декларації і

поставала кілька разів при підготовці Пактів 1966 р. та Декларації 1981 р., є визнання *права людини змінювати свою релігію* – права, що заперечується деякими державами та релігіями. Попри весь опір, це положення було прийняте 27 голосами (проти було 5 голосів і 12 утримались), очевидно, «завдяки розумінню того, що Декларація мусить бути універсальною, а це положення не становить окремого права, а є лише наслідком свободи думки та релігії». Автори Декларації усвідомлювали, що дана проблема зачіпає чимало інших суперечливих питань, таких як відступництво, місіонерська діяльність, приневолення вірних, прозелітизм і його межі, статус нових та молодих релігійних рухів, що прагнуть визнання, а також соціальні небезпеки, пов'язані з діяльністю певних сект, які використовують усілякі маніпуляції для приваблення послідовників [5, с. 263].

Потрібно згадати й положення ст. 29 Декларації. Воно проголошує, що «кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві». В силу універсального характеру ст. 29, її положення відносяться також і до свободи совісті. Це принципово, бо саме в цій статті сформульовано принцип відповідності обмеження прав та свобод меті цього обмеження, а саме: 1) забезпеченню належного визнання й поваги прав і свобод інших, 2) задоволенню справедливих вимог: а) моралі, б) громадського порядку, в) загального добробуту [6, с. 351].

Отже, на сьогодні право на свободу совісті та віросповідання є комплексним і динамічним, воно постійно розвивається, і нові реалії міжнародного життя вносять певні уточнення до стандартів, що є визнаними. Проте сама норма ст. 18 Загальної декларації та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р. та ст. 9 Європейської конвенції 1950 р., яка базується на ст. 18 Загальної декларації, є міжнародним стандартом права на свободу совісті та віросповідання. Попри відомі недоліки, європейські механізми захисту права на свободу віросповідання є найбільш ефективними й зразковими в порівнянні з іншими міжнародно-правовими механізмами, які захищають релігійні права. Стандартам релігійних прав, відпрацьованим в універсальному та регіональному міжнародному праві, а також їх тлумаченню та застосуванню міжнародними органами мають відповідати норми захисту цих прав у національному законодавстві країн-членів відповідних міжнародних організацій [7, с. 131].

У різних державах національне законодавство по-різному встановлює зміст правового регулювання між правами людини і свободою віросповідання. Наприклад, правові засади державно-конфесійних взаємин у нових посткомуністичних умовах, обсяг прав вірників було визначено Законом Польської Республіки від 17 травня 1989 р. «Про гарантії свободи совісті та віросповідання [8, с. 347–368], зі змінами від 26 червня 1997 р. На думку автора, окремі норми цього законодавчого акта заслуговують на більш докладний опис. Відповідно до статті 1, Республіка Польща забезпечує кожному громадянину свободу совісті та віросповідання, що полягає у свободі вибору релігії та релігійних переконань, їхніх висловлювань – індивідуальних і колективних, приватних і публічних. Віруючі громадяни всіх віросповідань, а також невіруючі мають рівні права в державному, політичному, господарському, суспільному та культурному житті. Уряд сприяє релігійним конфесіям і не створює жодних перешкод для їхньої діяльності. Відповідно до Закону та норм Конституції, громадяни мають право створювати релігійні спільноти (церкви та інші релігійні організації) з метою визнання й поширення релігійної віри; брати участь у релігійних діях та обрядах, а також виконувати релігійні обов'язки й відзначати релігійні свята; поширювати свою релігію та переконання, виховувати своїх дітей згідно з власними переконаннями в релігійному дусі; не розголошувати своїх релігійних уподобань; брати участь у роботі міжнародних релігійних організацій; користуватися джерелами інформації на тему релігії; виробляти й купувати предмети, потрібні для культових цілей та релігійних обрядів; стати

священником або монахом; бути похованим згідно з релігійним ритуалом або переконаннями. Проте зазначений закон передбачає й обмеження, що накладаються державою під час реалізації цих прав, про що свідчить стаття 3: «Індивідуальне або колективне виявлення своєї релігії чи переконань може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я або моральності населення чи законних прав і свобод інших осіб. Свобода совісті та віросповідання не може бути причиною звільнення від виконання суспільних обов'язків, передбачених законом» [9, с. 137].

Відповідно до закону про захист громадського порядку, в Італії ще з 1975 р. забороняється закривати обличчя у громадських місцях. При цьому така заборона поширюється, як на вуаль, так і на мотоциклетні шоломи. У квітні 2010 р. парламент Бельгії проголосував за заборону паранджі у громадських місцях. У даному питанні бельгійські депутати продемонстрували єдність, майже одностайно голосуючи проти того, щоб мусульманські жінки, виходячи з дому, закутувалися в одяг, який покривав би їх з голови до ніг і залишав лише вузьку щілину для очей. Тільки два із 138 народних обранців не підтримали таку заборону. Заборона стала необхідною з міркувань безпеки, оскільки не можна ідентифікувати особу, яка ховається під паранджею. Заборона діятиме в усіх громадських місцях, на вулицях і в крамницях. Порушникам загрожує грошовий штраф розміром у 25 євро або, як альтернатива, сім днів в'язниці. Правозахисники Бельгії вважають, що така заборона порушує релігійну свободу. Натомість у Великобританії вирішили не забороняти паранджу. У 2010 р. англійський уряд підтвердив, що релігійна свобода передбачає свободу вибору одягу [10, с. 179].

В Україні подібне здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України. Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих [11, с. 274–275].

Відповідно до Статті 4 Конституції України «Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії», громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їхнього ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України [12, с. 97].

Згідно зі статтею 6 Конституції України державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії. Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму. Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання [13, с. 279–280; 14].

Окрім Конституції України, право на свободу світогляду і віросповідання регулюється нормами Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». У ст. 5 даного Закону визначається, що «... держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству».

ву... Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається» [13].

Висновки. Таким чином, характеристика законодавства окремих національних правових систем, а також норм міжнародного права дає підстави стверджувати, що наразі існує потреба підготовки та прийняття цивілізованими країнами проекту міжнародно-правового акта, присвяченого урегулюванню безпосередньо релігійної свободи. Утиски й обмеження в національних законодавствах деяких країн не забезпечуються належним чином нормами актів ООН і регіональних міжнародних актів. Водночас розробка й ухвалення міжнародної конвенції щодо вільного вибору віросповідань може надати країнам-підписантам акцентовані й чітко сформульовані гарантії недопущення дискримінації на цьому ґрунті. Окремо слід відзначити необхідність створення механізму невідворотності настання відповідальності за порушення таких норм, що є важливою перспективою подальших досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Яворський В. Аналіз Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» / Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?do=print&id=1071003831>.
2. Сорокун В. М. Загальноправові стандарти права на свободу віросповідання в міжнародному праві / В. М. Сорокун // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 1 (33). – С. 129–137.
3. Сорокун В. М. Розвиток права на свободу совісті й віросповідання в універсальному міжнародному праві з часів прийняття Загальної декларації прав людини / В. М. Сорокун // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / [відп. ред. В. Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 99. – С. 220–227.
4. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України. – К. : Український центр правничих студій, 2000. – 191 с.
5. Nehemiah Robinson. The Universal Declaration of Human Rights. – New York, 1958 // Asbjorn Aide. The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary. – Oslo, 1992. – P. 263.
6. Бедь В. В. Міжнародно-правове закріплення свободи совісті / В. В. Бедь // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 349–353.
7. Сорокун В. М. Міжнародний захист релігійних прав людини Спеціальним доповідачем ООН з свободи релігії та віросповідань / В. М. Сорокун // Осінні юридичні читання : тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської наукової конференції молодих вчених 12–13 листопада 2008 р. / [за заг. ред. А. П. Гетьмана]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 130–131.
8. Rahner K. Atheismus / K. Rahner // Sacramentum mundi. Theologisches Lexikon für Praxis. – Bd1/Hrsg K. Rahner, A. Darlap. – Freiburg, 1967. – S. 372–383.
9. Палінчак М. М. Конституційне регулювання державно-церковних відносин у Польській Республіці [Текст] / М. М. Палінчак, С. Р. Богдан // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю. М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т. 1. – Вип. 32. – С. 136–140.
10. Молдован В. В. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина : навчальний посібник / В. В. Молдован, Л. І. Чулінда. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 206 с.
11. Малишко В. М. Конституційно-правове регулювання свободи віросповідання та релігійних відносин у зарубіжних країнах / В. М. Малишко // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 15. – С. 94–100.
12. Конституція України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#n155>
14. Халаявко В. Право на свободу світогляду і віросповідання людини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3715/1/Haljavko.pdf>

Пайда Юрий Юрьевич,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел,
г. Харьков)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕЛИГИОЗНОЙ СВОБОДЫ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

В статье анализируется международное и национальное законодательство Украины и других государств, которое регулирует свободу вероисповедания. Применяются методы сравнительного правового анализа, доктринальный анализ и другие методы, позволяющие сравнивать различные подходы к правовому обеспечению этой проблемы. В то же время в статье указано, что разработка и принятие международной конвенции о свободе совести может четко сформулировать гарантии недискриминации на этой основе. Отдельно следует отметить необходимость создания механизма для неизбежности ответственности за нарушение таких норм, что является важной перспективой для дальнейших исследований в этой области.

Ключевые слова: религиозная свобода; религиозное законодательство; религиозная дискриминация; свобода религии.

Paida Yuriy Yuryevich,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

LEGAL FRAMEWORK FOR RELIGIOUS FREEDOM: INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE

The article analyzes the international and national legislation of Ukraine and other states, which regulates religious freedom. It is applied methods of comparative legal analysis, doctrinal analysis and other methods that allow to compare different approaches to the legal regulation of this problem.

The need for this study is due to the different degree of tolerance to different religious views in different countries, the observance of human and citizen rights and freedoms associated with free manifestations of religious cults and differences in the legal and regulatory provision of free religion manifestation in connection with the change in communicative paradigm, when the borders of states ceased play a role in the spread of religious diffusions.

The purpose of this article is to summarize international, foreign and national legislation in the field of legal regulation the religious freedom. The goal of the article is to formulate the perspectives of improving legislative support for the exercise of religious freedom in Ukraine.

Characterization of the legislation of individual national legal systems, as well as the norms of international law, gives grounds to assert that at present there is a need for the drafting and adoption by civilized countries of a draft international legal instrument on the settlement of religious freedom itself. Harassment and restrictions in national laws of some countries are not adequately provided for by the norms of UN acts and regional international acts. At the same time, the elaboration and adoption of an international convention on freedom of conscience can give accenting countries and clearly formulated guarantees of non-discrimination on this basis. Separately, it should be noted the need to create a mechanism for the inevitability of liability for violation of such norms, which is an important prospect for further research in this area.

Key words: religious freedom; religious legislation; religious discrimination; freedom of religion.

Надійшла до редколегії 10.06.2018

УДК 94(477):67.2-81'37 «1917-1918»

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-46-54

Сусликов В'ячеслав Євгенійович,
кандидат історичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

Косякіна Ольга Валентинівна,
студентка групи 306 факультету № 3
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Дослідження присвячено контент-аналізу основних законодавчих актів та законопроектів Української Центральної Ради – чотирьох Універсалів та конституційних проектів 1917–1918 рр. За допомогою числових методів виявлено основні параметри семантичного ядра актів, з'ясовано співвідношення частоти вживання окремих слів та словосполучень. Зроблено висновок про основні смислові елементи досліджених документів, спростовано стереотипні уявлення про них як про втілення ідеологічних переконань лідерів Центральної Ради.

Ключові слова: українська національна революція 1917–1920 рр.; Українська Центральна Рада; універсал; Конституція; законодавчий акт.

Актуальність. Сторічний ювілей подій Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. привернув широку увагу не лише наукових кіл, але й частини сучасного суспільства. При цьому співзвучність подіям сторічної давнини сучасного випробування української державності зовнішньою агресією та внутрішньою кризою підштовхують політикум та громадськість до активного пошуку причин поразки революції 1917–1920 рр. та доволі сумнівного захоплення «уроками історії», у яких соціально-політична та економічна ситуації початку ХХ ст. беззастережно та безпідставно проектується на сьогодення. Не дивно, що така популяризація наукового дискурсу знов загострила увагу на тільки-но подоланих вітчизняною історіографією початку ХХІ століття стереотипних уявлень щодо картини подій 1917–1920 рр. При цьому у суспільній свідомості (а особливо – політичного істеблішменту) акцент швидко змістився до захоплення добою гетьманату Павла Скоропадського як періодом «справжнього» державного будівництва, з протиставленням її соціалістичному прожектерству діячів доби Центральної Ради. Як і завжди, спроби знайти в минулому опору для сучасності призводять до примітивізації та монохромності як власне історичної пам'яті, так і її проекції у майбутнє. У цих умовах зважене, наукове розуміння проблем та викликів, що стояли перед учасниками першої невдалої спроби збудувати національну українську державу, є надзвичайно важливим завданням для сучасної історичної науки. Стосується це й проблеми формування національного законодавства у 1917–1918 рр., зокрема його конституційної складової.

Загальновідомо, що Центральна Рада від початку свого існування мала на меті координувати діяльність українського національного руху в умовах революційної кризи 1917 року. Однак розширення її складу протягом квітня – травня 1917 року, і особливо визнання Ради

керівним органом щодо українських губерній внаслідок липневих переговорів та компромісу з Тимчасовим урядом, фактично наділили Раду законодавчими повноваженнями.

Історіографія проблеми. Законотворчість УЦР була доволі різноманітною. Окрім чотирьох Універсалів, найважливішими актами Ради можна вважати два конституційні проекти, закон про громадянство УНР, закон про національно-персональну автономію.

Дослідження законодавчих актів Центральної Ради розпочалися навіть до завершення подій національної революції 1917–1920 рр., але ці перші публікації носили скоріше характер свідчень учасників прийняття документів, про науковий їх характер не йшлося. Уважне вивчення пам'яток законотворчості доби національної революції почалося у діаспорній історіографії вже після Другої світової війни (з цілком зрозумілих причин радянська історіографія оминала цю проблематику, нечисельні публікації мали більш пропагандистський характер, тому згадувати їх не бачимо сенсу). Серед праць більш раннього часу, присвячених історії Конституції УНР, слід виділити роботу відомого українського правника Андрія Івановича Яковліва, два видання якої вийшли у 1935 р. та 1963 р. [1]. Основну увагу повоєнні дослідники законодавчих актів доби Центральної Ради зосередили на універсалах, особливо IV-му, як найбільш ідеологічно зручному, адже саме він проголошував незалежність УНР [2, с. 2–4; 3, с. 40–45; 4, с. 68–70]. У цілому історіографічний здобуток цього періоду характеризується сильним відлунням застарілого політичного протистояння у середовищі української еміграції, що вплинуло на формування доволі стереотипного уявлення про яскраво соціалістичний характер діяльності ЦР в цілому та її законотворчості зокрема [5, с. 464–473, 8, с. 98–110]. Лише наприкінці 1980-х рр. з'являються роботи, що розглядали Універсали не з погляду їх ідеології, а як пам'ятки законодавства [6, с. 1–27; 9, с. 168–175]

Демократизація історичного дискурсу наприкінці 1980-х рр. в СРСР, а особливо проголошення незалежності України повернули можливість вивчення періоду національної революції і вітчизняним дослідникам. Одною з перших праць, присвячених визвольним змаганням, стала саме публікація у 1991 році Д. Б. Яневським збірки конституційних актів часів УНР та гетьманату [10]. Протягом 1990-х – початку 2000-х рр. з'явився потужний масив праць як загально-історичного, так і правничого характеру щодо різноманітних аспектів законотворчості Центральної Ради [11; 12, с. 42–50; 13, с. 45–54]. Зазначимо, що для історіографії 1990-х років властиве некритичне запозичення оцінок та поглядів, що панували в середовищі істориків діаспори, що перетворило її на ретранслятора давно неактуального наприкінці ХХ ст. ідеологічного протистояння між умовними «державниками» та «народовцями», які протиставляли демократичні начала УНР монархічному гетьманатові П. Скоропадського [14, с. 29–37; 15, с. 52–55; 16, с. 99–104]. На початку 2000-х років формується відхід від застарілих оцінок та з'являються поодинокі спроби синтетичного сприйняття картини національної революції в цілому та законодавчої творчості її учасників зокрема [18, с. 113–115; 19, с. 3–14; 20, с. 38–45]. Що ж до вивчення законодавчих актів доби УНР, то й досі зберігаються стереотипи в оцінці їх як простого втілення ідей та уявлень діячів Центральної Ради та Генерального Секретаріату (особливо М. Грушевського) [17, с. 48–50].

Мета та завдання дослідження. Виходячи з такого стану історіографії проблеми, ми ставимо перед собою в даному дослідженні наступну мету: провести семантичне дослідження текстів основних законодавчих актів Центральної Ради за допомогою кількісних методів (контент-аналізу) для виявлення базових ідеологем, їх співвідношення з існуючими в історіографії оцінками.

Виклад основного матеріалу. У межах даної статті розглянуто виключно зміст чотирьох універсалів та двох конституційних проектів Центральної Ради 1917–1918 рр. Використання методів контент-аналізу для вивчення масиву інших законопроектів та законів УЦР, на нашу думку, є позбавленим сенсу через їх дуже обмежений обсяг (у межах 150–200 слів). Для аналізу тексту використовувалися онлайн-сервіси Advego та Miratext. Проводилося вивчення тексту документів за кількома параметрами: частотою слів, щільністю тексту та стійкістю словосполучень, що дозволило сформулювати картину семантичного ядра законодавчих актів. Дослідження розділено на дві частини, виходячи зі специфіки кожного різновиду актових

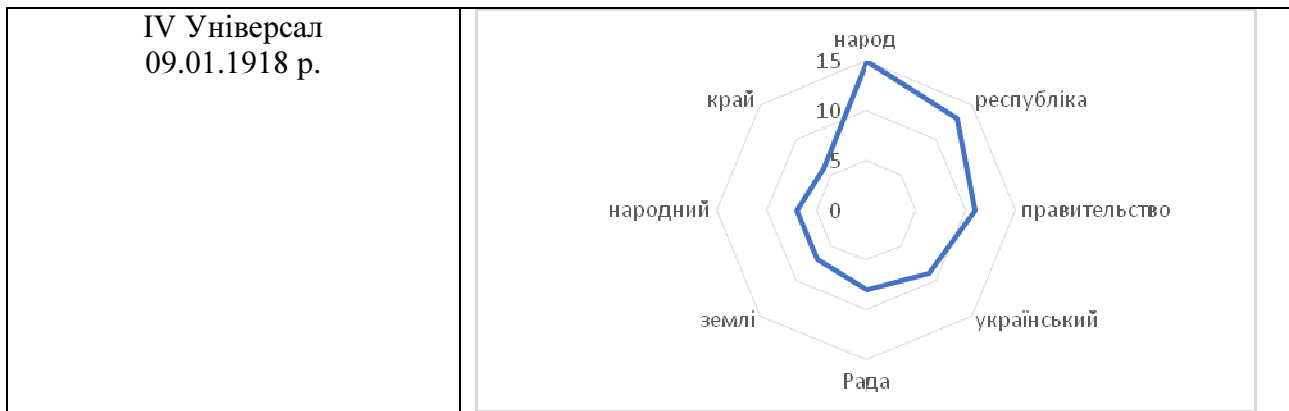
джерел. Особливості правопису та стилю оригінальних документів зберігалися незмінними як необхідний компонент релевантності отриманих статистичних показників.

Чотири Універсали Центральної Ради є доволі рідкісним на сьогодні різновидом законодавчих актів, оскільки не регулюють окрему сферу правовідносин, а є публічним деклараціями намірів (подібно до маніфестів XVIII–XIX ст.) [21, с. 101–105; 22, с. 164–168; 23, с. 398–401; 24, с. 102–104]. Аналіз документів за частотою вживання слів дав наступні результати:

Таблиця 1

Частота вживання окремих слів в Універсалах Центральної Ради

Законодавчий акт	Кругова діаграма частоти вживання слів
<p>I Універсал 10.06.1917 р.</p>	<p>Diagram illustrating the frequency of words in the first Universal (10.06.1917). The most frequent word is 'народ' (people) with a frequency of 30. Other words include 'землі' (land) at 20, 'український' (Ukrainian), 'російське правительтво' (Russian government), 'право' (law), and 'правительтво' (government).</p>
<p>II Універсал 03.07.1917 р.</p>	<p>Diagram illustrating the frequency of words in the second Universal (03.07.1917). The most frequent word is 'правительтво' (government) with a frequency of 10. Other words include 'Україна', 'Временного правительтва', 'зібрання', 'органи', 'ради', 'Росія', 'Учредительне зібрання', and 'Центральна Рада'.</p>
<p>III Універсал 07.11.1917 р.</p>	<p>Diagram illustrating the frequency of words in the third Universal (07.11.1917). The most frequent word is 'республіка' (republic) with a frequency of 12. Other words include 'землі', 'народ', 'Росія', 'Україна', 'генеральний', 'народний', and 'справа'.</p>

Як бачимо, у семантичному ядрі Універсалів привертає увагу передусім відверте домінування терміну «народ» (I та IV Універсали – перше місце з майже двократним відривом від найближчого конкурента, III Універсал – третє місце за частотою вживання). При цьому в контексті зазначених документів це поняття насправді не несе особливого смислового навантаження, хіба що має наголошувати на відданості Центральної Ради демократичним ідеалам. У той же час II Універсал має частоту вживання слів, зосереджену навколо понять «влади» та «урядові повноваження» (що добре ілюструє його інструментальний характер як компромісної угоди між Радою та Тимчасовим урядом на початку липня 1917 року).

Однак значно більш об'єктивно семантику Універсалів характеризує вивчення частоти вживання не окремих слів, а словосполучень, що важливо для розуміння контексту їх вживання. Маємо таку картину:

Таблиця 2

Щільність вживання словосполучень в Універсалах Центральної Ради

I Універсал 10.06.1917 р.

Сполучення	Повторів	Щільність
ми (нас) Українська(у) Центральна(у) Рада(у)	11	6,93%
центральний російський уряд (не)	6	1,89%
що живуть на нашій землі	4	1,26%
російський уряд не	2	0,63%
приписуємо нашим громадянам	2	0,63%
собі нашого комісара	2	0,63%
російський уряд одкинув	2	0,63%
порядкувати своїм життям	2	0,63%
творити новий лад	2	0,63%
Тимчасовий російський уряд	2	0,63%

II Універсал 03.07.1917 р.

Сполучення	Повторів	Щільність
в згоді з	4	2,76%
Генерального Секретаріату Временного правитель-ства на Україні	4	2,76%
до Учредительного зібрання	3	2,07%

III Універсал 07.11.1917 р.

Сполучення	Повторів	Щільність
Українська Народна Республіка	9	3,18%
(ми) Українська Центральна Рада	7	2,47%
українських Установчих Зборів	5	1,76%
приписуємо Генеральному Секретарству	2	0,71%
національно персональну автономію	2	0,71%
республіці має бути	2	0,71%
оповіщаємо однині на	2	0,71%
на нашій землі	2	0,71%

IV Універсал 09.01.1918 р.

Сполучення	Повторів	Щільність
Українська Центральна Рада	9	2,16%
Українська Народна Республіка	6	1,44%
Рада Народніх Міністрів	4	0,96%
вжити всіх заходів	4	0,96%
селян, робітників і солдатів	4	0,96%
Петроградське правительство народніх комісарів	4	0,96%
українські Установчі Збори	3	0,71%
самостійної Української Народної Республіки	2	0,48%

Передусім, помітна відносна бідність стійкими сполученнями вже згаданого II Універсалу, що підкреслює його зосередженість на ідеї компромісу з центральним урядом (зауважимо, що це єдиний з універсалів, у якому сполучення «Українська Центральна Рада» за частотою вживання не стоїть на першому місці).

При цьому семантика універсалів вступає у явне протиріччя зі стереотипним уявленням про них як про витвір соціалістичних ідей лідерів Центральної Ради. Фактично лише IV Універсал містить стійке сполучення «селяни, робітники та солдати», що підкреслює його відданість ідеям «пролетарської революції». Однак варто зазначити, що найбільше вплинуло на його укладення намагання Володимира Винниченка в умовах зовнішньої агресії з боку Росії задекларувати ідеологічну подібність Центральної Ради до ідей більшовизму та за рахунок максимального рівня популізму мобілізувати дезорганізованих прибічників УНР. Натомість ані I, ані III Універсал (у якому й проголошувалася програма соціалістичних реформ) не проголошують очікувані ідеї соціальної рівності, а акцентують увагу відповідно або на протистоянні з російським урядом, або на новоутворених державних інституціях.

Другою групою проаналізованих джерел є два конституційні проекти доби Центральної Ради. У першому, від 10 грудня 1917 р., УНР розглядалася як суб'єкт потенційної Російської федеративної республіки у разі її проголошення Установчими зборами в січні 1918 року. Другий проект Конституції УНР як суверенної держави формально було прийнято 29 квітня 1918 р., але фактично в дію його не ввели через гетьманський переворот та розпуск Ради [25, с. 5–11; 26, с. 330–335]. Обидва документи, незважаючи на відносно невеликий обсяг, були підготовлені на дуже професійному рівні.

Дослідження частоти вживання окремих слів у конституційних проектах продемонструвало такі показники:

Таблиця 3

Частота вживання слів в конституційних актах Центральної Ради

Законодавчий акт	Кругова діаграма частоти вживання слів
Проект Конституції УНР 10.12.1917 р.	
Конституція УНР 29.04.1918 р.	

Якщо не брати до уваги прикметник «український», висока частота вживання якого цілком зрозуміла, ми бачимо чіткий пріоритет трьох основних понять: «республіка», «народний» («всенародний»), «збори». Тобто, незважаючи на всю формальну відмінність між Універсалами та проектами Конституцій, тексти останніх знову таки вирізняються показним демократизмом.

Перевірка частоти словосполучень лише підтверджує такий висновок:

Таблиця 4

Щільність вживання словосполучень у конституційних актах Центральної Ради**Проект Конституції УНР 10.12.1917 р.**

Сполучення	Повторів	Щільність
Ради Народніх Міністрів	20	2,26%
не може бути	11	1,24%
Всенародних Зборів УНР	11	1,24%
Української Народної Республіки	6	0,68%
УНР і ніхто інший	6	0,68%
без судового наказу	4	0,45%
громадянин УНР	4	0,45%
до даної нації	4	0,45%
припинення громадянських свобод не	3	0,34%
не менш як	3	0,34%
компетенції національного союзу	3	0,34%
законодавчі проекти внесені	3	0,34%

Конституція УНР 29.04.1918 р.

Сполучення	Повторів	Щільність
Ради Народніх Міністрів	20	2,26%
не може бути	11	1,24%
Всенародних Зборів УНР	11	1,24%
Української Народної Республіки	6	0,68%
УНР і ніхто інший	6	0,68%
без судового наказу	4	0,45%
громадянин УНР	4	0,45%
до даної нації	4	0,45%
припинення громадянських свобод не	3	0,34%
не менш як	3	0,34%
компетенції національного союзу	3	0,34%
законодавчі проекти внесені	3	0,34%

Інакше кажучи, у проаналізованих конституційних проектах пріоритети розташовані у такому порядку: виборність влади («республіка», «збори») – народний характер влади («всенародний», «народний», «громадянин») – громадянські свободи (формулювання, властиві негативним правовим нормам «не може бути», «без судового наказу», «припинення свобод не»). Особливо цікаво, що на захисті прав громадян та обмеженню прав держави щодо втручання у їхнє життя зосереджений саме проект, прийнятий Радою в умовах фактичної німецької окупації в 1918 р.

Висновки. Отже, виходячи з проведеного аналізу семантичної структури чотирьох Універсалів та двох проектів Конституцій Української Центральної Ради в частині частоти вжитку окремих слів та словосполучень, можна зробити такі висновки:

- найчастіше у тексті зазначених документів вживається поняття «народ» та похідні від нього;
- незважаючи на відмінності юридичної техніки Універсалів та конституційних проектів, їх логічний та семантичний компоненти дуже подібні;
- з чотирьох універсалів найменш розмите смислове ядро (і водночас найменшу подібність до інших) має II Універсал, що дозволяє вести мову про нього як про акт суто інструментального характеру, що втілював результати переговорів з Тимчасовим урядом;
- у конституційних проектах та універсалах практично не вживаються поняття економічного характеру, і дещо не очікувано – не вживаються елементи соціалістичної ідеології;
- у проектах конституцій явно підкреслено демократичний початок української державності, виборність органів влади, принцип народовладдя;
- в усіх згаданих документах практично не вживається термін «революція» та його похідні.

Таким чином, ми маємо право зробити обґрунтоване припущення про те, що основою законотворчої діяльності Центральної Ради протягом 1917–1918 рр. були не соціалістичні переконання її лідерів, а доволі відверто виражений популізм (якщо, звичайно, не розглядати ліву ідеологію в цілому як різновид популізму). Прояснити та уточнити цей висновок могло б дослідження семантичного спектру ширшого кола джерел, пов'язаних із діяльністю Центральної Ради, зокрема матеріалів її пленарних засідань.

Список використаних джерел

1. Яковлів А. Основи Конституції УНР. Нью-Йорк : Говерла, 1964. 63 с.
2. Витвицький С. Основи державного акту з 22 січня 1917 року. *Правничий вісник*. Нью-Йорк. 1955.

3. Лисий В. ШІ Універсал УНРеспубліки. Вільна Україна. 1965. № 48.
4. Гунчак Т. Декілька думок з приводу ІV Універсалу. *Сучасність*. 1988. № 1.
5. Жила В. Три Універсали Української Центральної Ради: спроба характеристики форми та змісту. *Визвольний шлях*. 1988. Кн. 4.
6. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе*. К. : Основа, 1994. Т. 2.
7. Баский П. Огляд конституційного законодавства Української Народної Республіки. *Новий Ульм* : Укр. вісті, 1959. 34 с.
8. Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років та їх політично-державна якість. Торонто : Укр. друк, 1964. 186 с.
9. Одарченко П. Автентичні й неавтентичні тексти універсалів Української Центральної Ради. *Український історик* 1991. № 1/2.
10. Яневський Д. Б. Маловідомі конституційні акти України, 1917–1920 рр. К. : Ін-т історії АН УРСР, 1991. 68 с.
11. Гамрецький Ю. М. Універсали – визначні віхи історії Центральної Ради. *Український історичний журнал*. 1991. №8. С. 23–30; № 9. С. 23–29;
12. Рогожин А. Й., Гончаренко В. Д. Центральна Рада та її правові акти. *Вісник академії прав. наук України*. 1993. № 1.
13. Старух О. В. Універсали Центральної Ради: державно-правовий зміст та оцінка в історіографії. *Україна ХХ століття: історія і право*. Запоріжжя. 1998. Вип. 1.
14. Шаповал В. М. Ідея розподілу влад в конституційній теорії і практиці в Україні. *Вісник Академії прав. наук України*. 1994. № 2.
15. Копиленко О., Копиленко М. З досвіду законотворчості УНР та Української держави. *Право України*. 1995. №5/6.
16. Рогожин А., Гончаренко В. Конституція Української Народної Республіки 1918 року. *Вісник Академії прав. наук України*. 1998. № 2.
17. Крутова Л. О., Рибалко В. А. Ідея федералізму в українській революції (1917–1920). *Правовий часопис Донецького університету*. 1999. № 1.
18. Коломієць Ю. С. Закон «Про громадянство Української Народної Республіки». *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. К. 1999, Вип. 5.
19. Верстюк В. Українська Центральна Рада та її універсали: Третій та Четвертий. *Проблеми вивчення історії Української революції: Зб. наук. ст. / Відп. ред. В. Ф. Верстюк*. К. : Ін-т історії України НАН України, 2002.
20. Мірошниченко М. «Закон про національно-персональну автономію» Української Народної Республіки: історичне значення для сучасної конституційно-правової практики України. *Право України*. 2017. № 3.
21. Перший універсал Центральної Ради. *Українська Центральна Рада: документи та матеріали*. К. : Наукова думка, 1996. Т. 1. С. 101–105.
22. Другий універсал Центральної Ради. *Українська Центральна Рада: документи та матеріали*. К. : Наукова думка, 1996. Т. 1. С. 164–168.
23. Третій універсал Центральної Ради. *Українська Центральна Рада: документи та матеріали*. К. : Наукова думка, 1996. Т. 1. С. 398–401.
24. Четвертий універсал Центральної Ради. *Українська Центральна Рада: документи та матеріали*. К. : Наукова думка, 1996. Т. 2. С. 102–104.
25. Проект Конституції Української Народної Республіки. *Українська Центральна Рада: документи та матеріали*. К. : Наукова думка, 1997. Т. 2. С. 5–11.
26. Конституція Української Народної Республіки. *Українська Центральна Рада: документи та матеріали*. К. : Наукова думка, 1996. Т. 1. С. 330–335.

Сусликов Вячеслав Евгеньевич,
кандидат исторических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

Косякина Ольга Валентиновна,
студентка группы 306 факультета № 3
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

КОНТЕНТ-АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ АКТОВ УКРАИНСКОЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ

Исследование посвящено контент-анализу основных законодательных актов и законопроектов Украинской Центральной Рады – четырёх Универсалов и конституционных проектов 1917–1918 гг. С помощью численных методов выявлено основные параметры семантического ядра актов, проанализировано соотношение частоты употребления отдельных слов (понятий) и словосочетаний. Сделано вывод об основных смысловых элементах исследуемых документов, опровергнуто расхожее мнение о них как о воплощении идеологических убеждений лидеров Центральной Рады.

Ключевые слова: украинская национальная революция 1917–1920 гг.; Украинская Центральная Рада; универсал; Конституция; законодательный акт.

Suslikov Viacheslav Evgenijovich,
PhD in History
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

Kosyakina Olga Valentynivna
student of the group 306 of faculty № 3
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

CONTENT ANALYSIS OF THE BASIC LEGISLATIVE ACTS OF THE UKRAINIAN CENTRAL RADA

The article deals with the content analysis of the basic legislative acts and bills of the Ukrainian Central Rada - Four Universals and constitutional projects 1917–1918. The perception of these acts has been considered in Ukrainian historiography. The main assessments of their historical significance and legal content are determined.

The main parameters of the semantic nucleus of acts have been revealed through numerical methods. The ratio of the frequency of use of certain words (concepts) and word combinations is analyzed too.

The Universals of the Central Rada have been determined, except for the Second Universal, as mostly declarative and defiantly democratic with the almost complete absence of elements of socialist ideology. The projects of the constitutions 1917–1918 have had a similar character, and also the outlined principles of democracy and civil liberties. At the same time, its low conformity to the programs of socialist transformations, declared by the Third Universal, is noted.

The popular opinion about the Universals as an embodiment of the ideological convictions of the leaders of the Central Rada has been refuted by the correlation of the semantic elements of the studying documents. The conclusion about their populist nature has been made. New possibilities of a detailed study of this problem have been outlined.

Key words: Ukrainian national revolution 1917–1920; Ukrainian Central Rada; universal; constitution; legislative act.

Надійшла до редколегії 10.06.2018

УДК 34.796(075.8)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-55-60

Тіхонова Марія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4836-5928>

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ СПОРТУ

Дослідження юридичної відповідальності у сфері спортивних правовідносин передбачає необхідність звернення до загальносоціального поняття відповідальності, до поняття юридичної відповідальності, до класифікації юридичної відповідальності на окремі види.

Глобалізаційні процеси, що відбуваються у спорті, призводять до необхідності досліджень проблем юридичної відповідальності у сфері спортивних правовідносин та до дослідження «спортивної відповідальності», встановлення можливості віднесення цієї відповідальності до видів юридичної відповідальності.

Ключові слова: соціальна відповідальність, юридична відповідальність, спортивна відповідальність, спорт, спортивні правовідносини.

Постановка проблеми. Сьогодні спорт став багатограним явищем, що виконує широке коло соціальних функцій, впливаючи на політичне, економічне, культурне життя суспільства. Разом з тим, поряд з позитивними аспектами спорту як явища, з'явилося багато негативу – вживання заборонених у спорті засобів і методів (допінгу), договірні матчі, шахрайства на тоталізаторах, спекуляції з квитками, порушення громадського порядку з боку глядачів спортивних змагань (особливо футбольних), збільшення спортивного травматизму і багато іншого.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розробка державно-правового механізму протидії негативним явищам. І в першу чергу це стосується вдосконалення механізму юридичної відповідальності учасників спортивних заходів, адже юридична відповідальність є одним з основних інститутів права, без якого неприпустиме існування жодної правової системи, відсутність якого унеможливує вплив права на суспільство та який є найістотнішим механізмом гарантування та забезпечення прав, свобод і суспільних інтересів суб'єктів будь-яких правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку юридичної відповідальності у сфері спорту в своїх роботах та виступах досліджували С. В. Алексєєв [1], М. А. Прокопєць [2], І. М. Аміров [3; 4], які вважають, що розвиток спортивних правовідносин створює всі необхідні передумови для виокремлення поряд із загальноприйнятими видами юридичної відповідальності, спеціальної юридичної відповідальності – «спортивної відповідальності».

Формування цілей статті. Метою даної статті є дослідження юридичної відповідальності, можливості існування «спортивної відповідальності» як окремих видів юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. В українській мові «відповідальність» означає «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну роботу, дії, вчинки, слова» [5, с. 690; 6, с. 136]. Відповідно до словника В. І. Даля, відповідальність – це «обов'язок відповідати за щось, звітувати» [7, с. 603-604]. За енциклопедичним словником Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона, «відповідальність – це відшкодування шкоди і збитків» [8,

с. 648]. У Оксфордському тлумачному словнику англійської мови відповідальність трактується, як «бути відповідальним, зробити щось без чужої підказки або наказу, те, за що відповідає особа» [9, с. 217]. У французькій мові цей термін означає «необхідність виконати обов'язок, договір, спокутувати провину» [10, с. 910].

У стародавньому Римі термін «відповідальність» означав юридичне становище, в якому перебувала особа, яка скоїла незаконну дію та була вимушена піддатися відповідній санкції (штраф, зобов'язання відшкодування, а в інших випадках – і те й інше). Для того, щоб той, хто скоїв незаконну дію, міг нести відповідальність за її вчинення, потрібним було одночасне виконання наступних вимог: 1) щоб такою дією було завдано «збиток»; 2) щоб ця дія особи була навмисною, тобто особа здатна була розуміти і формувати свою волю; 3) щоб між дією особи і шкодою мав місце прямий причинно-наслідковий зв'язок [37, с. 90-92].

Нині термін «відповідальність» є складним загально-соціальним явищем і розглядається як правова категорія, так і категорія філософії, етики, культури, соціології, психології, політології. Цей термін, як зазначає В. Г. Буткевич, був запозичений юристами у XVII–XVIII сторіччях з англійської політико-філософської літератури [11, с. 459]. І. І. Лукашук звертає увагу на визначення відповідальності [12, с. 11], що було зазначено у філософському словнику М. М. Розенталя: «Відповідальність – категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства (людства в цілому), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі» [13, с. 22].

Соціальна відповідальність є родовим поняттям щодо юридичної відповідальності [14, с. 430]. М. О. Краснов відзначає, що в «чистому» вигляді поняття соціальної відповідальності на практиці не існує, вона проявляється тільки через складові – моральну, політичну, юридичну та інші» [15, с. 74]. Щодо юридичної відповідальності, то з розвитком суспільства очевидним стала поява соціального регулятора – правових норм. Відповідальність, що нерозривно пов'язана з появою правових норм у суспільстві, закріплених у законах, є особливим різновидом соціальної відповідальності, отримавши назву юридичної відповідальності [16, с. 19].

Юридична відповідальність проявляється через застосування заходів державного примусу до винної особи за вчинене правопорушення. В чинному законодавстві України відсутнє загальне поняття даної категорії права, але в теорії права існує велика кількість її дефініцій. Найбільш поширеним є визначення, запропоноване С. С. Алексєєвим, що юридична відповідальність – це застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що виражаються у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру [17, с. 568]. Ознаками юридичної відповідальності є те, що вона: є результатом правопорушення; є державним примусом та вміщує в собі підсумкову оцінку діяльності суб'єкта правопорушення; тягне за собою настання негативних наслідків для суб'єкта правопорушення, передбачених санкцією правової норми; завжди реалізується у встановлених законом процесуальних формах [18, с. 199].

Видами юридичної відповідальності є кримінальна, адміністративна, цивільно-правова (матеріальна), дисциплінарна тощо. Всі ці види притаманні і спортивним відносинам – відповідно до ст. 54 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» особи, винні у порушенні законодавства у сфері фізичної культури і спорту, несуть цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до закону.

Джерелами правового регулювання юридичної відповідальності є нормативно-правові акти відповідної галузі права.

До цивільно-правової відповідальності притягуються суб'єкти спортивних відносин відповідно до положень Цивільного кодексу України у зв'язку, наприклад, із завданням шкоди, заподіяної життю та здоров'ю фізичної особи під час проведення спортивних змагань (справа № 6-693св09, що розглядалась Колегією суддів Судової палати у цивільних

справах Верховного Суду України 3 червня 2009 року [19]) або у зв'язку із завданням матеріальної шкоди під час проведення спортивних змагань (справа № 522/3337/14ц, що розглядалась Приморським районним судом міста Одеси 18 серпня 2014 року [20]) тощо.

До кримінальної та адміністративної відповідальності притягуються суб'єкти спортивних відносин відповідно до положень Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, наприклад, за злочини, що пов'язані з корупційними діями у сфері спорту (підкуп судді змагання, договірні матчі); за зловживання посадовою особою своїм службовим становищем, підробку офіційних документів, заволодіння грошовими коштами фізкультурно-спортивної організації (справа № 5-824км15, що розглядалась Колегією суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 19 серпня 2014 року [21]); за організацію видовищ за участю бійцівських порід тварин, що порушують вимоги Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»; за правопорушення, що посягають на громадський порядок і безпеку громадян під час проведення спортивних змагань – організацію масових заворушень, хуліганство; за дискримінацію (справа № 801/4018/13-а, що розглядалась Окружним адміністративним судом Автономної Республіки Крим 25 червня 2013 року [22]); за розпалювання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі у сфері фізичної культури і спорту тощо.

До дисциплінарної відповідальності притягуються суб'єкти спортивних відносин відповідно до положень Кодексу законів про працю, наприклад, за порушення умов трудового контракту, за порушення вимог Закону України «Про оплату праці» (справа № 22-5526/10, що розглядалась Колегією суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Запорізької області 09 вересня 2010 року [23], справа № 334/347/13-ц, що розглядалась Ленінським районним судом міста Запоріжжя 29 липня 2013 року [24]) тощо.

Але сфері спорту притаманні і спеціальні види відповідальності, що передбачені регламентами проведення спортивних змагань, як то: дискваліфікація суб'єкта спортивних правовідносин за порушення правил гри або за використання допінгу; відсторонення суддів; позбавлення команди підтримки уболівальників тощо. Ці види відповідальності змушують суб'єкта спортивних правовідносин зазнавати певних обмежень, наприклад, проходження штрафного кола в біатлоні, видалення гравця з ігрового майданчика на певний час, проведення матчу при порожніх трибунах, попередження зі зняттям балів тощо.

Думки науковців, які досліджують проблеми спортивного права щодо кваліфікації «спортивної відповідальності» розділилися. Одні вважають, що «спортивна відповідальність» є виключно різновидом корпоративної відповідальності, оскільки впливає переважно з норм, що містяться в правилах проведення спортивних заходів, які, в свою чергу, розробляються і приймаються громадськими спортивними організаціями (федераціями за видами спорту) [25, с. 131; 26, с. 15]. Інші відносять «спортивну відповідальність» до видів юридичної відповідальності, зауважуючи, що: а) «законодавець просто не встигає вдосконалювати нормативні правові акти з-за бурхливого розвитку спорту» [27, с. 62]; б) у зв'язку із тим, що в сучасних умовах значно розширюється число нормативно-правових актів, що приймаються не державою, її органами, а членами суспільства, в тому числі населенням, засновниками недержавних організацій, установ, акціонерних товариств, трудовими колективами і громадськими організаціями; у зв'язку із тим, що правила спортивних змагань розробляються національними спортивними федераціями з урахуванням правил спортивних змагань відповідних міжнародних спортивних федерацій, і ці правила затверджуються центральними органами виконавчої влади,¹ і офіційні спортивні змагання з видів спорту проводяться за правилами, затвердженими відповідно до зазначених вимог, що дозволяє віднести правила видів спорту до різновиду нормативно-правових ак-

¹ В Україні це встановлюється чч. 1-3 ст. 40 Закону України «Про фізичну культуру і спорт».

тів. Оскільки в даному випадку має місце санкціонована правотворчість, і тому відповідальність, передбачена за їх порушення, є юридичною [28, с. 121].

Висновки. Питання віднесення категорії «спортивної відповідальності» до різновидів юридичної є досі не вирішеним на науковому рівні. Але не підлягає сумніву теза про те, що застосування деяких обмежень, зазначених вище (наприклад, дискваліфікація гравця у зв'язку із порушенням правил гри) не є мірою державного примусу – подібні санкції не містяться в законодавчих актах, а отже, такі заходи «спортивної відповідальності» не можуть відноситись до юридичної відповідальності. З іншого боку, порушення регламентів міжнародних організацій може бути підставою притягнення суб'єкта спортивних правовідносин до одного з видів юридичної відповідальності (наприклад, притягнення суб'єкта спортивних відносин до цивільної відповідальності у зв'язку із порушенням Дисциплінарних правил УЄФА – справа № 2010\6340\12, що розглядалась Дергачівським районним судом Харківської області 18 лютого 2013 року [29], справа № 2020/4580/2012, що розглядалась Комінтернівським районним судом міста Харкова 18 червня 2012 року [30]).

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. В. Международное спортивное право. – М. : ЮНИТИ ДАНА : Закон и право, 2008. – 895 с.
2. Прокопец М. А. Спортивная ответственность и спортивные санкции. *Новое спортивное законодательство и материалы конференции «Спортивное право: перспективы развития»* / [сост. Д. И. Рогачев]. – М. : Проспект, 2008.
3. Амиров И. М. Специальная юридическая ответственность в сфере спорта. *Пятая международная научно-практическая конференция «Спортивное право: перспективы развития»*. URL: <http://sportslaw.ru/data/files/sbornik2011.pdf> (дата звернення 24.03.2018).
4. Амиров И. М. Особенности юридической ответственности в сфере спорта: к постановке проблемы. *Общество и право*. 2010. № 4 (31) С. 120-126.
5. Словник української мови [ред. М.Л. Мандрик]. – К. : Київський поліграфічний комбінат, 1970. Т 1. – 799 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укладач і головний редактор В. Т. Бусел]. – К. : Перун, 2001. – 1440 с.
7. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М. : 1935. Т. 2. – 742 с.
8. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Общество и государство. Правительство и полководцы. Народы и страны. М. : Эксмо, 2003. – 838 с.
9. Oxford Advanced learner's dictionary of current English. – Oxford, 1982. Т. 11. – 217 р.
10. Petit Larousse. Dictionnaire encyclopédique pour tous. – Paris, 1965. – 1795 р.
11. Міжнародне право: основні галузі / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К. : Либідь, 2004. – 815 с.
12. Лукашук И. И. Право международной ответственности. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 405 с.
13. Иванова О.І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник Академії адвокатури України*, 2012. № 3 (25). С. 21-26.
14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2006. – 477 с.
15. Краснов М. А. Юридическая ответственность – целостное правовое явление. *Советское государство и право*. – 1984. №8. – С. 73-78.
16. Бернштейн Д. И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения. – Ташкент : Изд-во Фан, 1989. – 150 с.
17. Общая теория права: учеб. для вузов / С. С. Алексеев [и др.]; под общ. ред. С. С. Алексеева. 3-е изд. – Москва : Проспект, 2009. – 755 с.
18. Теория государства и права: [учебник] / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев, А. Х. Саидов / Под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
19. Справа № 6-693св09, що розглядалась Колегією суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України 3 червня 2009 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4299598> (дата звернення 14.02.2018).

20. Справа № 522/3337/14ц, що розглядалась Приморським районним судом міста Одеси 18 серпня 2014 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40193442> (дата звернення 11.01.2018).

21. Справа № 5-824км15, що розглядалась Колегією суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 19 серпня 2014 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44294231> (дата звернення 11.01.2018).

22. Справа № 801/4018/13-а, що розглядалась Окружним адміністративним судом Автономної Республіки Крим 25 червня 2013 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32227138> (дата звернення 21.11.2017).

23. Справа № 22-5526/10, що розглядалась Колегією суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Запорізької області 09 вересня 2010 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11178714> (дата звернення 15.05.2018).

24. Справа № 334/347/13-ц, що розглядалась Ленінським районним судом міста Запоріжжя 29 липня 2013 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33132422> (дата звернення 15.05.2018).

25. Прокопец М. А. Спортивная ответственность и спортивные санкции. *Материалы международной научно-практической конференции «Спортивное право: перспективы развития»* 29 июня 2007 года. М., 2007. – С. 131-135.

26. Маргулис М. А. Нормотворчество корпоративных объединений в области спорта : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. М., 2005. 21 с.

27. Пахолко С. В Соотношение спортивной дисциплинарной ответственности и юридической ответственности в спорте. *Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов*. 2015. Выпуск 14. Минск : Издательство «Четыре четверти». – С. 61-63.

28. Амиров И. М. Особенности юридической ответственности в сфере спорта: к постановке проблемы. *Общество и право*. 2010. № 4 (31). – С. 120-126.

29. Справа № 2010\6340\12, що розглядалась Дергачівським районним судом Харківської області 18 лютого 2013 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29528667> (дата звернення 25.05.2018).

30. Справа № 2020/4580/2012, що розглядалась Комінтернівським районним судом міста Харкова 18 червня 2012 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24865900> (дата звернення 26.05.2018).

31. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*, 1994 р. № 14. Ст. 80.

32. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*, 2003 р. № 40. Ст. 356.

33. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*, 2001 р. № 25. Ст. 131.

34. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*, 2005 р. № 35-36, 37. Ст. 446.

35. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*, 2006 р. № 27. Ст. 230.

36. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 зі змінами. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення 07.09.2017).

37. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права: учебник / Под ред. Д. В. Дождева. – М.: Издательство БЕК, 2002. – 400 с.

Тихонова Мария Анатольевна,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4836-5928>

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В СФЕРЕ СПОРТА

Исследование юридической ответственности в сфере спортивных правоотношений предполагает необходимость обращения к общесоциальному понятию ответственности, к понятию собственно юридической ответственности, классификации юридической ответственности на отдельные виды.

Глобализационные процессы, происходящие в сфере спорта, приводят к необходимости исследования проблем юридической ответственности в спорте и к исследованию «спортивной ответственности», установление возможности отнесения этой ответственности к видам юридической ответственности.

Ключевые слова: социальная ответственность, юридическая ответственность, спортивная ответственность, спорт, спортивные правоотношения.

Mariia Tikhonova ,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4836-5928>

LEGAL RESPONSIBILITY IN SPORTS

Research of legal responsibility in the field of sports legal relations implies the need to address the general social concept of liability, to the notion of legal liability, to the classification of legal liability for certain types.

Today, sports have become a multifaceted phenomenon that performs a wide range of social functions, influencing the political, economic, and cultural processes of our society's life. At the same time, in addition to the positive achievements in the development of the sphere of sport, a number of negative aspects have been published - the use of prohibited in sports means and methods (doping), contractual matches, betting fraud, ticket speculation, violations of public order by spectators sporting events (especially football), increased sports injuries and much more. Consequently, the globalization processes taking place in the field of sport lead to the need to study the problems of legal liability in the field of sports legal relations, and to study "sports responsibility", establishing the possibility of assigning this responsibility to the types of legal liability.

In connection with this, the development of the state-legal mechanism of counteraction to negative phenomena becomes especially relevant. And first of all it concerns the improvement of the mechanism of legal liability of participants in sporting events, since legal liability is one of the main institutions of law, without which the existence of any legal system, the absence of which makes it impossible to influence the law to society and which is the most important mechanism for guaranteeing rights and freedoms, and public interests participant's legal relationship.

Now the term "responsibility" is a complex social phenomenon and is considered in various aspects of our lives - as a legal category, as a category of philosophy, ethics, culture, sociology, psychology and political science. As a legal category, "responsibility" manifests itself through the application of measures of state coercion to the guilty person for the committed offense. Its features are: 1) it is the result of the offense; 2) includes state coercion and includes a final assessment of the activity of the subject of the offense; 3) entails the mandatory occurrence of negative consequences for the person who committed the offense provided for by the sanction of the law; 4) is implemented in the procedural forms established by law.

Types of legal liability are: criminal, administrative and civil (material), disciplinary, etc. All these types are inherent and sporting relationships. The article deals with the types of legal liability in sports legal relations and the possibility of attributing "sporting responsibility" to a legal one.

Key words: social responsibility, legal responsibility, sports responsibility, sport, sports legal relations.

Надійшла до редколегії 10.06.2018

Розділ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 340 121. 5

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-61-67

Колеснік Тетяна Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ ЗА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання правового регулювання забезпечення дисципліни праці. Акцентовано увагу на дієвості норм чинного законодавства щодо дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до працівників за вчинення дисциплінарного проступку. Проведено порівняльний аналіз положень Кодексу законів про працю України та проекту Трудового кодексу України. Підкреслено, що розробники проекту не звернули належної уваги на питання дисципліни праці. Досліджено науково-теоретичні підходи з означених питань. Зроблено висновки та пропозиції.

Ключові слова: дисциплінарна праця; дисциплінарна відповідальність; методи забезпечення дисципліни праці; внутрішній трудовий розпорядок; переконання; виховання; заохочення; примус.

Постановка проблеми. Вітчизняні науковці зазначають, що в Україні сьогодні існує значна кількість проблем, які перешкоджають ефективному управлінню дисципліною працею. Їх наявність обумовлена відсутністю сучасних концептуальних положень щодо особливостей дисциплінарних відносин у ринкових умовах господарювання, нерозвиненістю правових та договірних засад дисципліни праці, низьким рівнем її науково-методичного та інформаційного забезпечення. Окреслене питання є досить актуальним в умовах сьогодення, оскільки потребують визначення питання формування та зміцнення самодисципліни як риси особистості [1, с. 12].

Проте найбільш проблематичним для нашої держави та забезпечення в ній дисципліни праці є нормативна регламентація цього процесу: діюче законодавство, що більшою мірою регулює питання цього інституту трудового права, є продуктом радянської ідеології праці, у якій мало спільного із сучасними концепціями та підходами до праці і трудових прав, обов'язків та законних інтересів працівників і роботодавців. У свою чергу, проект Трудового кодексу України, який начебто мав би вирішити це питання, характеризується недосконалістю і неефективністю, що в цілому вказує на те, що він, ще не будучи прийнятим, уже не відповідає вимогам часу, економічним перетворенням, демократизації праці, держави, суспільства та ментальності українців, хоча, звичайно, має свої позитивні і про-

гресивні норми. Якість нового Трудового кодексу України залежить від змісту науково розробленої концепції законопроекту, що знаходить свій вираз, зокрема, у підвищенні ролі трудової доктрини, системного взаємозв'язку з іншими джерелами права, високої техніко-юридичної якості норм, що в ньому містяться, простих і дієвих механізмів їх реалізації, прогнозованості законодавця, що забезпечить гідну динаміку трудових правовідносин [2, с. 46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення дисципліни праці, як вже було зазначено вище, постійно привертають увагу вчених і практикуючих юристів. Певні аспекти даної проблематики досліджували у своїх роботах В. М. Андріїв, С. В. Вишневецька, Л. Я. Гінзбург, М. І. Іншин, Д. А. Керімов, М. М. Клемпарський, С. І. Кожушко, В. Л. Костюк, Д. Є. Кутоманов, О. І. Процевський, Є. Ю. Подорожній, С. М. Прилишко, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та інші вчені.

Метою даної статті, відповідно до чітко сформульованої та належно актуалізованої тематичної проблеми, є детальний аналіз норм чинного Кодексу законів про працю України та положень проекту Трудового кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, розгляд даного питання потрібно почати з характеристик норм Кодексу законів про працю України.

Слід підкреслити, що ні в КЗпП України, ні у проекті Трудового кодексу України не розроблено і не закріплено дефініції поняття «дисципліна праці», хоча, на нашу думку, найбільш законодавчо правильним було б викласти її у такій формі: дисципліною праці є обов'язкове для всіх учасників колективної праці добровільне дотримання правил трудової поведінки, підпорядкування наказам (розпорядженням) роботодавця, його уповноважених представників, що базуються на правилах внутрішнього трудового розпорядку, колективному договорі, угодах, локальних нормативних правових актах, трудовому договорі і не суперечать національним нормам чинного законодавства.

Дисципліна праці та її правовий зміст в нині діючому кодексі та в проекті Трудового кодексу України здебільшого виходять із регламентації прав та обов'язків працівників і роботодавця, а також можливості настання відповідальності за порушення такої дисципліни. Так, у ст. 139 КЗпП України [3] зазначається, що працівники зобов'язані працювати чесно та сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, дотримуватись трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, із яким укладено трудовий договір. При цьому від роботодавця, виходячи із ч. 1 ст. 140 та ст. 141 КЗпП України, вимагається створення необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, зокрема забезпечувати трудову і виробничу дисципліну, неухильно додержуватись законодавства про працю та правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту. У ст. 22 проекту Трудового кодексу України [4] обов'язки працівника викладені більш конкретизовано, зокрема зазначено, що працівник зобов'язується особисто та сумлінно виконувати свої обов'язки за трудовим договором; дотримуватись трудової дисципліни та правил внутрішнього трудового розпорядку; виконувати встановлені норми праці та завдання роботодавця; дотримуватись норм з охорони праці; дбайливо ставитися до майна роботодавця; негайно повідомляти роботодавця про загрозу життю та здоров'ю працівників, збереженню їх майна; повідомляти роботодавця про причини відсутності на роботі; поважати честь, гідність та інші особисті немайнові права роботодавця (про таку повагу до інших працівників у проекті нічого не зазначено); відшкодовувати шкоду, заподіяну майну роботодавця винними діями під час виконання трудових обов'язків; не розголошувати державну чи комерційну таємницю та іншу захищену законом інформацію.

Разом із цим у проекті Трудового кодексу на сьогодні відсутня окрема глава під назвою «Трудова дисципліна», яка міститься в чинному КЗпП України. *Слід констатувати, що розробники проекту, досить не доцільно змішали поняття дисципліни праці та правил трудового розпорядку. Незважаючи на те, що ще в 1974 році М. В. Тартакович детально*

довів, що відверто хибним і юридично некоректним є змішування понять «трудоий розпорядок» та «дисципліна праці» [5, с. 183–185], автори проекту Трудового кодексу замість окремої Глави «Трудова дисципліна» надали у ст. 360 визначення поняття «трудова дисципліна».

Варто зауважити, що розробники проекту взагалі не звернули належної уваги на питання дисципліни праці: у проекті розміщено лише три статті (з шести), що частково стосуються дисципліни праці і регулюють питання заохочення працівників – «Забезпечення дотримання трудової дисципліни» (ст. 269) та «Застосування роботодавцем заохочень» (ст. 320), «Заохочення за особливі трудові заслуги» (ст. 321), які надають правові можливості роботодавцю застосовувати заохочення. Для порівняння потрібно зазначити, що в главі «Трудова дисципліна» КЗпП України розміщено п'ятнадцять статей (з п'ятнадцяти), які прямо стосуються дисципліни праці та її забезпечення.

Слід додатково наголосити, що в КЗпП України особлива увага приділяється саме дисципліні праці та її забезпеченню, у той час коли у проекті Трудового кодексу України така увага приділяється саме внутрішньому трудовому розпорядку. Слід зауважити, що правила внутрішнього трудового розпорядку все ж таки є важливим елементом інституту дисципліни праці, регламентація цих правил у проекті є більш якісною, ніж у КЗпП України.

У чинному кодексі під час регламентації питання правил внутрішнього трудового розпорядку законодавцем робився акцент на відносній децентралізації регламентації цього питання, тому сама норма, що закріплює це питання, була розроблена більш відсилочною, ніж регламентуючою: трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовими колективами за поданням власника або уповноваженого ним органу і виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) на основі типових правил. Законодавцем також зазначено, що в деяких галузях народного господарства для окремих категорій працівників діють статuti і положення про дисципліну.

У положеннях ст. 265 проекту Трудового кодексу розкривається зміст внутрішнього трудового розпорядку, а саме: внутрішній трудовий розпорядок визначає організацію та порядок роботи, а також пов'язані з цим права та обов'язки роботодавця і працівників. Крім того, у цій нормі проекту зазначається, що працівники мають своєчасно і точно виконувати трудові обов'язки, які визначаються роботодавцем відповідно до законодавства і трудового договору, належно виконувати інші обов'язки, передбачені трудовим законодавством, угодами, колективним і трудовим договорами, утримуватися від дій, що перешкоджають іншим працівникам належно виконувати свої трудові обов'язки. З іншого боку, роботодавець має організувати роботу працівників, створювати умови для підвищення продуктивності праці, забезпечення недоторканності особистості працівника, дотримання трудової і виробничої дисципліни, неухильно дотримуватися вимог трудового законодавства і правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту.

У ст. 267 проекту розробниками зауважується, що правила внутрішнього трудового розпорядку затверджуються роботодавцем за погодженням із виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), а роботодавцем – суб'єктом малого підприємництва – самостійно. Ці правила не можуть суперечити трудовому законодавству, угодам і колективному договору, а також нормативним актам роботодавця, які погоджено із зазначеним виборним органом (представником). Автори проекту також визначили питання, які регламентуються такими правилами: організація праці, умови перебування працівників на території юридичної особи під час виконання роботи та після її закінчення; порядок прийняття і звільнення з роботи працівників; основні права та обов'язки працівників і роботодавця; робочий час і порядок його використання; час відпочинку; заохочувальні виплати та інші заохочення за сумлінну працю і підстави їх застосування; порядок притягнення до відповідальності роботодавця і працівника відповідно до закону.

Наразі зауважимо щодо методів забезпечення дисципліни праці, які у проекті Трудового кодексу (ст. 269) були продубльовані із уже закріплених у ч. 1 ст. 140 КЗпП України:

1. Переконавання і виховання. Відповідно до ч. 2 ст. 140 КЗпП України, у трудових колективах створюється обстановка нетерпимості до порушень трудової дисципліни, суворості товариської вимогливості до працівників, які несумлінно виконують трудові обов'язки. Щодо окремих несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного і громадського впливу. Слід зазначити, що ця частина статті не була передбачена у проекті, зміст цієї норми не отримав і будь-якого іншого оформлення у проекті Трудового кодексу.

2. Заохочення. Ю. В. Топчєєва зазначає, що матеріальна зацікавленість для більшості працівників, особливо в соціально-економічних умовах сьогодення, є визначальною мотивацією і метою всього процесу роботи. На думку вченої, «це звичайно не є позитивним аспектом розвитку суспільства, але є його реалією сьогодення», тому в країнах, де розвиток ринково-економічних відносин не досяг необхідного рівня, використання матеріального стимулювання є найефективнішим засобом зміцнення трудової дисципліни [6, с. 753–754]. Іншої позиції дотримується О. Л. Войно-Данчишина, враховуючи, що за нинішньої економічної ситуації в нашій країні досить важко домагатися від працівників максимальної самовіддачі завдяки одним лише матеріальним стимулам. Тому більшу увагу слід приділяти нематеріальному стимулюванню, оскільки нематеріальна мотивація включає в себе систему заохочень, що не передбачають видачу співробітникам матеріальних і безготівкових коштів. Разом із тим справедливості заради необхідно відзначити, що, підбиваючи підсумки свого дослідження «Система мотивації персоналу: правова регламентація», вчена говорить про необхідність використання методів як матеріального, так і нематеріального заохочення як гарантії успішної діяльності будь-якого підприємства [7, с. 93–95].

На нашу думку, недоцільно наполягати на визнанні за окремим правовим стимулом певної пріоритетності в питанні забезпечення дисципліни праці, головним чином, коли у процесі дослідження робиться узагальнення. Щодо конкретних прикладів чи стандартних ситуацій – це виправдано, проте є хибним у будь-якому разі, якщо категорично визначати більшу ефективність того чи іншого стимулу відповідно до країни чи людей загалом. Так, приміром, для працівника нічого не варта премія або надбавка за дотримання дисципліни праці чи за особливі заслуги в тому разі, коли він вважає, що, досягнувши певних результатів праці, він отримає підвищення і зможе себе реалізувати на новій посаді, буде, певна річ, отримувати значно більшу заробітну плату та набагато більші премії. Для окремих осіб, навпаки, краще отримати одноразову премію і у звичному порядку працювати й надалі, ніж отримати підвищення, як із суб'єктивних причин (побоювання більшої відповідальності, відсутність бажання керувати іншими працівниками тощо), так і з об'єктивних (наприклад, підвищення означає, що дана особа поїде відкривати і очолювати новий офіс компанії в інше місто або в іншу країну, у той час коли ця особа не може собі таке дозволити з певних об'єктивних причин, наприклад, хворіють батьки і за ними немає кому доглядати, така особа або її близькі родичі, що переїдуть з ним на нове місце, за станом здоров'я не можуть проживати у даному кліматі).

Так, визнаючи особливість такого методу стимулювання працівників до дотримання дисципліни праці, як заохочення, розробники проекту Трудового кодексу, принаймні у загальних рисах, регламентували всі методи забезпечення дисципліни праці, однак окремою нормою виокремили лише метод заохочення: за успіхи в роботі та сумлінне виконання трудових обов'язків до працівників можуть застосовуватися заходи морального і матеріального заохочення – оголошення подяки, нагородження грамотою, виплата премії, вручення цінного подарунка (правда, розробники проекту все ж таки визнали, що правилами внутрішнього трудового розпорядку, нормативними актами роботодавця можуть встановлюватися інші види заохочень, проте не визнали право колективу, профспілки на можливість здійснення впливу на характер заохочень та їх обсяг). У проекті також зауважується,

що за особливі трудові заслуги працівники можуть бути представлені в установленому порядку до нагородження відомчими відзнаками та державними нагородами (ст. 321 проекту).

Варто підкреслити, що в КЗпП України хоч і не досконало, проте більш вичерпно, ніж у проекті Трудового кодексу, регламентується поняття методу заохочення до дотримання дисципліни праці: до працівників підприємств, установ, організацій можуть застосовуватись будь-які заохочення, що містяться в затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку (ст. 143 КЗпП) і не можуть застосовуватися до працівника протягом терміну дії дисциплінарного стягнення (ч. 3 ст. 151 КЗпП). Поряд із цим неможливість застосування заходів заохочення до працівника протягом строку дії дисциплінарного стягнення не знайшла свого відображення у проекті Трудового кодексу, що є цілком виправданим, зважаючи на те, що сутність дисциплінарного стягнення полягає в тому, щоб спонукати працівника до дотримання дисципліни праці і в тих випадках, коли працівник, якому оголосили, наприклад, догану, після цього працює з такою ефективністю і якістю, що характеризують його як кращого працівника підприємства, несправедливо і повністю помилково не застосувати до такого працівника певні заходи заохочення. Крім того, це є помилковим як з боку психології працівника і праці, так і менеджменту та економіки праці.

Законодавцем також визначений порядок застосування заохочень (ст. 144 КЗпП): заохочення застосовуються власником або уповноваженим ним органом разом або за погодженням із виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства, установи, організації (заохочення оголошуються наказом (розпорядженням) в урочистій обстановці і заносяться до трудових книжок працівників у відповідності до правил їх ведення). Інший порядок заохочення передбачається за особливі трудові заслуги працівника. Так, окрім зазначених у ст. 144 КЗпП України зовнішніх проявів заохочення, за особливі трудові заслуги працівники представляються до вищих органів для заохочення, нагородження орденами, медалями, почесними грамотами і нагрудними значками, присвоєння почесних звань.

У КЗпП України хоч і не досконало (не визначено дефініції поняття методу заохочення до дотримання дисципліни праці та у загальному вигляді окреслено окремі види таких заохочень), проте більш вичерпно, ніж у проекті Трудового кодексу, регламентується зміст методу заохочення до дотримання дисципліни праці: до працівників підприємств, установ, організацій можуть застосовуватись будь-які заохочення, що містяться в затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку (ст. 143).

У положеннях ст. 145 Кодексу законодавцем зазначено переваги і пільги для працівників, які успішно і сумлінно виконують свої трудові обов'язки. Зокрема, зазначається, що ті працівники, які успішно й сумлінно виконують свої трудові обов'язки, отримують перевагу і призначаються на відповідні посади, такі працівники в першу чергу отримують переваги та пільги в галузі соціально-культурного і житлово-побутового обслуговування (при цьому законодавцем наводяться приклади: путівки до санаторіїв та будинків відпочинку, поліпшення житлових умов тощо). Іншими словами, такий прояв (вид) заохочення до дотримання дисципліни праці виконує подвійну функцію: власне заохочувальну та функцію реалізації конституційної норми про те, що Україна є соціальною державою.

Разом із тим у проекті Трудового кодексу зазначені норми не знайшли свого прямого відображення, окрім того, що розробниками проекту окремо регламентуються самостійні елементи систематизованих законодавцем норм щодо методів заохочення. Таким чином, норми, що прямо чи побічно стосуються такого методу забезпечення дисципліни праці, розпорошені у проекті, який розцінюється не зовсім позитивно, оскільки певною мірою ускладнює саме розуміння зазначеного методу. Відповідно до вказаних положень, у проекті з приводу методу заохочення регламентуються наступні дефініції.

Таким чином, зважаючи на регламентацію методу заохочення до дотримання дисципліни праці в нині чинному Кодексі та проекті, важко не погодитись із думкою О. Л. Войно-Данчишиної, яка зауважує, що існуюча на сьогодні законодавча регламентація

мотивації далека від ідеалу, але вона дає суб'єктам трудових відносин можливості локальної нормотворчості [7, с. 96], у свою чергу, проект Трудового кодексу не вирішує проблеми КЗпП України, а навпаки, посилює їх та створює нові.

Аналіз законодавчої діяльності Верховної Ради України дає підстави стверджувати, що наразі відсутні чіткі методологічні засади і науково обґрунтовані методичні підходи до формування національного трудового законодавства. Зазначена діяльність не тільки не зорієнтована на проведення систематизації трудового законодавства, а й у більшості своїй допускає декодифікацію та десистематизацію трудового законодавства [8, с. 29].

3. Примус. Законодавець у ст. 139 КЗпП України зауважує, що працівники зобов'язані працювати чесно та сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержуватися трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір. У свою чергу, виходячи зі змісту ст. 140 КЗпП України, можна зробити висновок, що до окремих несумлінних працівників можуть застосовуватися в необхідних випадках заходи дисциплінарного і громадського впливу, тобто заходи примусу. При цьому, зважаючи на положення ст. 147 КЗпП України, за одне й те ж саме порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосований лише один із заходів стягнення: або догана, або звільнення (принцип: «особа не може нести більше одного разу відповідальність за одне й те ж саме порушення»). *Тому слід зазначити прогресивність* для національного законодавства ст. 362 проекту Трудового кодексу «Дисциплінарні стягнення, які застосовуються до працівників». У даній проектній статті автори проекту наголошують на тому, що: 1) дисциплінарними стягненнями, які застосовуються до працівників за вчинення ними дисциплінарних проступків, є зауваження, догана і звільнення; 2) для окремих категорій працівників законами можуть встановлюватися інші види дисциплінарних стягнень; 3) не допускається застосування дисциплінарних стягнень, не передбачених цим кодексом та законами.

На підставі зазначеного вище можна зробити **висновок**, що регламентація забезпечення дисципліни праці є недосконалою не лише в КЗпП України, але й у проекті Трудового кодексу, хоча, як слідує із викладеного вище, у зазначеному проекті має місце також і низка прогресивних норм, що дійсно може позитивно вплинути на процес забезпечення дисципліни у трудових правовідносинах.

Список використаних джерел

1. Лутай Л. А. Механізм формування та регулювання дисциплінарних відносин у сфері праці : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.07. Донецьк. 2007. 37 с.
2. Вишновецька С. В. Щодо визначення елементів дисциплінарного проступку. Проблеми кодифікації трудового законодавства України: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Київ, 26 квітня, КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. С. 45–46.
3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08_08 (дата звернення 20.07.2018).
4. Проект Трудового кодексу України : зареєстрований у Верховній Раді України 26 грудня 2014 року за № 1658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221_08 (дата звернення 20.07.2018).
5. Тараткевич М. В. Человек и коллектив в системе управленческих отношений. Минск, 1974. 302 с.
6. Топчеева Ю. В. Умови забезпечення трудової дисципліни на підприємстві, установі, організації. Форум права. 2012. № 3. С. 753–757.
7. Войно-Данчишина О. Л. Система мотивации персонала: правовая регламентация. Форум права. 2011. № 4. С. 92–96.
8. Любчик О. А. Кодифікація трудового законодавства України: теорія та практика : монографія. Харків: Константа, 2017. 420 с.

Колесник Татьяна Владимировна,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ ТРУДА ПО ПРОЕКТУ ТРУДОВОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

В статье рассмотрен вопрос правового регулирования обеспечения дисциплины труда. Акцентировано внимание на результативности норм действующего законодательства относительно дисциплинарных взысканий, которые могут применяться к работникам за совершение дисциплинарного проступка. Проведен сравнительный анализ положений Кодекса законов о труде Украины и проекта Трудового кодекса Украины. Сделаны выводы и предложения.

Ключевые слова: дисциплинарный труд; дисциплинарная ответственность; методы обеспечения дисциплины труда; внутренний трудовой распорядок; убеждение; воспитание; поощрение; принуждение.

Koliesnik Tetiana Volodymyrivna,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

ENFORCING LABOR DISCIPLINE UNDER THE DRAFT LABOR CODE OF UKRAINE

The article concerns legal regulation of enforcing labor discipline. The attention is focused on the effectiveness of rules of the current legislation on disciplinary penalties that may be applied to employees for committing a disciplinary offense. The comparative analysis of the provisions of the Code of Labor Laws of Ukraine and the draft Labor Code of Ukraine was carried out. It should be emphasized that neither the Code of Labor Laws of Ukraine nor the draft Labor Code of Ukraine defines the concept of labor discipline.

It should be further emphasized that in the Code of Labor Laws of Ukraine special attention is paid to labor discipline and enforcement thereof while in the draft Labor Code of Ukraine such attention is paid to internal labor regulations. It should also be noted that internal labor regulations rules are still an important part of the institute of labor discipline, these rules are determined more qualitatively in the draft Labor Code of Ukraine than in the Code of Labor Laws of Ukraine.

However, these rules were not directly set forth in the draft Labor Code, except that authors of the draft define independent elements of rules on the method of encouragement systematized by legislator. Thus, the rules directly or indirectly related to such method of enforcing labor discipline are scattered in the draft, which is considered not to be very positive. It may be noted that currently methods of labor discipline defined in the draft Labor Code (art. 269) are the same as those already provided for in Article 140, paragraph 1 of the Code of Labor Laws of Ukraine, namely persuasion, training, encouragement and coercion.

At the same time, currently in the draft Labor Code there is no separate chapter entitled "Labor Discipline", which is contained in the effective Code of Labor Laws of Ukraine.

Analyzing the activities of the legislature, we may state that currently there are no clear methodological principles and scientifically-based methodological approaches to drafting national labor legislation, as authors of the draft did not pay enough attention to the issues of labor discipline. Summarizing given scientific reasoning, we come to the conclusion that insofar as labor discipline is concerned the draft contains some innovations, but not all of them can be defined as positive. Research on scientific and theoretical approaches to the issues raised is given in the article. Conclusions and suggestions are made.

Key words: labor discipline; disciplinary responsibility; methods for enforcing labor discipline; internal labor regulations; persuasion; training; encouragement; enforcement.

Надійшла до редколегії 12.06.2018

УДК 331.463 (477.63)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-68-73

Суюсанов Лут Ікрамович,
кандидат історичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7616-4285>

ВИРОБНИЧИЙ ТРАВМАТИЗМ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МІСТА КРИВИЙ РІГ: АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОФІЛАКТИКА

У статті розглянуто проблеми забезпечення державної політики в галузі охорони праці на підприємствах міста Кривий Ріг у 2016 році. Проаналізовано стан виробничого травматизму на підприємствах міста, його показники у розрізі галузей та професій. Визначено основні форми профілактики виробничого травматизму, проаналізовано їхню ефективність.

Ключові слова: державна політика; охорона праці; виробничий травматизм; нещасний випадок; профзахворювання; профілактика; соціальне страхування.

Постановка проблеми. Державна політика в галузі охорони праці проводиться відповідно до Конституції України та спрямовується на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням. У законі України «Про охорону праці» чітко визначено принципи, на яких базується державна політика в галузі охорони праці [1, ст. 4]. Серед основних принципів законодавець першими відзначив пріоритет життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці; підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництва, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці. Однак, не дивлячись на суворі вимоги законодавства, кількість нещасних випадків і рівень травматизму на підприємствах країни суттєво не зменшуються та залишаються надто високими у порівнянні з країнами Європейського Союзу та Сполученими Штатами Америки. Голова Держслужби України з питань праці пан Роман Чернега на прес-конференції проінформував, що за рік на підприємствах України було травмовано більше ніж 4300, а смертельні травми отримало 366 працівників [2].

Виклад основного матеріалу. Місто Кривий Ріг є потужним промисловим центром не лише Дніпропетровської області, але і всієї України, тому стан здоров'я працівників, робота органів охорони праці на підприємствах міста є лакмусовим папером для загальної оцінки стану травматизму на промислових підприємствах країни. Статистика звернень до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві засвідчує, що багато питань ще не вирішено. Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» нещасним випадком визнається обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися в процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть [3, ст. 14].

У постанові Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232 «Порядок проведення розслідувань та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» [4] конкретизовано обставини, за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом, і складається акт за формою Н-1 [4, п. 15].

Упродовж 2016 року до відділення ВД ФССНВ у м. Кривий Ріг надійшло 252 повідомлення про нещасні випадки (у тому числі 39 повідомлень про смертельні випадки і випадки смерті працівників на виробництві). Страхові експерти фонду брали участь у розслідуванні всіх нещасних випадків.

За результатами розслідувань складені акти про нещасні випадки на виробництві за формою Н-1 на 183 працівники – 180 нещасних випадків, у тому числі 2 групових нещасних випадки, у яких травмовано 5 працівників. Серед цих нещасних випадків 2 випадки, що перейшли у звітний період з 2015 року у зв'язку з повторним розслідуванням.

У 77 випадках комісії з розслідування нещасних випадків дійшли висновку, що нещасні випадки не пов'язані з виробництвом.

Таблиця 1

Аналіз травматизму в розрізі галузей промисловості та підприємств

Галузі	Нещасні випадки								+/-			
	всього	в т.ч. смерт.	в т.ч. групові	в т.ч. смерт.	всього	в т.ч. смерт.	в т.ч. групові	в т.ч. смерт.				
	2015				2016				всього	смерт.	груп.	смерт.
Підземний видобуток руд ч/м	71	4	1	1	71	1			0	-3	-1	-1
Відкритий видобуток руд ч/м	17	3			22	4	1	2	5	1	1	2
Чорна металургія	20				22	3			2	3	0	0
Машинобудування та ремонт машин	19				7	1			-12	1	0	0
Будівництво, в т.ч. будівництво шахт	10	2			10	4	1	1	0	2	1	1
Комунальні та державні господарства, в.ч.:	32				23	2			-9	2	0	0
Освіта	2				3				1	0	0	0
Медицина	6				4				-2	0	0	0
Транспорт	11				3				-8	0	0	0
Держ.управління	1				6				5	0	0	0
Інші	18	3			25	4			7	1	0	0
Всього	187	12	1	1	180	19	2	3	-7	7	1	2

Зниження виробничого травматизму відбулося в галузі машинобудування та ремонт машин – на 12 випадків (63 %), в комунальних та державних закладах – на 9 випадків (28 %), у т.ч. на транспорті – на 8 випадків (73 %), а також у медичних закладах – на 2 випадки (33 %).

Збільшився загальний травматизм на підприємствах відкритого видобутку руди – на 5 випадків (29 %), на підприємствах чорної металургії – на 2 випадки (10 %), а також в інших галузях економіки – на 7 випадків (39 %).

На підприємствах підземного видобутку руди та в будівельній галузі загальний рівень виробничого травматизму залишився на тому ж рівні.

Загалом у звітному періоді травми отримали працівники 63 підприємств, якими охоплено 43 види економічної діяльності.

Таблиця 2

Аналіз виробничого травматизму за видами

Вид події	Кількість	Питома вага, %
Падіння потерпілого	57	32
Падіння, обрушення, обвалення предметів, матеріалів, будівель, породи, ґрунту тощо	47	26
Дія предметів та деталей, що рухаються, розлітаються (у т.ч. в результаті вибуху, руйнування приладів тощо), обертаються	32	18
Пригоди на транспорті	11	6
Дія температур	4	2
Навмисне вбивство або травма, заподіяна іншою особою	4	2
Інші	25	14

Отже, найбільша кількість нещасних випадків трапляється в результаті падіння потерпілого (32 %), падіння, обрушення, обвалення предметів, матеріалів, будівель, породи, ґрунту тощо (26 %) та в результаті дії рухомих і таких, що обертаються, деталей обладнання, машин і механізмів (18 %). Дещо менше випадків трапляється під час пригод на транспорті (6 %) та від травм, заподіяних іншими особами та дією температур (по 2 %).

Таблиця 3

Розподіл виробничого травматизму в залежності від причин, які призвели до нещасних випадків:

Причини	Кількість	Питома вага, %
технічні:	21	12
Незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, засобів виробництва або транспортних засобів	7	4
Недосконалість технологічного процесу	4	2
Інші технічні причини	10	6
організаційні:	105	58
Невиконання вимог інструкцій з охорони праці	72	40
Невиконання посадових обов'язків	22	12
Порушення вимог безпеки	5	3
Інші організаційні причини	6	3
психофізіологічні:	54	30
Особиста необережність потерпілого	41а	23а
Травмування (смерть) внаслідок протиправних дій інших осіб	4	2
Інші	9	5

Аналіз обставин і причин травматизму на підприємствах показує, що основними причинами травматизму є організаційні (58 %), зокрема невиконання інструкцій з охорони праці та невиконання посадових обов'язків з питань охорони праці, порушення правил безпеки експлуатації обладнання і виконання технологічних процесів. Серед технічних причин (12 %) переважає незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будівель, споруд, інженерних комунікацій, території, засобів виробництва або транспортних засобів, недосконалість технологічних процесів. Серед психофізіологічних (30 %) – особиста необережність потерпілих, грубі помилки в роботі.

Згідно з даними про трудовий стаж працівників, які в результаті нещасних випадків на виробництві отримали травму, можна стверджувати, що найдосвідченіші працівники з найбільшим стажем роботи за професією (від 4 до 10 років та більше) травмуються найчастіше – 61 (33 %) та 52 (28 %) травмованих в кожній категорії відповідно. Дещо нижчий рівень виробничого травматизму спостерігається серед менш досвідчених працівників (зі стажем роботи від 1 до 3 років) та таких, стаж роботи за професією яких найменший і складає до 1 року – 43 (23 %) та 27 (15 %) працівників відповідно.

Аналіз виробничого травматизму за віковою категорією працівників показав, що найбільше травмувалося працівників у віковій категорії від 40 до 49 років – 55 (30 %) травмованих та працівники в групі 50 років і старші – травмованих 46 осіб (25 %). Значну кількість травм також отримали працівники середнього працездатного віку – у категорії 30–39 років – 42 (23 %) травмованих та молоді працівники, а саме від 20 до 29 років – 39 (21 %). Найменшу кількість травмованих склали наймолодші працівники, а саме в категорії до 19 років – 1 особа (1 %).

За 2016 рік, у порівнянні з аналогічним роком, рівень загального виробничого травматизму зменшився на 7 випадків (4 %). Однак, на жаль, рівень смертельного травматизму, навпаки, збільшився – на 7 випадків.

Отже, аналізуючи причини травматизму на підприємствах міста, керівництво та працівники ВД ФССНВ у м. Кривий Ріг активно проводять профілактичну роботу. Однією зі складових профілактичної роботи страхових експертів з охорони праці є пропаганда безпечних та нешкідливих умов праці. За рік було проведено такі заходи :

- участь у комісіях з перевірки знань з охорони праці працівників (кількість засідань комісій) – 119;
- розповсюдження нормативних актів, підручників, журналів та іншої спеціальної літератури, плакатів, пам'яток – 700;
- участь у розробленні нормативних актів про охорону праці – 3;
- участь у роботі комісій з питань охорони праці підприємств – 21;
- участь в опрацюванні та впровадженні системи управління охороною праці на підприємствах – 160;
- поширено позитивний досвід профілактичної роботи – 2;
- семінарів – 7;
- круглих столів – 3;
- публікацій – 46;
- складено протоколів про адміністративні правопорушення за несвоєчасне повідомлення про нещасний випадок на виробництві – 5;
- участь у комісіях з випробувань та приймання в експлуатацію засобів колективного та індивідуального захисту – 60;
- консультацій – 748;
- інших профілактичних заходів – 128;

Проведені за рік семінари, наради, круглі столи зі спеціалістами з охорони праці підприємств найбільш небезпечних видів діяльності дали змогу донести до їх учасників стурбованість рівнем виробничого травматизму та прийняти за їх результатами відповідні рішення, розробити дієві профілактичні заходи.

Висновки. Законодавство України про охорону праці вимагає від роботодавця створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до вимог нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. Водночас працівник зобов'язаний дбати про особисту безпеку і здоров'я, а також про безпеку і здоров'я оточуючих людей, знати й виконувати вимоги нормативно-правових актів з охорони праці, правила поводження з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва. Працівник несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог. [1, ст. 13–14]. В умовах сьогодення завдання удосконалення системи охорони праці в Україні має в основному три аспекти, а саме:

1. Економічні чинники охорони праці.
2. Гармонізація виробничих відносин у системі роботодавець – працівник.
3. Ризик – орієнтований підхід до оцінки виробничих чинників [4, с. 32].

Подальше удосконалення системи управління охорони праці згідно з сучасними вітчизняними й міжнародними вимогами дає можливість поліпшити стан охорони праці, зберегти життя та здоров'я людини, запобігти фінансовим і матеріальним втратам.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про охорону праці». *Вісник Верховної Ради*. 2003. № 2. С. 10.
2. Понад 4,3 тис. працівників постраждали від виробничого травматизму в 2017 році в Україні, смертельних випадків 366. [Електронний ресурс] Інтерфакс-Україна. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/501745.html> (дата звернення 11.09.2018).
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». *Офіційний вісник України*. 1999. № 42. С. 47.
4. Постанова КМУ від 30 листопада 2011 року № 1232 «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві». *Офіційний вісник України*. 2011. № 94. С. 64.
5. Здановський В. Г. Удосконалення системи охорони праці в Україні на основі ризик-орієнтованої моделі. *Безпека життєдіяльності*. 2018. № 3. С. 32–35.
6. Аналітичні дані за 2016 ВД ФССНВ в м. Кривий Ріг.

Суусанов Лут Икрамович,
кандидат исторических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7616-4285>

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ ТРАВМАТИЗМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ГОРОДА КРИВОЙ РОГ: АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ПРОФИЛАКТИКА

В статье рассматриваются проблемы обеспечения государственной политики охраны труда на предприятиях города Кривой Рог в 2016 году. Проанализировано состояние производственного травматизма на предприятиях города в отраслевом и профессиональном разрезе. Определены основные формы профилактики производственного травматизма, проанализирована их эффективность.

Ключевые слова: государственная политика; охрана труда; производственный травматизм; несчастный случай; профилактика; социальное страхование.

Suyusanov Lut Ikramovich,
PhD in History
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7616-4285>

INDUSTRIAL INJURIES AT ENTERPRISES OF KRYVYI RIH: ANALYSIS AND PREVENTION

The state policy in the field of occupational safety is defined in accordance with the Constitution of Ukraine and is aimed at creating proper, safe and healthy working conditions, prevention of accidents and occupational diseases. The city of Kryvyi Rih is a powerful industrial center not only in Dnipropetrovsk

region, but throughout Ukraine. That's why the workers' state of health and the work of occupational safety and inspection sections at the enterprises of the city is a litmus test for a general assessment of the current state of injuries at the industrial enterprises of the country. The statistics of appeals to the Social Insurance Fund against accidents at work proves that many issues have not yet been resolved.

The article deals with the problems of ensuring the implementation of the state policy in the field of occupational safety at the enterprises of the city of Kryvyi Rih in 2016. The state of industrial injuries at the enterprises of the city, its indicators in terms of industrial sectors and occupations has been analyzed.

The analysis of the circumstances and causes of the injuries at the enterprises shows that the main causes of the injuries are: organizational causes (the failure to follow the instructions and to fulfill official duties, violation of the rules of safe operation of the equipment and the implementation of technological processes), technical causes (an unsatisfactory technical condition of production facilities, engineering communications, the territory, means of production), psychophysiological causes (the personal carelessness of victims, serious errors in the work).

The basic forms of prevention of occupational injuries has been determined, their efficiency has been analyzed. The author has concluded that the task of improving the system of occupational safety in Ukraine has mostly three aspects, namely: economic factors of occupational safety, harmonization of industrial relations in the system of employer-employee, the risk-oriented approach to the estimation of production factors. Further upgrading of the management system of occupational safety in accordance with modern domestic and international requirements provides an opportunity to improve the state of occupational safety, to save a person's life and health, to prevent financial and material losses.

Key words: *state policy; occupational safety; industrial injuries; accident; occupational diseases; prevention; social insurance.*

Надійшла до редколегії 14.06.2018

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.9

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-74-80

Вітвіцький Сергій Сергійович,

доктор юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ КОНТРОЛЮ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІЗ ТЕНДЕНЦІЯМИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Статтю присвячено генезису контролю, проблемам і тенденціям його формування. Також проведено аналіз досліджень щодо всіх видів контролю та на його підставі виявлено слабкі місця його розвитку, а саме: відсутній єдиний погляд вчених на вирішення тих чи інших питань у сфері контролю; деякі його види залишаються взагалі малодослідженими (зокрема, питання співвідношення державного і громадського контролю), що, безумовно, негативно впливає на розвиток правової доктрини та практику сучасного державотворчого процесу в Україні.

Ключові слова: контроль; державний контроль; громадський контроль; соціальний контроль; парламентський контроль; президентський контроль; громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Основною властивістю правової, демократичної, соціальної держави України є її орієнтація на забезпечення та захист прав людини та громадянина, адже саме людина є найбільшою цінністю суспільства, а її розвиток, задоволення потреб та інтересів визнається одним із провідних завдань держави. Такі демократичні перетворення зумовлюють формування розвинених систем державного і громадського контролю та їх взаємну конвергенцію при збереженні відносної автономності у принципах, формах і засобах здійснення, що є протиположним «бюрократизації» державної влади.

Аналіз досліджень. Взаємозв'язок державного і громадського контролю проявляється у розвиненому громадянському суспільстві, що забезпечує баланс між імперативом держави і функціонуванням громадських інституцій. Обрання такого підходу визначило звернення до філософських вчень Т. Гоббса, В. Гумбольдта, М. Вебера, Дж. Локка та інших, які характеризували контроль як соціально-політичний феномен та процес регулювання суспільних зв'язків і відносин. Їхні здобутки були продовжені у вченнях про соціальний контроль Г. Беккера, П. Бергера, Я. Гілінського, Б. Кістяківського, М. Ковалевського та інших. Згідно із вченням Г. Гегеля про те, що громадянське суспільство не може зберегтися як «громадянське», якщо воно не керується державою, є необхідним створення системи взаємоконтролю держави і громадянського суспільства.

Метою статті є розгляд контролю у динаміці з моменту розбудови державності.

Вивчення поглядів на цю проблематику та уніфікація понять, виявлення прогалин та нестачу досліджень з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Генезис проблеми контролю у взаємозв'язку із тенденціями формування ідей ліберальної демократії обумовив звернення до філософських вчень про об'єктивність держави, неможливість існування суспільства без уряду (Т. Гоббс, Ш.-Л. Монтеск'є) [1, с. 238], витоків формування теорії суспільного договору (Ж.-Ж. Руссо), що призвело до визнання взаємної рівності прав, свобод та обов'язків усіх трьох складових громадянського суспільства – людини, суспільства і держави, індивідуальної особистості та колективності спільного життя людей, організованої у суспільство. Надалі було розмежовано громадянське суспільство і державу з пріоритетом громадянського суспільства і похідною від нього державою (Г. Гегель). Ідеї, закладені А. де Токвілем щодо демократії та лібералізму, стали висхідним чинником формування теорії народовладдя, а безпосередню реалізацію народного суверенітету А. де Токвіль пов'язав передусім із виборами.

Подальший розвиток науки про державу та право, а також еволюція ідеї про громадянське суспільство за часів епохи Просвітництва XVIII – XIX ст.ст. здійснили істотний вплив на зміст, способи організації апарату державного управління, його взаємодію з різними соціальними структурами. На той час у суспільстві панувала думка, що найбільшу загрозу для розвитку несе сама держава, яка значно розширюється та зміцнює бюрократичну систему, що в результаті загрожує знищенню основи вільного і незалежного суспільства. Проти такої «бюрократизації» виступало вчення видатного політолога кінця XIX – початку XX ст. Л. Тихомирова щодо соціального контролю за бюрократичними установами, а також принципів і цілей розумної організації управління державою в умовах монархії. У цей період відбувається усвідомлення існування відмінностей між суспільством і державою, робиться спроба обґрунтувати необхідність певного відокремлення держави від суспільства, запроваджується ідея дуалізму державних і суспільних структур (Л. фон Штейн).

Широкого висвітлення проблематики контролю набула в роботах учених дореволюційної доби. Вітчизняна традиція дослідження інститутів громадського контролю за органами державної влади бере свій початок у XVIII – початку XX ст.ст. у працях Н. Бердяєва, М. Грушевського, В. Дорошенка, М. Драгоманова, І. Ільїна, Б. Кістяківського, М. Ковалевського, М. Костомарова, І. Крип'якевича, В. Леніна, П. Новгородцева, М. Сперанського, О. Терлецького, П. Толочка, Б. Чичеріна та ін. [2, с. 21].

У період існування Радянського Союзу значна увага приділялася питанням як державного, так і громадського контролю, діяльності спеціальних контрольних органів тощо. Активно досліджувалися проблематики соціалістичного контролю, різні аспекти проблеми соціального контролю (В. Афанасьєв, А. Басков, Г. Беккер, Т. Парсон та ін.), приділялася увага моральним аспектам соціального управління (З. Бербешкіна) [3, с. 115]. З погляду загальнотеоретичного дослідження контрольної діяльності істотний внесок у розуміння контролю, як явища державно-правового життя, правової форми діяльності, засобу забезпечення законності, методу управління, заходу примусу, самостійної функції держави, зробили вчені В. Горшенєв, М. Єропкін, Ю. Козлов, О. Лунєв, Б. Макаров, С. Студенікін, І. Шахов, О. Шоріна, О. Якуба та ін. [4, с. 214]. Привертають увагу роботи Я. Здір, у яких доводиться сутність контролю як форми організаційної діяльності і основного компонента державного управління, що характеризується проникненням в оперативно-службову діяльність підконтрольних об'єктів і якому притаманні специфічні методи: обстеження, ревізії, перевірки підконтрольного об'єкта. Державний контроль є організаційно відособленим інститутом, який суворо виконує завдання, регламентовані законом. С. Студенікін запропонував таку класифікацію різновидів державного контролю: загальний та спеціальний, внутрішній та зовнішній, попередній та наступний. Починаючи з кінця 1960-х рр. досліджуються питання державного контролю в різних сферах державного управління, зокрема у промисловості, у сфері фінансів, транспорту, капітального будівництва тощо, обґрунтовуються теоретичні положення народного контролю. Вчені

(А. Бараускас, І. Голованов, І. Дрейслер, Н. Журавльов, В. Лімонов, Б. Макаров, Н. Нагібіна, Ф. Распоркін, В. Туранов та ін.) досліджували процес вдосконалення організації та методів органів народного контролю, їх суб'єктний склад, функціональну роль народного контролю, розробляли проблему статичної структури народного контролю, розкривали його всеосяжний характер і дієвість тощо [5, с. 78].

Кардинальні зміни у політичній, економічній, ідеологічній та інших сферах суспільного життя у зв'язку з набуттям Україною незалежності визначили необхідність трансформаційних змін у теоретичних конструкціях системи контролю – державного, громадського та інших видів (підсистем). Було опубліковано ряд монографій, захищено докторські та кандидатські дисертації, у яких розглянуто теоретичні та практичні проблеми контролю у державі (О. Андрійко, В. Беляєв, С. Братель, В. Гаращук, Н. Даньшина, Є. Кочерін, О. Ноздрачов та ін.) [6, с. 243]. За період незалежності в Україні сформовано засади розвитку контролю в державному управлінні, які представлено в роботах Ю. Битяка, В. Писаренка, О. Полінця, О. Петришина, О. Сушинського та ін. Вченими, які досліджували сутність і зміст державного контролю (О. Андрійко, В. Беляєв, О. Боровський, В. Гаращук, А. Гурін, Я. Клейменов, Д. Лученко, О. Макаренко, О. Маштакова, С. Ністратов, В. Шестак та ін.), було доведено відсутність єдиної наукової концепції у сфері державного контролю, необхідність ухвалення закону про державний контроль; важливість розроблення механізму взаємоконтролю влади; проблемні аспекти правової регламентації та інституціоналізації контролю тощо. У контексті предмета наукового аналізу виділено роботи С. Ністратова, у яких розглянуто правовий моніторинг, міжнародний контроль як юридичні інструменти, що гарантують режим законності.

Починаючи з 2008 року такі вчені, як Г. Галімшина, С. Денисюк, М. Ісаков, Н. Карнарук, В. Кобринський, П. Лютіков, О. Пащенко та інші активно досліджують питання державного та громадського контролю в різних сферах суспільних відносин та в різних галузях юридичної науки: [7, с. 24]. Науковці О. Беліков, О. Васильєв, В. Воронов, О. Гетманець, О. Грачова, В. Дереконь, В. Капля, О. Лебедева, І. Лучковська, А. Мельник, І. Нестругіна, А. Пантелєєв, Н. Рогальська, Л. Савченко, С. Сазонов, О. Фролова, Н. Хачатрян, В. Хрипун, А. Цалієв, В. Чернов та ін. переймалися проблемами фінансового та, зокрема, бюджетного, валютного та інших видів контролю в межах економічного, юридичного, державно-управлінського та інших підходів. Важливими науковими положеннями цих робіт в аспекті ефективної реалізації державної фінансової політики є прийняття закону про державний фінансовий контроль. Нині виникає необхідність упорядкування усіх сторін цієї складної діяльності, приведення її до певної, чітко вивіреної системи, закріплення її в нормативно-правових актах.

Разом із тим існують певні недоліки в дослідженнях та відсутній єдиний погляд вчених на вирішення тих чи інших питань у сфері контролю; деякі його види залишаються взагалі малодослідженими (зокрема, питання співвідношення державного і громадського контролю), що, безумовно, негативно впливає на розвиток правової доктрини та практику сучасного державотворчого процесу в Україні в умовах розгортання процесів євроінтеграції та глобалізації.

Недостатньо вивченими є проблеми соціального контролю. На рівні окремих наукових робіт соціальний контроль з позиції юриспруденції вивчали О. Бермічева, Т. Коломоєць, М. Косюта, В. Малюга, В. Шестак, О. Шинкарев. Різні аспекти соціального контролю на дисертаційному рівні в межах філософії, соціології тощо вивчали С. Абакумов, Н. Бойко, Л. Верещагіна, І. Поверінов, С. Спільник та ін. [8, с. 76]. Серед наукових робіт привертає увагу доробок С. Абакумова, який розкрив особливості та зміст соціального контролю громадянським суспільством за діяльністю держави в умовах глобалізації та обґрунтував положення про ефективність контролю інститутами громадянського суспільства за діяльністю державної влади, яка залежить від трьох основних чинників: правотворчого, правозастосовного та правонавчаючого.

Неодмінною умовою сталого конституційного ладу (державного ладу та суспільно-

го ладу) в країні є парламентський контроль, який репрезентовано у наукових розвідках багатьох дослідників, серед яких Ю. Барабаш, О. Бессоліцина, В. Волощук, О. Григор'єва, Г. Діваєва, І. Зайцева, І. Залюбовська, О. Коврякова, А. Корнілаєва, О. Майданник, О. Марцеляк, М. Міхеєва, Ю. Плюта, І. Ракітська, К. Соломатіна, О. Стародубова, Є. Толстижено, Д. Трошев та ін. [9, с. 132]. Огляд наукової літератури зумовив виокремлення трьох підходів до визначення сутності парламентського контролю: 1) належність до системи державного контролю (О. Андрійко, С. Бендюрина, І. Сквірський, В. Шестак та ін.); 2) включеність до громадського контролю (В. Речицький, О. Зеленцов та ін.); 3) комплексний характер парламентського контролю (Ю. Барабаш, А. Буханевич, О. Майданник, Ю. Плюта та ін.), згідно з якими суб'єкти парламентського контролю, маючи усі ознаки державних контролюючих інституцій, здійснюють вплив на порушників закону також за допомогою таких інструментів громадського контролю, як громадська думка та широке висвітлення фактів порушення прав та свобод людини і громадянина в засобах масової інформації. Виділено дослідження парламентського контролю за органами виконавчої влади в роботах І. Зайцевої, І. Залюбовської, Р. Караєва, С. Ківалова, А. Овсепяна, О. Чопяка та ін. Однак поза увагою дослідників залишаються важливі питання вдосконалення механізму контролю у вказаній сфері.

Незважаючи на наявність численних наукових досліджень з проблематики державного контролю, поза науковим обігом на рівні дисертаційних робіт залишилася сфера президентського контролю, яку певною мірою було заповнено спеціальними науковими розвідками А. Тарасова та роботами, у яких проблематика президентського контролю розглядалася в межах більш широкої тематики (Л. Акопов, В. Беляєв, Є. Керімов, Є. Маштакова).

Серед наукових пошуків об'єктом окремої уваги виступає судовий контроль, сутність якого досліджували Н. Габараєва, Б. Гудз, В. Волинський, М. Ковтун, О. Кондратьєв, О. Макарова, Ю. Ремескова, Л. Сушко, О. Хахалєва та ін. На сучасному етапі відсутні усталені наукові підходи у визначенні поняття та змісту судового контролю, його форм, принципів реалізації, що не може не позначитися на ефективності судової діяльності в контексті забезпечення конституційних прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, режиму законності, верховенства і прямої дії Конституції. Останнім часом предметом належної уваги вчених-конституціоналістів (М. Вітрук, П. Недбайло, В. Речицький, Ф. Хоменок, В. Чхиквадзе та ін.) став конституційний контроль. Актуальним є аналіз організації та функціонування органів конституційної юрисдикції, всебічне вивчення набутої у зарубіжних країнах практики конституційного контролю.

Окреме місце у дослідженнях з державного контролю посідають роботи науковців (В. Бабенко, Т. Корнякова, М. Курило, Г. Попов, Г. Середа, Ю. Червякова та ін.), у яких розглядається прокурорський нагляд; і роботи вчених (Д. Арутюнян, Т. Макаренко, В. Тарасова, І. Троханенко та ін.), у яких вивчено питання державного контролю за діяльністю міліції [10, с. 182].

Міжнародний контроль – досить новий інститут сучасного міжнародного права, який досліджено у роботах О. Гольцяєва, В. Кавуна, Ю. Круглової, О. Устінової. Дослідження окремих аспектів міжнародного контролю, виявлення істотних рис цього процесу має важливе практичне значення, адже дієвий міжнародний контроль істотно впливає на забезпечення належного дотримання міжнародних договірних зобов'язань, у першу чергу, у сфері прав людини.

Серед численних досліджень у галузі контролю варто відзначити праці таких науковців, як Л. Акопов, М. Кельман, В. Тароєва, В. Шестак та ін., які запропонували виокремити контрольну владу. Однак інститут контрольної влади досліджувався досить поверхово, комплексно це питання в науці адміністративного права не вивчалось. Увага вчених переважно зосереджувалася на фрагментарному аналізі цього інституту у межах загальної характеристики суб'єктів державного контролю.

Становлення та формування в Україні громадянського суспільства не є повноцінним без інституту місцевого самоврядування. Різні дискусійні питання у системі місцевого

самоврядування сьогодні досліджуються досить активно. Фундаментальні дослідження контролю на місцевому рівні видаються не менш важливими, ніж інші види контролю, оскільки місцеве самоврядування є основою демократичного розвитку будь-якої країни. Важливий внесок у цьому дослідницькому напрямі зроблено О. Авраамовою, Т. Коломоєць, С. Коршуновим, С. Пиліним, Д. Полюбіним, О. Скопичем, В. Чумановою, Ю. Яічніковою та ін.

Інститут громадського контролю належить до прав людини третього покоління (колективних прав). Серед фахівців, які досліджували різні та, зокрема, правові аспекти громадського контролю і здійснили значний вплив на формування авторського бачення щодо нього, можна назвати таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Л. Акопов, Р. Арутюнян, С. Братель, А. Грабильніков, А. Гончаров, С. Денисюк, П. Десятих, О. Джафарова, О. Забралова, С. Зубарев, С. Кушнір, А. Мукшименко, Т. Наливайко, О. Полещук, Г. Пришляк, О. Чуб, В. Федоров, С. Шестак, О. Шустров та інші. Загальнотеоретичні питання громадського контролю вивчали Т. Наливайко, С. Кушнір та ін. [11, с. 467]. Більш чіткому уявленню про форми взаємовідносин держави і суспільства, сутність демократичного ладу в цілому, де людина, її права і свободи повинні не тільки декларуватися, але і бути реальною цінністю, сприяє комплексне дослідження неурядових організацій як одного з інститутів громадянського суспільства. На сучасному етапі об'єктом дослідження ця тема стала в роботах зарубіжних та вітчизняних вчених: Т. Богомолової, Ю. Ботнева, І. Грицай, С. Дніпрова, М. Довженка, Д. Коник, Т. Матвєєвої, Л. Наливайко, В. Новохацького, В. Пашенко, В. Субочевої та ін.

Проблематика участі громадян в управлінні державними справами вивчається вітчизняними і зарубіжними науковцями переважно в контексті досліджень проблем безпосередньої демократії, політичних прав громадян у цілому або наукових проблем, пов'язаних із виборами, референдумами, місцевим самоврядуванням, державним управлінням, державною службою тощо. Проте такі вчені, як А. Грабильніков, С. Кондратьєв, М. Липчанська, О. Чуб, С. Ширококов та інші розглядали у своїх роботах безпосередньо цю проблематику. Наукові роботи вказаних авторів стали підґрунтям для дослідження права участі громадян в управлінні державними справами, а також дозволили глибше з'ясувати та розкрити механізм реалізації цього права у період розвитку громадянського суспільства [12, с. 132].

Висновки. У цілому слід визнати, що проблеми державного контролю не втрачають актуальності. Розвиток інституту демократичного державного контролю є одним з найважливіших завдань у сфері забезпечення безпеки та суспільно-політичної стабільності в період формування відкритої держави в Україні. Разом з тим одним із недоліків наукових досліджень є те, що закономірності розвитку державного контролю нерідко розкриваються в абстрактних положеннях, недостатньо визначені та обґрунтовані процедури здійснення контролю, а дослідження лише окремих його аспектів призводить до фрагментарності, неповноти і певного зміщення акцентів на конкретні його види. Одним з найактуальніших питань є залучення громадськості до процесу здійснення контролю і, як результат, забезпечення ефективності та прозорості діяльності органів публічної влади. Громадський контроль забезпечений низкою наукових напрацювань щодо осмислення різних аспектів його розвитку та функціонування. Водночас бракує комплексних узагальнень та пропозицій, які могли б відповідати сьогоднішнім реаліям та стати основою для формулювання прогнозів розвитку контролю громадян за діяльністю держави. Аналіз наведених та інших наукових робіт з проблеми громадського контролю вказує на те, що його зміст та юридична природа розглядалися лише в деяких аспектах або взагалі поверхово.

Разом з тим слід зауважити, що наукові напрацювання вчених мають суттєве значення для здійснення подальших розвідок у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Монтескьє Ш.-Л. Избранные произведения / Ш.-Л. Монтескьє ; общ. ред. и вст. ст. М. П. Баскина. – М. : Госполитиздат, 1955. – 798 с.

2. Бердяев Н. А. Судьба России [Электронный ресурс] / Н. А. Бердяев. – М., 1918. – Режим доступа: http://www.krotov.info/library/02_b/berdyayev/1918_15_0.html
3. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посібник / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьева, В. Р. Барський [та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 272 с.
4. Шорина Е. В. Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР / Е. В. Шорина. – М. : Наука, 1981. – 304 с.
5. Макаров Б. М. Народный контроль: органы и правовые формы деятельности / Б. М. Макаров. – М. : Юрид. лит-ра, 1975. – 152 с.
6. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади / О. Ф. Андрійко. – К. : Наук. думка, 2004. – 302 с.
7. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. Ф. Денисюк. – Дніпропетровськ, 2010. – 36 с.
8. Коломоець Т. О. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права України : монографія / Т. О. Коломоець, П. Д. Матвієнко. – Запоріжжя : Запорізьк. нац. ун-т, 2011. – 256 с.
9. Майданник О. В. Контрольна функція парламенту України: теорія та практика реалізації : монографія / О. В. Майданник. – К. : Алерта, 2014. – Ч. 1. : Загальна теорія контрольної функції Верховної Ради України. – 206 с.
10. Червякова Ю. Г. Проблемы прокурорского надзора за исполнением земельного законодательства в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Червякова Юлия Гайковна. – М., 1999. – 221 с.
11. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія / О. В. Джафарова. – Х. : Діса плюс, 2015. – 688 с.
12. Липчанская М. А. Участие граждан Российской Федерации в управлении делами государства: конституционно-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Липчанская Мария Александровна. – Саратов, 2012. – 474 с.

Витвицкий Сергей Сергеевич,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ КОНТРОЛЯ ВО ВЗАИМОСВЯЗИ С ТЕНДЕНЦИЕЙ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ

Статья посвящена генезису контроля, проблемам и тенденциям его формирования. Проведен анализ исследований по всем видам контроля и на его основании выявлены слабые места его развития, а именно: отсутствует единый взгляд ученых на решение тех или иных вопросов в сфере контроля; некоторые его виды остаются вообще малоисследованными (в частности, вопрос соотношения государственного и общественного контроля), что, безусловно, негативно влияет на развитие правовой доктрины и практику современного процесса государственности в Украине.

Ключевые слова: контроль; государственный контроль; общественный контроль; социальный контроль; парламентский контроль; президентский контроль; гражданское общество.

Vitvitskyi Sergey Sergiyovych,
Doctor in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

THE GENESIS OF THE PROBLEM OF CONDUCTING CONTROL IN INTERACTION WITH THE TRENDS OF ITS FORMATION

The article is devoted to genesis of control, problems and tendencies of its formation. Also, an analysis of research on all types of control has been carried out and, on the basis of it, certain weaknesses of its development have been identified, namely, there is no single view of scientists on the decision of certain issues in the field of control; some of its types remain largely unexplored (in particular, the question of the correlation of state and public control), which, of course, negatively affects the development of legal doctrine and the practice of the modern state-building process in Ukraine.

Ukraine is the main property of a legal, democratic, social state. Its focus is on ensuring and protecting human rights and citizens, because it is human being the greatest value of society, and its development,

satisfaction of needs and interests is recognized as one of the leading tasks of the state. Such democratic transformations lead to the formation of developed state systems and public control and their mutual convergence while preserving relative autonomy in the principles, forms and means of implementation, which is a counterweight to the «bureaucratization» of state power.

The relationship between state and public control is manifested in a developed civil society, which provides a balance between imperative state and the functioning of public institutions.

Key words: control; state control; public control; social control; parliamentary control; presidential control; civil society.

Надійшла до редколегії 16.06.2018

УДК 342.1:323.2

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-81-86

Спринцев Пилип Сергійович,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ВІД СРСР ДО СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанням становлення та розвитку громадського контролю в умовах державотворення з часів СРСР до сучасної України. Громадський контроль завжди виступає джерелом соціальної та історичної динаміки, що визначається рівнем громадської активності, яка протистоїть нерівності умов громадської участі. Визначено основні історичні етапи розвитку громадського контролю, починаючи з соціального контролю, народного контролю, зосереджено увагу на суб'єктах, завданнях та розвитку громадського контролю на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: громадський контроль; громадянське суспільство; соціальний контроль; народний контроль; етапи становлення громадського контролю; органи державної влади; виконавча влада.

Постановка проблеми. У ході демократизації суспільства все більшого значення набуває громадський контроль. Він є основним чинником дотримання балансу, рівності взаємної відповідальності у відносинах особистості, суспільства і держави з метою забезпечення соціальної справедливості.

Наукове опрацювання даної проблематики пов'язано з тим, що однією з функцій держави щодо забезпечення громадської участі є залучення громадськості, яка у свою чергу має здійснювати відповідний контроль за її інституційними структурами.

На особливу увагу сьогодні заслуговує питання рівних умов для громадської участі людини у суспільно-політичному житті. Доцільність постановки такого питання зумовлюється розумінням того, що люди є індивідуалізованими особами, а тому від природи вже не є рівними між собою, проте основним завданням у подоланні такої нерівності з боку держави має бути створення відповідних умов рівної участі.

При цьому важливо відзначити, що фактор такої нерівності може виступати джерелом соціальної та історичної динаміки, що визначається рівнем громадської активності, яка протистоїть нерівності умов громадської участі. Саме тому метою є визначення передумов і основних підходів щодо формування сфери взаємної соціальної згоди між людьми, вироблення нового контексту соціальних цінностей, побудови нової структури спільних дій суб'єктів суспільно-громадської практики, конкретизації моделі їхньої партнерської взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти розвитку громадського контролю цікавили науковців на всіх етапах його становлення, у загальному плані дослідженням громадського контролю займалися такі видатні вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Авер'янов, Р. Арутюнян, О. Бандурка, І. Бачило, Д. Бахрах, М. Безуглова, В. Білоус, Ю. Битяк, В. Боровік, І. Голосніченко, А. Гончаров, О. Гостев, П. Десятих, О. Забралова,

С. Зубарев, О. Коломитцева, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Купрій, В. Петков, О. Полещук, В. Федоров.

Значний внесок у дослідження аспектів громадського контролю зробили такі відомі науковці, як С. Братель, С. Денисюк, Т. Коломоець, С. Кушнір, М. Липчанська, Т. Наливайко, Н. Нижник, Е. Позняк, А. Попов, Л. Рогатіна, С. Шестак та ін. Однак деякі проблемні моменти навколо цього інституту, які виникають під час запровадження громадського контролю, залишаються не висвітленими, що свідчить про необхідність наукового пошуку у напрямі розробки теорії громадського контролю.

Метою статті є проведення аналізу вкладу громадського контролю у розвиток державотворення, спрямованого на розвиток громадянського суспільства і демократичної, правової держави в інтересах суспільства.

Виклад основного матеріалу. Держава є одним із головних суб'єктів здійснення контрольних функцій у суспільстві. Вона наділена реальними повноваженнями і має можливість для впливу на суспільство [1, с. 342].

Контроль та контрольна діяльність у державі виступає як інструмент, за допомогою якого виявляються неправомірні дії та здійснюється протистояння можливим відхиленням обраного курсу розвитку. Контроль та контрольна діяльність існують стільки, скільки існує саме суспільство.

Вчені визначили, що на початку становлення державотворення «соціальний контроль» – це контроль, який забезпечував певну організацію суспільного життя, «адекватну поведінку членів суспільства». Соціальний контроль нерозривно пов'язаний із суспільством.

У філософському енциклопедичному словнику «соціальний контроль» подається як сукупність процесів у соціальній системі (суспільстві, соціальній групі, організації тощо), за допомогою яких забезпечується дотримання певних правил діяльності, а також дотримання певних обмежень поведінки, порушення яких негативно впливає на функціонування системи» [2, с. 612]. Також існує точка зору, що «соціальний контроль – це механізм, через який суспільство та його підрозділи (групи, організації) забезпечують дотримання певних обмежень, умов, порушення яких завдає шкоди функціонуванню соціальної системи» [3, с. 222].

Соціальний контроль можна поділити на два види: громадський та державний.

На сучасному етапі державному контролю приділяється досить багато уваги як з боку науковців, так і з боку практиків та інших зацікавлених осіб. Але і на сьогодні існує певна невизначеність у цьому питанні.

Що стосується громадського контролю, то це теж актуальне питання, яке хоч і розглядається менш активно, але в сучасних відносинах громадськості та держави заслуговує на підвищення інтересу.

Авторитет громадського контролю ніколи не знижувався, він постійно мав і має актуальний характер. Навіть за часів СРСР застосовувався громадський контроль, хоча на той час він застосовувався як «народний».

Основними напрямками діяльності органів народного контролю за радянських часів були: контроль за виконанням державних планів економічного та соціального розвитку і планових завдань, виявлення резервів народного господарства, підвищення ефективності суспільного виробництва і якості роботи, впровадження у виробництво досягнень науки та техніки. Завдяки цій роботі намагалися більш ефективно використовувати трудові і матеріальні ресурси, кошти, природні ресурси [4]. Також актуальним напрямом роботи органів громадянського контролю була боротьба з порушеннями державної дисципліни, відомчого підходу до справи, безгосподарністю та марнотратством, бюрократизмом, будь-якими спробами обману держави, зазіханнями на соціалістичну власність [5].

Система органів народного контролю того часу демонструє істотні позитивні риси, важливі для розвитку сучасного громадського контролю [6]:

- по-перше, громадський контроль за радянських часів позитивно вплинув на розвиток економіки, зміцнення державної, насамперед планової, дисципліни, підвищення відповідальності кожного працівника за доручену справу;

- по-друге, діяльність органів громадського контролю того періоду в жодному разі неможна назвати формальною. Вона впливала на функціонування підконтрольних органів влади. Громадський контроль мав реальний характер;

- по-третє, у системі громадського контролю були передбачені елементи професіоналізму в контрольній діяльності. Для проведення перевірок і ревізій комітетами громадського контролю створювалися комісії, бригади, штаби, до складу яких обов'язково залучалися кваліфіковані фахівці, а також фахівці зі споріднених галузей управління, з метою надання об'єкту, що перевіряється, кваліфікованої допомоги в усуненні недоліків у роботі;

- по-четверте, забезпечувався належний відбір народних контролерів. До кандидатів (членів комітетів, груп, постів народного контролю) висувалися певні вимоги, які стосувалися, насамперед, морально-ділових якостей та суспільної позиції. Таким чином, реалізовувався принцип, відповідно до якого не всі громадяни повинні були втручатися в діяльність органів влади.

Необхідно зауважити і на негативних факторах діяльності органів громадського контролю [7]. За часів Радянського Союзу, часів правління партійно-державного апарату, панівний вплив якого прямо відбивався на сутності контрольної діяльності, внаслідок чого народний контроль найчастіше ставав елементом тотального державного контролю над особистістю. Крім іншого, насаджувана «зверху» політика та контроль надалі були бар'єром до прояву ініціатив і соціально-економічних реформ. Негативною була і практика зайвого насадження все нових і нових, що дублювали один одного, народних органів, кількість яких до кінця існування СРСР збільшилась майже у десять разів, що призвело згодом до падіння ефективності народного контролю.

Ще одним важливим негативним фактором є те, що органи громадського контролю не можна повністю вважати інститутами громадянського суспільства [8]. Причина в тому, що порядок формування цих суб'єктів громадського контролю визначався державними органами. Так, органи громадського контролю призначалися за рішенням Верховних Рад союзних і автономних республік, Радами народних депутатів регіонів СРСР. У зв'язку з цим діяльність органів громадського контролю не завжди була орієнтована на захист прав та інтересів громадян.

На сучасному етапі під час формування сучасної системи державного управління мають поєднуватися не тільки вимоги ефективності та прозорості функціонування, а сама ця система повинна бути здатною до широкої співпраці із суспільством, адже тільки за цих умов можна говорити про служіння державної виконавчої влади суспільству, а не навпаки – про служіння суспільства інтересам держави та її посадових осіб. Саме тому процес адміністративної реформи є одночасною адаптацією системи державного управління до таких форм існування та функціонування, коли у своїй діяльності вона має враховувати факт існування громадянського суспільства, з яким повинна співпрацювати.

До останнього часу проблема взаємодії виконавчої влади та громадянського суспільства майже не була предметом адміністративно-правової уваги вітчизняного законодавця. Водночас саме поняття «громадського контролю» над діями виконавчої влади сприймалося не так, як певна реальність функціонування будь-якої сучасної адміністративної системи (незалежно від того, чи то йдеться про систему виконавчої влади в цілому, чи лише про її окремі рівні та ланки), а як загальнотеоретичне положення, яке ніхто не прагнув реалізувати чи забезпечити в адміністративно-правовій сфері.

Серед сучасних юристів-науковців співіснують два протилежні погляди на питання аналізу контролю над виконавчою владою з боку громадських організацій. Відповідно до першого з них, питання громадського контролю над процесом функціонування органів виконавчої влади та здійснення ними повноважень державного управління складає невіддільну частину загальних адміністративно-правових досліджень проблематики контролю у сфері державного управління і посідає рівноправне місце разом із питаннями внутрішнього контролю й контролю з боку органів місцевого самоврядування. У цьому плані поняття законності в системі державного управління тлумачиться широко, оскільки воно охоплює

не лише внутрішній контроль у сфері виконавчої влади та зовнішній контроль над виконавчою владою з боку інших органів державної влади та окремих посадових осіб, а й такі види контролю законності, як контроль з боку об'єднань громадян [9] та контроль з боку органів місцевого самоврядування [10].

Згідно з іншим зі згаданих підходів, питання громадського контролю над органами державного управління та їх посадовими особами не входять до предмета адміністративного права, оскільки в цьому випадку органи державного управління, насамперед виконавчої влади, виступають не суб'єктами, а об'єктами контролю, що, у свою чергу, вже не дозволяє відносити цю форму контролю до загальної системи засобів забезпечення принципу законності в державному управлінні.

Увага на цій розбіжності акцентувалася свідомо, оскільки залежно від того, яка саме позиція підтримується, слід зробити чіткий висновок щодо включення або виключення тематики контролю з боку громадських організацій над діями виконавчої влади зі сфери адміністративно-правової науки. Коректнішою та науково більш плідною є все ж таки перша позиція. При цьому, якщо спиратися на визначення предмета адміністративного права, що воно не є, так би мовити, «внутрішнім» правом виконавчої влади, а охоплює регулювання значно ширшого кола відносин, у тому числі й контроль над адміністрацією, а також правовідносини, які формуються в процесі захисту громадян від сваволі адміністративної влади.

Саме тому думається, що, продовжуючи аналіз і поширюючи його на питання громадського контролю над органами виконавчої влади в державному управлінні України, автор тим самим не тільки не виходить за межі тематики адміністративного права, а, навпаки, надає самому поняттю адміністративного права більш сучасного звучання, яке кореспондує як позиції багатьох провідних фахівців, так і тому його розумінню, яке було подано в Концепції адміністративної реформи [11].

Отже, «громадський контроль» визначається як організаційно оформлена діяльність громадян України та їх об'єднань із контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю (органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових осіб, суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правових форм та форм власності, громадян та громадських об'єднань) нормам Конституції України, законам України, іншим актам законодавства та за дотриманням ними державної дисципліни.

Головними завданнями громадського контролю є організація розгляду заяв, звернень громадян, зацікавлених у наданні їм допомоги органами громадського контролю; сприяння недопущенню або усуненню раніше допущених порушень Конституції України, законів, інших нормативних актів, державної дисципліни об'єктами громадського контролю; визначення суспільної оцінки порушень або безпеки, обумовлених здійснюванням чи запланованою діяльністю об'єктів громадського контролю; активна участь у підвищенні правової освіти населення; розвиток у громадян почуття відповідальності за стан усього суспільства [12, с. 222].

Суб'єктами громадського контролю є, наприклад, всеукраїнські громадські об'єднання, їх структурні підрозділи, метою діяльності яких є організація громадського контролю у межах, визначених Конституцією та іншими законодавчими актами. Вони утворюються та здійснюють свою установчу діяльність відповідно до чинного законодавства, з урахуванням особливостей визначених законом [13].

Повноцінне виконання своїх завдань можливо завдяки тому, що суб'єкти громадського контролю мають бути наділені відповідними правами, до яких слід віднести: право здійснювати громадський контроль за дотриманням Конституції України, законів та інших актів законодавства та державної дисципліни всіма об'єктами громадського контролю; здійснювати громадський контроль за виконанням державних програм суспільного розвитку та виконанням суспільно важливих рішень, прийнятих об'єктами громадського контролю; здійснювати громадський контроль за ефективним використанням державної і ко-

мунальної власності; надавати юридичну та консультаційну допомогу громадянам під час підготовки конституційних звернень; вносити до об'єктів громадського контролю пропозиції про заходи щодо усунення порушень чинного законодавства; одержувати від об'єктів громадського контролю у встановленому законодавством про звернення громадян порядку інформацію, що стосується їх діяльності, крім інформації, яка є державною або комерційною таємницею; проводити громадську експертизу проблемних із точки зору відповідності праву [14], Конституції та законам управлінських рішень, прогнозувати їхні наслідки, визначати причини негативних наслідків управлінських рішень, інформувати про висновки експертизи громадські, державні органи та органи місцевого самоврядування; проводити громадську екологічну експертизу, оприлюднювати її результати; оскаржувати неправомірні дії об'єктів громадського контролю; подавати позови до суду в інтересах громадян, їх об'єднань щодо захисту їхніх законних прав та інтересів, відшкодування збитків, заподіяних їм об'єктами громадського контролю; проводити громадську експертизу проектів законів і нормативно-правових актів щодо їх відповідності нормам українського законодавства тощо [15].

Звичайно, держава повинна мати певний вплив на розвиток основних суспільних процесів. Одним з основних джерел отримання інформації для прийняття правильних управлінських рішень і є громадський контроль. Завдяки визначеним прийомам і методам у притаманних їм формах, держава контролює і спрямовує розвиток суспільних відносин.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що громадський контроль, що був заснований та існував у ті часи, вніс вагомий внесок у розвиток системи участі суспільства в управлінні справами держави. Громадський контроль в умовах радянської дійсності позитивно вплинув на розвиток економіки, зміцнення державної, насамперед планової, дисципліни, підвищення відповідальності кожного працівника за доручену справу.

Створення системи суспільного контролю в структурі радянської влади стало безпрецедентним кроком, спрямованим на становлення громадянського суспільства і правової держави.

Без забезпечення дієвого громадського контролю на сучасному етапі розвитку української держави неможливо вирішити жодне з поставлених керівництвом країни стратегічних завдань, включаючи протидію корупції.

Отже, наявність тісного взаємозв'язку та взаєморозуміння між державою та суспільством є запорукою й обов'язковою вимогою ефективного управління, під яким прийнято розуміти здатність законодавчої, виконавчої та судової влади відповідати вимогам суспільства і, викликаючи довіру населення, зберігати при цьому незалежність від інтересів певних груп. За такого підходу держава та її апарат повинні, перебуваючи під контролем суспільства, забезпечувати розумний баланс із ним та одночасно реалізовувати своє призначення гаранта безпеки, стабільності й розвитку. Громадський контроль, відповідно, є обов'язковою умовою розвитку сучасного демократичного суспільства і правової держави. Тому вкрай необхідно продовжити наукові напрацювання з цієї проблематики задля побудови демократичної держави виключно в інтересах суспільства.

Список використаних джерел

1. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
2. Белов Н. Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве / Н. Г. Белов. – М. : ВО Агропромиздат, 1988. – 320 с.
3. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
4. Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М., 1987.
5. Чиркин В. Е. Государствоведение : учебник / В. Е. Чиркин. – М., 1999. – С. 359.
6. Образование и развитие органов социалистического контроля в СССР. – М., 1978. – С. 21–22.
7. Кудрявцев В. Н. Права, свободы и обязанности граждан СССР. Основной закон нашей жизни / В. Н. Кудрявцев. – М., 1978. – С. 288–289.

8. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1979. – № 49. – Ст. 840.
9. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 черв. 1992 р. (зі змінами і допов.) // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. (зі змінами і допов.) // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
11. Концепція адміністративної реформи в Україні: Затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98 // *Офіційний вісник України*. – 1998. – № 21. – 11 червня. – Ст. 32.
12. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2000. – 520 с.
13. Буханевич А. І. Громадська участь як форма реалізації громадського контролю за діяльністю органів державної влади / А. І. Буханевич // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2010. – № 12. – С. 80.
14. Ківалов С. В. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади в Україні (історія, теорія, перспективи) : монографія / С. В. Ківалов, І. К. Залюбовська. – О. : Юридична література, 2004. – 152 с.

Епринцев Филипп Сергеевич,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>

ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ В УСЛОВИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ: ОТ СССР К СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Статья посвящена вопросам становления и развития общественного контроля в условиях государства со времен СССР до современной Украины. Общественный контроль во все времена является источником социальной и исторической динамики, определяется уровнем общественной активности, которая противостоит неравенству условий общественного участия. Определены основные исторические этапы развития общественного контроля, начиная с социального контроля, народного контроля, сосредоточено внимание на субъектах, задачах и развитии общественного контроля на современном этапе создания государства.

Ключевые слова: общественный контроль; гражданское общество; социальный контроль; народный контроль; этапы становления общественного контроля; органы государственной власти; исполнительная власть.

Yepryntsev Pylp Sergeevich,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>

PUBLIC CONTROL IN THE CONDITIONS OF GOVERNMENT: FROM THE USSR TO THE MODERN UKRAINE

The article is devoted to issues of the formation and development public control in the conditions of state-building from the time of the USSR to modern Ukraine. Public control at all times serves as a source of social and historical dynamics, determined by the level of social activity, which opposes the inequality of conditions for civic participation. The main historical stages of the development of public control, starting with social control, people's control, are determined. Attention is focused on the subjects, tasks and development of public control at the present stage of state formation.

Particular attention deserves today the issue of equal conditions for public participation in social and political life. The feasibility of raising such a question is conditioned by the understanding that people are individualized individuals, and therefore, by nature, are no longer equal, but the main task of overcoming such inequality from the state should be the creation of appropriate conditions for equal participation.

It is important to note that the factor of such inequality can serve as a source of social and historical dynamics, determined by the level of social activity, which opposes the inequality of conditions for public participation. That is why the purpose is to determine the preconditions and basic approaches to forming a sphere of mutual social agreement between people, to develop a new context of social values, to construct a new structure of joint actions of social subjects and public practice, to specify the model of their partnership interaction.

Key words: public control; civil society; social control; people's control; stages of formation of public control; state authorities; executive power.

Надійшла до редколегії 16.06.2018

УДК 340.130.24

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-87-93

Ісмайлов Карен Юрійович,

кандидат юридичних наук

(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5137-2507>

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено розкриттю тенденції становлення в сучасних реаліях України нового різновиду юридичних примусових заходів, які виокремлюються в системі сучасного розуміння структури видів юридичної відповідальності та характеризуються як інформаційно-правова відповідальність. Автором на основі прикладів імплементації в національну систему права інструментів європейського законодавства та на прикладах національної юридичної практики визначаються ознаки інформаційно-правових санкцій, що спрямовуються на обмеження прав допуску суб'єктів професійної інформаційної діяльності до інформації, заборону їм поширювати певну інформацію, обмеження прав на розповсюдження певної інформації, та призупинення інформаційної діяльності. Обґрунтовується, що юридична відповідальність за інформаційні правопорушення як охоронний правовий інститут покликана сприяти й вирішенню таких гострих проблем правового забезпечення інтересів людини й суспільства в нових інформаційних вимірах. Зроблено висновок, що інформаційно-правова відповідальність – це система заходів примусового характеру, передбачених чинним законодавством, що призводять до претерпування порушником інформаційного законодавства певних обмежень в інформаційних правах і свободах.

Ключові слова: інформаційно-правова відповідальність; інформаційно-юридичні санкції; право на інформацію; інформаційна свобода; інформаційно-правові обмеження.

Постановка проблеми. Актуальність питання щодо формування нового різновиду юридичної санкції у вигляді інформаційно-правової відповідальності обумовлена тим, що у вітчизняній юриспруденції до цього часу означений різновид державного примусового заходу не розглядався як самостійний у системі теорії юридичної відповідальності.

Сучасне інформаційне право в Україні набуває від цілого комплексу інших галузей певні правові інститути, у тому числі й інститут інформаційно-правової відповідальності, що формується з норм, які розташовані в адміністративному, цивільному, кримінальному праві та в самому інформаційному праві і, відповідно, інформаційному законодавстві. З одного боку, це дає додаткові підстави відносити інформаційне право до комплексної галузі права. З другого – це підтверджує комплексний характер інформаційного права та наявність тісних взаємозв'язків між різними галузями права і законодавства. Звідси можна зробити висновок, що головна мета інформаційно-правової юридичної відповідальності – максимальний захист та відновлення порушеного права на інформацію суб'єктів інформаційно-правових відносин.

Актуальним у цьому плані є питання щодо виокремлення в системі сучасного розуміння структури видів юридичної відповідальності такої нової категорії, як інформаційно-правова відповідальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання про інформаційно-правову відповідальність у національній юриспруденції вже звертали увагу у своїх публікаціях такі науковці, як Л. П. Коваленко, В. А. Ліпкан, Г. М. Писаренко, А. А. Письменицький, О. О. Тихомиров, О. К. Тугарова та інші.

Зокрема, український вчений, доктор юридичних наук, доцент, академік Академії наук вищої освіти України Ліпкан Володимир Анатолійович сформулював цілу низку відповідних інформаційно-правових категорій: «інформаційна деліктологія» – самостійна підгалузь інформаційного права, що містить сукупність знань про інформаційні делікти і деліктність як масове негативне явище, що містить у собі детермінанти протиправної поведінки делінквента, їхньої особистості з метою вироблення і використання адекватних заходів для протидії інформаційних правопорушень; «інформаційний делікт» – 1) суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого деліктним законодавством у сфері інформації передбачено юридичну відповідальність; 2) суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого інформаційно-деліктним законодавством передбачено юридичну відповідальність; «інформаційно-деліктні відносини» – відносини, що виникають внаслідок скоєння інформаційних правопорушень між особою, що їх вчинила, та державою в особі її компетентних органів; «інформаційно-деліктні норми» – норми, що передбачають відповідальність за вчинення інформаційних проступків [1].

Л. П. Коваленко, кандидат юридичних наук, доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, в широкому сенсі розуміє інформаційно-правову відповідальність як вид юридичної відповідальності, якому притаманні всі ознаки останнього, вона є складовою частиною державного примусу, це накладення на правопорушників (фізичних і юридичних осіб) загальнообов'язкових правил, які діють в інформаційній сфері, стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки юридичного характеру.

У вузькому розумінні інформаційно-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні до фізичних і юридичних осіб, які вчинили інформаційні проступки, особливих санкцій – інформаційних стягнень [2].

Г. М. Писаренко з Національної академії внутрішніх справ, навпаки, заперечує можливість визначення інформаційної юридичної відповідальності. Він зазначає, що в теорії права існує думка, що нині приступити до вивчення юридичної відповідальності з позиції інформаційних відносин важко, оскільки визначення інформаційної відповідальності не існує на законодавчому рівні, а також відсутній єдиний кодифікований нормативно-правовий акт, у якому містився б перелік інформаційних правопорушень і визначалася б специфічність санкцій інформаційного права [3].

О. О. Тихомиров, даючи у своєму виданні «Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері» (2015) характеристику окремих видів юридичної відповідальності у сфері інформаційних правовідносин, згадує цивільно-правову відповідальність, дисциплінарну відповідальність, адміністративно-правову відповідальність, кримінально-правову відповідальність. Інформаційно-правова відповідальність, як самостійна, ним не виокремлюється і не називається [4].

Найбільш комплексним, на наш погляд, є підхід до питання про інформаційно-правову відповідальність у публікаціях і монографіях доцента А. А. Письменицького, який розробив в Україні ще з 1993 року фактично основу теорії інформаційного права. Зокрема, його бачення категорії інформаційно-правової відповідальності було оформлене в одній із наукових публікацій 2017 року в такій дефініції: «інформаційно-правова відповідальність» – це система заходів примусового характеру, передбачених чинним законодавством, що призводять до претерпівання порушником інформаційного законодавства певних обмежень в інформаційних правах і свободах та не охоплюються іншими видами юридичної відпові-

дальності. Правові наслідки інформаційно-правової відповідальності проявляються в тому, що суб'єктом інформаційних правовідносин втрачаються чи обмежуються можливості щодо пошуку, одержання, створення, використання, зберігання, поширення або захисту інформації у будь-який вільно обраний спосіб і не залежно від кордонів [5].

Виклад основного матеріалу. Останнім часом найбільш поширена практика застосування примусових заходів інформаційно-юридичного характеру у сфері діяльності таких органів державної влади, як Рада національної безпеки і оборони України та Національна рада з питань телебачення та радіомовлення.

Упродовж 2015 року Національною радою з питань телебачення і радіомовлення проводився моніторинг програм іноземного виробництва. З причини виявлення порушень із Переліку іноземних програм, зміст яких відповідає вимогам Європейської конвенції про транскордонне телебачення [6] і законодавства України, було вилучено 10 телеканалів Російської Федерації: «24 Техно», «МИР 24», «Страна», «Русский иллюзион», «Дом кино», «Оружие», «Многосерийное ТВ», «Школьник ТВ», «Феникс+кино», «Иллюзион +». У даному випадку було застосовано положення Європейської конвенції про транскордонне телебачення, що встановлює порядок, за яким у випадках, якщо порушення має очевидний, серйозний і тяжкий характер, а також призводить до виникнення складних громадських проблем і зачіпає положення пунктів 1 або 2 статті 7, перше речення пункту 1 статей 12, 13, пунктів 1 або 3 статей 14 або 15 і якщо воно триває протягом двох тижнів після повідомлення про нього, Сторона, яка здійснює прийом, може тимчасово припинити ретрансляцію програмної послуги, яка порушує Конвенцію. Вказані пункти Конвенції, зокрема, передбачають, що усі елементи програмних послуг у тому, що стосується їхнього представлення та змісту, повинні поважати гідність людини та основні права інших людей. Зокрема, вони не повинні: бути непристойними і, особливо, містити порнографію; неправомірно пропагувати насильство чи спонукати до расової ненависті. Усі елементи програмних послуг, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, не повинні транслюватись, якщо під час трансляції та прийому вони мають змогу їх дивитися [6, п.п. 1, 2 ст. 7].

Конвенція передбачає, що пропорція проміжків часу, відведених для транслявання сюжетів телепродажу, рекламних сюжетів й інших форм реклами, за винятком вікон телепродажу у значенні пункту 3, не повинні перевищувати 20 % часу щоденних передач [6, п. 1 ст. 12]. А реклама та телепродаж повинні чітко вирізнятись, як такі, й розпізнаватись серед інших елементів програмних послуг за допомогою оптичних та (або) акустичних засобів [6, п. 1 ст. 13]. Реклама і телепродаж вставляються між програмами. Рекламні сюжети й сюжети телепродажу можуть вставлятись і під час програм, але так, щоб не порушувалися цілісність і цінність програми і не завдавалась шкода власникам авторських прав. У програмах, які складаються з автономних частин, або в спортивних програмах й аналогічно побудованих показах новин та вистав, які мають перерви, рекламні сюжети й сюжети телепродажу вставляються лише між частинами або в перервах.

Трансляція аудіовізуальних творів, наприклад художніх кінофільмів і телефільмів (за винятком окремих серій, серіалів, розважальних програм та документальних фільмів), якщо їхня запланована тривалість перевищує 45 хвилин, може перериватись один раз на кожний повний 45-хвилинний період. Подальше переривання дозволяється, якщо їхня запланована тривалість перевищує принаймні на 20 хвилин два чи більше повні 45-хвилинні періоди. Реклама й телепродаж не повинні вставлятись в будь-яку трансляцію релігійної служби. Новини й програми поточних подій, документальні фільми, релігійні програми та програми для дітей, коли їхня запланована тривалість не перевищує 30 хвилин, рекламою чи телепродажем не перериваються [6, п.п. 1-5 ст. 14].

Крім того, Конвенцією передбачено, що реклама і телепродаж тютюнових виробів не дозволяються. Реклама і телепродаж алкогольних напоїв усіх різновидів здійснюються із дотриманням таких правил: вони не повинні бути особливим чином призначені для неповнолітніх, і жодна особа, яка пов'язана з уживанням алкогольних напоїв у рекламі або в

телепродажу, не повинна здаватися неповнолітньою; вони не повинні асоціювати вживання алкоголю з фізичними досягненнями чи водінням автомобілю; вони не повинні заявляти, що алкогольні напої мають лікувальні властивості, що вони мають стимулюючий чи заспокійливий ефект, або можуть допомагати у вирішенні особистих проблем; вони не повинні заохочувати до надмірного вживання алкогольних напоїв чи представляти утримання та помірність їхнього вживання у негативному світлі; вони не повинні надто підкреслювати наявність алкоголю в напоях.

Забороняється Конвенцією і реклама лікарських засобів і медичних послуг, які на території Сторони, що здійснює трансляцію, можна придбати лише за медичним рецептом [6, п.п. 1-3 ст. 15].

В ефірі згаданих вище російських мовників також було зафіксовано трансляцію: телевізійних фільмів та серіалів, які заборонені для розповсюдження і демонстрування на території України Державним агентством України з питань кіно; передач, у яких популяризувалися стратегічні об'єкти Російської Федерації, а також висвітлювалися найновітніші види російського озброєння і засоби ведення бою; сюжетів новин і фрагментів передач, які містили заклики до зміни конституційного ладу у країні, рекламу миротворчих сил Російської Федерації, пропаганду війни та порушення територіальної цілісності України; передач з інтерактивними конкурсами, зміст яких суперечить вимогам частини третьої статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» [7, ч. 3 ст. 6]. Зокрема, 2015 року до п'яти провайдерів програмної послуги було застосовано санкцію «оголошення попередження» у зв'язку з ретрансляцією програм, не передбачених відповідним актом Національної ради.

Так, Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 25.01.2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією», затвердженої Указом Президента України [8] було передбачено «ужити за участю Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення невідкладних заходів щодо припинення російської інформаційної агресії, здійснюваної з використанням іноземних та вітчизняних засобів масової інформації» [9, п. 1.5].

У 2015 році до п'яти провайдерів програмної послуги було застосовано санкцію «оголошення попередження» у зв'язку з ретрансляцією програм, не передбачених цим актом Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. Також 2015 року було тимчасово припинено розгляд питань щодо визнання змісту програм адаптованим до вимог законодавства України, правовласники (виробники) яких підпадають під юрисдикцію Російської Федерації. Таке рішення було прийняте, зважаючи на ведення бойових дій на сході України, військову та інформаційну агресію проти України, визнання законодавством України Російської Федерації державою-окупантом та державою-агресором, беручи до уваги антиукраїнську позицію цієї держави щодо територіальної цілісності, суверенітету України в цілому, з метою забезпечення інформаційної безпеки та захисту територіальної цілісності України [10].

17 травня 2017 року набув чинності указ Президента України Петра Порошенка про введення санкцій відносно ряду російських інформаційних продуктів, зокрема соцмережі «ВКонтакте» і «Однокласники», IT-компаній, «Яндекса» (та його української «дочки») і поштового сервісу Mail.ru, а також бухгалтерської програми 1С [11].

У цьому акті значними для інформаційної безпеки і кібербезпеки України є не лише кількість осіб, щодо яких застосовано санкції (1228 фізичних та 468 юридичних осіб), а й види застосованих обмежень. Зокрема, передбачено такі заходи:

- блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном;
- обмеження торговельних операцій;
- запобігання виведенню капіталів за межі України;
- зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань;

– обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування;

– заборона здійснення державних закупівель товарів, робіт і послуг у юридичних осіб-резидентів іноземної держави державної форми власності та юридичних осіб, частка статутного капіталу яких знаходиться у власності іноземної держави, а також державних закупівель у інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт, послуг походженням з іноземної держави, до якої застосовано санкції згідно з цим Законом;

– анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами;

– припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави;

– повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з цим Законом;

– заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави;

– заборона передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності;

– заборона інтернет-провайдерам надання послуг з доступу користувачам мережі інтернет до ресурсів/сервісів на доменах yandex.ru, yandex.ua (у тому числі таких сервісів, як пошта, мапи, перекладач, новини, таксі тощо), а також дочірніх проєктів «Яндекса» auto.ru і kinopoisk.ru, до ресурсів/сервісів Mail.ru (www.mail.ru) та соціально-орієнтованих ресурсів «ВКонтакте» (www.vk.com) та «Однокласники» (www.ok.ru) [12, Додаток 2].

Щодо заборони інтернет-провайдерам надання послуг з доступу користувачам мережі інтернет до ресурсів/сервісів на певних доменах, то це захисний інструмент чинного законодавства, що застосовується на загальнодержавному рівні вперше. Одночасно, це є й одним із видів нової генерації юридичної відповідальності, що сучасні науковці визначають як інформаційно-правову.

Так, стаття 4 Закону України «Про санкції» дає перелік видів санкцій і у пункті 9 передбачає, що окремим різновидом такого державного примусу є обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування [13]. Це, у свою чергу, відсилає нас до іншого закону – Закону України «Про телекомунікації», що визначає телекомунікаційну мережу загального користування як телекомунікаційну мережу, доступ до якої відкрито для всіх споживачів. У свою чергу, саме поняття телекомунікаційної мережі Закон характеризує як комплекс технічних засобів, телекомунікацій та споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим обладнанням [14].

Усі перераховані вище приклади підтверджують широке застосування владними органами заходів примусового характеру, що спрямовуються на обмеження прав допуску суб'єктів професійної інформаційної діяльності до інформації, заборону їм поширювати певну інформацію, обмеження прав на розповсюдження певної інформації, та призупинення інформаційної діяльності. Всі ці заходи мають певні спільні ознаки, що виокремлюють означені санкції серед різновидів юридичної відповідальності в самостійну групу. Зокрема, всі ці приклади застосування інформаційно-юридичного впливу, здебільшого, вимагали прийняття окремих нормативно-правових актів, починаючи від Законів України і до окремих рішень Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. Це було обумовлене, переважно, відсутністю у національному законодавстві того часу необхідних важелів примусового впливу на суб'єктів інформаційних відносин, які систематично або з важкими наслідками порушують права інших суб'єктів на інформацію і раніше не несли за це ні-

яких правових наслідків у вигляді обмежень або втрат в інформаційній свободі. Вектор спрямування означених санкцій направлений не на матеріальний прояв прав і свобод сторін в інформаційних відносинах, а саме на їх право на інформацію. Тобто, якщо стороною відносин здійснювалось зловживання правом на інформацію в певному аспекті, що обмежувало це право в інших сторін, то санкціями здійснювалось обмеження або скасування саме цієї частини права на інформацію винного суб'єкта.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, інформаційно-правова відповідальність – це система заходів примусового характеру, передбачених чинним законодавством, що призводять до претерпування порушником інформаційного законодавства певних обмежень в інформаційних правах і свободах.

Зазначена характеристика і розуміння інформаційно-правової відповідальності дає підстави вважати, що основною метою такого виду відповідальності виступає забезпечення більшої повноти реалізації інформаційних прав і свобод іншим суб'єктам інформаційних правовідносин.

Наслідками застосування інформаційно-правової відповідальності виступають обмеження або позбавлення частин права на інформацію певного суб'єкта, який порушив вимоги інформаційно-правової норми. Тобто, такою стороною відносин втрачаються чи обмежуються можливості щодо пошуку, одержання, створення, використання, зберігання, поширення або захисту інформації у будь-який вільно обраний спосіб і не залежно від кордонів. Будь-яка з цих часток права на інформацію, підпадаючи під вплив акту правозастосування судового або адміністративного органу та «випадаючи» з реального володарювання суб'єктом інформаційних відносин, стає причиною втрачання цією стороною правовідносин повноти права на інформацію. Саме такі правові наслідки, на нашу думку, створюють умови для виокремлення інформаційно-правової відповідальності в самостійний різновид в системі видів юридичної відповідальності за сучасним станом наукових підходів до видів її класифікації.

Список використаних джерел

1. Ліпкан В. А. Вікіпедія. Електронна інтернет-енциклопедія [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/18.10.2017>.
2. Коваленко Л. П. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері інформаційної діяльності / Л. П. Коваленко // Проблеми законності. – 2012. – Вип. 120. – С. 165–172.
3. Писаренко Г. М. Юридична відповідальність в інформаційній сфері: окремі аспекти становлення / Г. М. Писаренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2016. Серія ПРАВО. Вип. 36. Т. 2. – С. 55–58.
4. Тихомиров О. О. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері : навч. посіб. / О. О. Тихомиров, О. К. Тугарова. – К. : Нац. акад. СБУ, 2015. – 172 с.
5. Письменицький А. А. До теоретико-правового концепту кібербезпеки та інформаційної юридичної відповідальності / А. А. Письменицький // Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 листопада 2017 р. – Одеса : ОДУВС, 2017. – С. 162–165.
6. Європейська конвенція про транскордонне телебачення. Конвенція Ради Європи. Міжнародний документ від 05.05.1989 № ETS (132) зі змінами, внесеними Протоколом від 9 вересня 1998 року (994_090). Конвенцію ратифіковано із заявою та застереженням Законом № 687-VI (687-17) від 17.12.2008 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 15. – Ст. 203.
7. Про телебачення і радіомовлення. Верховна Рада України. Закон від 21.12.1993 № 3759-XI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 10. – Ст. 43.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрози та проявам тероризму, підтримуваним РФ». Указ Президента України від 14.02.2015 № 85/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/2015>.

9. Про надзвичайні заходи протидії російській загрози та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001525-15>

10. Звіт Національної ради України за питань телебачення і радіомовлення за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nrada.gov.ua/userfiles/file/2016/Zvitna%20informacia>

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Указ Президента України від 15.05.2017 № 133/2017 // Урядовий кур'єр від 17 травня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/133/2017>.

12. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій). РНБО; Рішення від 28.04.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17/paran2#n2>.

13. Про санкції. Закон України; від 14.08.2014 № 1644-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст. 2018.

14. Про телекомунікації. Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 12, ст. 155. Редакція від 04.06.2017, підстава 1834-19, 1983-19.

Исмайллов Карен Юрьевич,

кандидат юридических наук

(Одесский государственный университет внутренних дел, г. Одесса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5137-2507>

ИНФОРМАЦИОННО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В УКРАИНЕ

В статье раскрываются тенденции становления в современных реалиях Украины новой разновидности юридических принудительных мер, которая характеризуется как информационно-правовая ответственность. Автором на основе примеров имплементации в национальную систему права инструментов европейского законодательства и на примерах национальной юридической практики выделяются признаки информационно-правовых санкций. Такое принудительное влияние на субъектов информационных отношений в современных условиях обусловлено, в частности, необходимостью защиты национального информационного пространства. Кроме того, такие юридические механизмы будут способствовать переводу декларативности провозглашенного государством права на информацию в реальном положении цивилизованной информационной свободы субъектов общественных отношений.

Ключевые слова: информационно-правовая ответственность; информационно-юридические санкции; право на информацию; информационная свобода; информационно-правовые ограничения.

Ismayilov Karen Yuriyovych,

PhD in Law

(Odessa State University of Internal Affairs, Odessa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5137-2507>

INFORMATION AND LEGAL RESPONSIBILITY IN UKRAINE

The article is devoted to the disclosure the trend of formation in modern realities in Ukraine of a new type of legal coercive measures, which are distinguished in the system of modern understanding the structure types of legal responsibility and it is characterized as information and legal responsibility. Based on examples of implementation in the national legal system of the European legislation instruments and examples of national legal practice, the author distinguishes information signs and legal sanctions aimed at limiting the permissions the subjects of professional information activity to information, the prohibition on their dissemination of certain information, restriction of distribution rights certain information, and suspension of information activity. Such compulsive influence on the subjects of information relations in modern conditions is due, in particular, to the need to provide information security and cyber security of the state. In addition, such legal mechanisms will promote the translation the declarative state proclaimed the right to information in the real state of civilized information freedom of subjects the social relations, and the vector of targeting these sanctions is directed not to the material manifestation of the rights and freedoms of the parties in the information relations, namely, on their right to information. It is substantiated that the legal responsibility for information violations as a security law institute is intended to facilitate and solve such acute problems of legal provision of the man and society's interests in new informational dimensions. Also, the article concludes that information and legal responsibility is a system of compulsory measures nature, provided by the current legislation, which leads to the endangerment of information law violators certain restrictions in information rights and freedoms.

Key words: legal information liability information and legal sanctions; the right to information; the freedom of information; information and legal restrictions.

Надійшла до редколегії 18.06.2018

УДК 342.95

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-94-99

Іщенко Іван Володимирович,

начальник Управління превентивної діяльності
Головного управління Національної поліції
в Одеській області

(Головне управління Національної поліції
в Одеській області, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1273-4143>

ПРОБЛЕМИ ТА ДОСЯГНЕННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено організаційно-правовим аспектам діяльності новостворених підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. В основу статті покладено правовий аналіз відомчої Інструкції з організації роботи зазначених підрозділів поліції. Підкреслено позитивні новачки в організації роботи поліції у сфері ювенальної превенції, які є частиною реалізації Стратегії розвитку органів системи МВС України, а також визначено деякі питання, які потребують подальшого урегулювання.

Ключові слова: дитина; захист прав дитини; організація роботи; поліція; профілактика правопорушень; ювенальна превенція.

Постановка проблеми. На сьогодні розвиток системи ювенальної превенції у межах компетенції органів системи МВС визначено як один із шляхів досягнення очікуваних результатів у протидії злочинності [1]. У 2017 році кількість кримінальних правопорушень, учинених стосовно неповнолітніх, зменшилася на 14 % (з 5406 до 4639), а кількість постраждалих від них – на 12 %. У той же час кількість виявлених осіб віком до 18 років, які вчинили злочини у 2017, збільшилась приблизно на 7 %. На сучасному етапі у структурі поліції основним виконавцем завдань із захисту прав і законних інтересів дітей та профілактики правопорушень серед них є підрозділи ювенальної превенції (далі – ЮП), які були утворені у липні 2017 року в результаті реформування колишньої кримінальної міліції у справах дітей. Нова формація діяльності реорганізованої служби (її організаційно-правовий аспект) викликає як практичний, так і науковий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація діяльності правоохоронних органів викликала увагу В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, І. В. Зозулі, С. В. Ківалова, О. М. Ключова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, В. П. Петкова, О. С. Проневича та інших поважних вчених. До праць, у яких розглядалися особливості превентивної роботи поліції (колишньої міліції) з дітьми, можна віднести дослідження О. В. Алексеєвої, М. Ю. Веселова, О. В. Горбач, Я. М. Квітки, М. П. Легецького, С. О. Лисенка, С. Г. Поволоцької та інших.

У червні 2018 року у Мін'юсті України було зареєстровано наказ МВС України від 19.12.2017 р. № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» (далі – Інструкція з ОРПЮП). На нашу думку, цей нормативно-правовий акт заслуговує на увагу, оскільки він не позбавлений дискусійних питань, а іноді й критичних зауважень.

Метою даної статті є узагальнення напрацювань в організації роботи новостворених підрозділів ЮП, з'ясування наявних проблем та окреслення перспективних шляхів для їхнього подальшого правового розв'язання. У межах цієї мети одним із завдань дослідження стає надання пропозицій щодо внесення змін та доповнень до наказу МВС України від 19.12.2017 р. № 1044.

Виклад основного матеріалу. Чинна Інструкція з ОРПЮП (п. 1) до основних завдань підрозділів ювенальної превенції відносить: 1) профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 2) ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення з ними заходів індивідуальної профілактики; 3) участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; 4) вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; 5) вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; 6) провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

З метою більш ґрунтовного дослідження аспектів організації діяльності підрозділів ЮП, їх доцільно розподілити на дві основні групи: внутрішню та зовнішню організацію. Перша група спрямована на забезпечення чіткого функціонування кожного окремо взятого підрозділу та всіх підрозділів у сукупності, як єдиної системи у складі поліції, а також ефективне використання наявних сил і засобів. Вихідними категоріями внутрішньої організації є визначення місця підрозділів ЮП у системі органів поліції, їх структурно-штатна побудова, а також розуміння тих завдань, які стоять перед службою. До другої групи входить система заходів, яка спрямована на виконання кожного окремо взятого (із визначених у п. 1 Інструкції з ОРПЮП) завдання підрозділів ЮП, а також організація взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями, впровадження кращих міжнародних методик роботи з дітьми, які потребують поліцейської допомоги.

Невід'ємним компонентом забезпечення ефективності та законності діяльності підрозділу є контроль своєчасності та якості прийняття підлеглими рішень за напрямками діяльності відділу, а також сприяння їм у виявленні службової ініціативи у прийнятті та реалізації рішень. Чинна ж редакція профільної Інструкції (п. 3 розд. III) регламентує лише здійснення контролю за веденням обліково-профілактичних справ (далі – ОПС).

Значний обсяг в організації зовнішньої діяльності ювенальної поліції припадає на забезпечення профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей. Процес, який охоплює як разові, так і довгострокові заходи, включає загальну та індивідуальну профілактику. На цьому етапі реформування ювенальної юстиції реалізація положень Меморандуму про взаєморозуміння щодо впровадження ініціативи зі співробітництва у сфері захисту дітей передбачає з боку Національної поліції України (далі – НПУ) розробку неформальних механізмів взаємодії поліцейських з дітьми щодо запобігання дитячій злочинності та вчинення злочинів проти дітей. Американські фахівці розрахували економічну користь від елементарних просвітницько-профілактичних заходів з учнями шкіл з метою запобігання у подальшому зростання злочинності та зловживання психоактивними речовинами. Умовно за рахунок одного учня можна заощадити трохи більше 3 доларів США на відвернутому у майбутньому ймовірному злочині: це втрати жертви від злочину та витрати держави на правосуддя та ресоціалізацію злочинця, підготовку фахівців тощо [2, с. 7–8]. Такими заходами взаємодії поліції з дітьми є ініціювання та організація проведення соціальних проектів, конкурсів, просвітницьких програм тощо. З 2016/2017 навчального року в українських школах розпочато впровадження експериментальної моделі спів-

праці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції». Поліцейські зосереджують свою роботу на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція» [3]. Можливість особистого спілкування дітей з поліцейськими, зокрема з приводу проблемних питань, безпосередньо у шкільному просторі зміцнює зв'язки поліції зі школою, що є важливим елементом дитячого розвитку [4, с. 399–404].

Не новим, але ефективним заходом загальної профілактики серед дітей є використання ЗМІ та наочної агітації з метою привернення уваги до проблем захисту дітей та превенції ювенальної деліктності, правового виховання, пропагування здорового способу життя, профілактики наркоманії тощо. На сучасному етапі не можна залишати без уваги Інтернет-простір.

Індивідуальна профілактика передбачає такі заходи, як складення плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини і т. ін. У п. 2 розд. III Інструкції з ОРПЮП дається перелік категорій дітей, які підлягають взяттю на профілактичний облік (зараз нараховує сім категорій). Виходячи з підстав щодо взяття дитини на профілактичний облік, передбачених наступним пунктом цього ж розділу Інструкції, перелік таких категорій дітей є вичерпним. Тому поза увагою індивідуального профілактичного впливу залишаються такі категорії «ризик» дітей: а) дитина, яка до настання віку адміністративної відповідальності впродовж року два і більше разів вчиняла діяння, за які законом передбачена адміністративна відповідальність (у такому випадку підставою для взяття на облік міг би бути відповідний рапорт поліцейського підрозділу ЮП, з долученням витягів з Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події щодо зареєстрованих фактів правопорушень, а також адміністративні матеріали на батьків або осіб, що їх замінюють за ч. 3 ст. 184 КУпАП); б) дитина, яка впродовж навчального року два і більше разів у навчальному закладі вчиняла діяння, які можна кваліфікувати як булінг або інші грубі порушення внутрішньої дисципліни (підставою для взяття на облік могло б бути звернення адміністрації закладу освіти до підрозділу ЮП, з долученням матеріалів внутрішніх службових розслідувань за такими фактами); в) дитина, яка впродовж навчального року два і більше разів без поважних причин була відсутня на навчальних заняттях протягом 10 робочих днів підряд (підставою для взяття на облік також могло б бути звернення адміністрації закладу освіти до підрозділу ЮП, з долученням матеріалів внутрішніх службових розслідувань за такими фактами); г) дитина, щодо якої застосовано такий захід впливу за скоєне адміністративне правопорушення згідно зі ст. 24-1 КУпАП – раніше ми пропонували доповнити перелік заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх за адміністративні правопорушення таким заходом [5, с. 99]. Якщо таку пропозицію втілити у законодавстві, то за рішенням суду замість адміністративного покарання до неповнолітнього правопорушника також може бути застосовано взяття на профілактичний облік. Підставою для взяття на облік у такому разі буде відповідна постанова суду.

Серед питань ведення профілактичного обліку дітей підрозділами ЮП увагу привертає останній пункт розділу III Інструкції, який визначає термін зберігання в підрозділі поліції ОПС після їх закриття – протягом двох років, після чого вони знищуються. Враховуючи, що деякі підстави для взяття дитини на облік можуть виникнути, наприклад, з 14 років і раніше, строк зберігання ОПС після її закриття може сплинути до 18 років. Але протягом останнього року неповноліття така особа може вчинити кримінальне правопорушення і для прийняття об'єктивного рішення судом щодо призначення чи звільнення такої особи від покарання може бути потрібна інформація (для досудової доповіді) про проведення з нею профілактичних заходів, їх доцільність та результативність. Виходячи з цього, пропонуємо внести певну редакцію до п. 12 розділу III Інструкції в частині того, що «закриті ОПС зберігаються в територіальних (відокремлених) підрозділах ГУНП протягом двох років, після чого знищуються, але не раніше настання повноліття особи, щодо якої здійснювався профілактичний облік».

Непорозуміння викликає той факт, що здійснення поліцейськими підрозділів ЮП заходів індивідуальної профілактики Інструкція з ОРПЮП передбачає лише з дітьми, які

перебувають на профілактичному обліку в поліції. Це формально виключає можливість поліцейського проводити попереджувальні та виховні бесіди з дитиною, вживати інших профілактичних заходів, якщо вона не перебуває на профілактичному обліку. Хоча така потреба може виникати, якщо дитина вперше вчинила адміністративне правопорушення (немає підстав для постановки на облік, але цілком доцільним є відвідування її за місцем для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення наступного правопорушення і т. ін.

На нашу думку, визначення у законодавстві повноважень поліції щодо проведення заходів як загальної, так і індивідуальної профілактики, інших просвітницько-профілактичних заходів повинні мати дискреційний характер (у значенні цього терміна, яке дається в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (80)2. Такі повноваження мають бути визначені у законодавстві з формулюванням «поліція може...» або «має право», але з невисоким рівнем процедурної складової. Порядок реалізації «профілактичних» повноважень має обиратися безпосередньо виконавцем або керівником підрозділу ЮП, ГУНП. Припустимі варіанти проведення цих заходів можуть надаватися у методичних рекомендаціях, підготовлених чи схвалених НПУ.

Крім профілактики правопорушень, вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності та ведення профілактичного обліку дітей Інструкція з ОРПЮП розкриває особливості організації заходів підрозділами ЮП щодо встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла (розділ IV); організації роботи та здійснення заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них (розділ V). Зараз НПУ та компанією «Київстар телеком» підписано угоду про співпрацю, у рамках якої впроваджується спільна соціальна послуга «Пошук дітей». Це інноваційна форма допомагає встановленню місцезнаходження зниклої дитини. На запит НПУ Київстар надсилає SMS-повідомлення своїм абонентам, які могли бути свідкам зникнення і можуть надати корисну інформацію поліції для розшуку дитини [6].

Що стосується запобігання та протидії домашньому насильству, то необхідно підкреслити, що повноваження поліцейських підрозділів ЮП поширюються на випадки, коли особа, яка вчинила домашнє насильство, або особа, яка зазнала домашнього насильства чи стала свідком (очевидцем) такого насильства, не досягла 18-річного віку. Крім організації дії у підрозділі ЮП «Телефону довіри» та сторінки для звернень у соціальній мережі «Facebook», черговою дієвою новацією протидії домашньому насильству є запроваджена в червні 2017 року система «Поліна». Це алгоритм взаємодії між операторами лінії «102» та патрульними, дільничними, ювенальною поліцією, слідчими та оперативниками для реагування та профілактики насильства в сім'ї [7, с. 9–10]. Подібною до домашнього насильства соціальною проблемою є насильство серед дітей у навчальних закладах – булінг. Проте Інструкція з ОРПЮП не виокремлює даний напрям роботи та організацію заходів щодо запобігання та протидії цьому негативному явищу в діяльності підрозділів ЮП.

Слід звернути увагу, що принципово новим завданням для ювенальної превенції і взагалі для поліції стало провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти. Проте аналіз положень Постанови КМУ від 13.09.2017 р. № 684 «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей шкільного віку та учнів» дає підстави стверджувати, що чільне місце у цих відносинах належить перш за все посадовцям служби у справах дітей. Поліцейські в межах повноважень, визначених Законом України «Про Національну поліцію», забезпечують виконання обов'язків фахівцями служби у справах дітей, аж до застосування до батьків дитини чи інших осіб поліцейських заходів примусу. Тому більш правильно буде таку діяльність визначити як «сприяння». Звідси слідує, що останнє основне завдання підрозділів ЮП, визначене у п. 1 Інструкції з ОРПЮП, варто сформулювати як «сприяння уповноваженим органам у захисті права дитини на здобуття загальної середньої освіти».

Висновок. Таким чином, організацію діяльності підрозділів ЮП НПУ доцільно розглядати у двох категоріях: внутрішня організація та зовнішня організація. Внутрішня організація включає чітке окреслення завдань (функцій) підрозділів ЮП; визначення струк-

тури цих підрозділів у системі поліції та їх підпорядкування; встановлення та забезпечення кількісних та якісних критеріїв стосовно особового складу, підготовку та підвищення кваліфікації кадрів служби; розподіл посадових обов'язків між керівним та інспекторським складом; планування роботи; облік роботи та звітування; контроль ефективності та законності діяльності. Зовнішня організація включає забезпечення ефективного виконання визначених завдань підрозділів ЮП шляхом використання наявних матеріальних та людських ресурсів (сил та засобів поліції) у проведенні організаційно-правових та організаційно-технічних заходів, взаємодії підрозділів з іншими зацікавленими суб'єктами ювенальної превенції, впровадженні інноваційних форм та методик превентивної роботи.

Сьогодні можна констатувати певний прогрес в організації діяльності сучасних підрозділів ЮП (порівняно з колишніми підрозділами КМСД), що простежується у посиленні компоненту захисту прав дітей, особливо тих, які перебувають у складній життєвій ситуації та в конфлікті із законом. В арсеналі поліції з'явилися такі нові організаційні форми ювенальної превенції: а) експериментальна модель співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції»; б) спільна соціальна послуга «Пошук дітей»; в) система «Поліна». Здобуває поширення формування та використання у системі ювенально-превентивних заходів баз (банків) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, а також веб-сайтів та соціальних мереж Інтернету.

Разом з тим організація роботи підрозділів ЮП не позбавлена дискусійних або не вирішених аспектів, які вимагають скорішого їх розв'язання. Частина цих питань – це відсутність належного регулятивного компонента у профільній Інструкції з ОРПЮП (про що частково було зазначено у цій статті). По-перше, перелік окреслених у цій Інструкції завдань підрозділів ЮП потребує розширення, а одне із завдань – редагування. По-друге, слід передбачити механізм відомчого контролю за роботою підрозділів ЮП, який би охоплював усі напрямки діяльності цієї служби. По-третє, необхідно доповнити перелік категорій дітей, які підлягають взяттю на профілактичний облік. По-четверте, доцільно внести зміни до п. 12 розділу III Інструкції в частині строків зберігання ОПС після їх закриття. Крім того, треба взяти за правило, що визначення у законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах повноважень поліції щодо проведення заходів як загальної, так і індивідуальної профілактики, інших просвітницько-профілактичних заходів, що не містять примусових дій, повинні мати дискреційний характер.

Безумовно, цим проблемні питання в організації роботи підрозділів ЮП не обмежуються. Фактично не увійшли до цієї публікації обґрунтування доцільності тих висновків, які стосуються внутрішньої організації роботи служби. Зокрема, у профільній Інструкції має бути чітко визначено критерії мінімально допустимої кількості посад поліцейських ювенальної превенції в територіальних підрозділах ГУНП: «один працівник ЮП не більше ніж на 1 тис. дітей, які проживають у районі (сільській місцевості), та не більше ніж на 2 тис. дітей, які проживають у міській місцевості, але не менше одного працівника на 5 закладів середньої освіти». З метою покращення якості підготовки фахівців для підрозділів ЮП також потрібно включити до Навчальних планів з підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності поліції (закладів освіти МВС України) окрему навчальну дисципліну «Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції». Ці та інші питання стануть предметом наших подальших наукових розвідок та досліджень.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: схвалено Розпорядженням Каб. Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80> (дата звернення: 18.06.2018).
2. Delinquency Prevention & Intervention: Juvenile Justice Guide Book for Legislators / National Conference of State Legislatures. 12 p. URL: <http://www.ncsl.org/documents/cj/jjguidebook-delinquency.pdf> (23.06.2018).
3. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція» / МОН України, Національна поліція України. Київ, 2016. 197 с.

4. Butković Ana, Valenta Zdravko, Tišma Velimir (2016). Važnost policijskih preventivnih programa za mlade – rezultati istraživanja. Časopis «Policija i sigurnost» (Zagreb), godina 25. broj 4, str. 397–408.

5. Іщенко І. В. Адміністративна відповідальність як засіб ювенальної превенції. Правова держава. 2018. № 30. С. 97–100.

6. Річний звіт проектного офісу при Міністерстві внутрішніх справ України. 21.12.2017 / МВС України. URL: http://mvs.gov.ua/ua/infographic/2017/COVV/nacionalna_policiya/Richniy_zvit_Proektnogo_ofisu_pri_Ministerstvi_vnutrishnih_sprav_Ukraini.htm (дата звернення: 17.06.2018).

7. Інформаційний бюлетень про реформу органів правопорядку в Україні. Вип. 2: черв.-серп. 2017 р. Київ : Експертна група «Поліція під контролем», 2017. 16 с.

Ищенко Иван Владимирович,
начальник Управления превентивной деятельности Главного
управления Национальной полиции в Одесской области
(Главное управление Национальной полиции в Одесской области,
г. Одесса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1273-4143>

ПРОБЛЕМЫ И ДОСТИЖЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ЮВЕНАЛЬНОЙ ПРЕВЕНЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Статья посвящена организационно-правовым аспектам деятельности новосозданных подразделений ювенальной превенции Национальной полиции Украины. В основе статьи лежит правовой анализ ведомственной Инструкции по организации работы указанных подразделений полиции. Подчеркнуты положительные новации в организации работы полиции в сфере ювенальной превенции, которые являются частью реализации Стратегии развития органов системы МВД Украины, а также определены некоторые вопросы, требующие дальнейшего урегулирования.

Ключевые слова: ребенок; защита прав ребенка; организация работы; полиция; профилактика правонарушений; ювенальная превенция.

Ishchenko Ivan Vladimirovich,
Head of the Preventive Activities Department of the Main Directorate of
the National Police in Odessa Oblast
(Central Administration of the National Police in Odessa Oblast, Odessa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1273-4143>

PROBLEMS AND ACHIEVEMENTS IN THE ORGANIZATION OF THE WORK OF THE JUVENILE PREVENTION UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article is devoted to the organizational and legal aspects of the activities of newly created divisions of the juvenile prevention of the National Police of Ukraine. The organizational and legal aspects of the new service formation of juvenile prevention after its reorganization cause both practical and scientific interest. Within the framework of the study, the work organization of the juvenile prevention units is conventionally divided into two main groups: internal organization of service in the police system and the organization of the external service activity – the fulfillment of tasks assigned to juvenile prevention. The article is based on the legal analysis of the departmental Instruction on the organization work of the juvenile prevention units' of the National Police. Positive innovations in the police work organization in the sphere of juvenile prevention, which are part of the implementation the Development Strategy of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, were highlighted, and certain issues requiring further settlement were identified. Attention is drawn to the need to expand the list of assignments of the juvenile prevention units, to which it is proposed to add the task of taking measures to prevent and counteract violence among children in schools (bullying), and to replace the formulation of one of the existing assignments. The expediency of completing the list of children subject's categories to registration for preventive registration with them for individual preventive work is justified, as well as to make changes to paragraph 12 of Section III of the Instruction regarding the timing of keeping records and preventive cases after their closure. The necessity of legal definition of the mechanism of departmental control over the work of the juvenile prevention units, which would cover all the activities of this service, was noted. In addition, it is recommended to take as a rule that the definition in the legislation and by-laws of the powers of the police to conduct both general and individual prevention activities and other educational and preventive measures that do not contain coercive actions should be discretionary.

Key words: child; protection of the rights of the child; organization of work; police; prevention of offenses; juvenile prevention.

Надійшла до редколегії 18.06.2018

УДК 342.9 (477)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-100-107

Корнієнко Максим Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6420-6169>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ДІЛЬНИЧНИМ ОФІЦЕРОМ ПОЛІЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню особливостей забезпечення і захисту прав дітей дільничним офіцером поліції. У статті досліджено деякі прогалини в законодавстві України щодо захисту прав дітей під час домашнього насильства. Розглянуто ознаки фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства над дитиною, те, на що повинен звертати увагу дільничний офіцер поліції під час спілкування з дитиною у своїй повсякденній службовій діяльності. Акцентовано увагу на тому, що мета здійснення індивідуальної превентивної (профілактичної) роботи поліцейського – це недопущення вчинення правопорушень (кримінальних чи адміністративних) особами, які схильні до їх вчинення, та виховання таких осіб у дусі поваги до закону, зміни їх антисоціальних поглядів.

Ключові слова: дільничний офіцер поліції; превенція; попередження; домашнє насильство; терміновий заборонний припис; профілактичний облік; переконання; примус.

Постановка проблеми. У ході проведення євроінтеграційних перетворень та змін, крок за кроком реформується система Національної поліції України, завдання якій ставить держава, це, в першу чергу, надання послуг громадянам. Поліція керується у своїй діяльності принципом верховенства права, захист прав та свобод визнається найвищою цінністю та визначає зміст і спрямованість діяльності всієї правоохоронної системи. Звертаючись за допомогою, порадою та захистом до поліцейських, громадяни найчастіше спілкуються з дільничним офіцером поліції, тому вміння правильно реагувати на звернення громадян, вміло та коректно спілкуватися з різними верствами суспільства, уникати конфліктних ситуацій тощо є важливими навичками сучасного дільничного поліцейського. Особливої уваги під час спілкування потребують діти, які є найменш захищеними, залежать від рішень дорослих, часто не можуть самостійно звернутися за необхідною допомогою, не мають знань та вмінь щодо захисту своїх прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняному законодавстві питаннями забезпечення і захисту прав дітей займаються такі науковці, як А. Б. Блага, Я. І. Бордіян, Є. В. Дубровська, Т. В. Журавель, Д. Г. Заброда, Н. Е. Кукшинова, О. О. Мілорадова, О. І. Плужнік та інші.

Виклад основного матеріалу. У процесі виконання своїх службових обов'язків, а саме – обходу дільниці та здійснення прийому громадян, дільничний офіцер поліції спостерігає за поведінкою громадян, які проживають на території обслуговування, запобігає конфліктним ситуаціям, виявляє правопорушення, проводить індивідуальні та групові бесіди з особами, схильними до вчинення правопорушень, разом із працівниками громадських формувань з охорони громадського порядку, іншими працівниками поліції бере участь у профілактиці правопорушень. Однією з головних задач дільничного офіцера на поліцей-

ській дільниці є налагоджена профілактична робота щодо запобігання вчинення кримінальних і адміністративних правопорушень, а у випадку їхнього скоєння – вживання заходів припинення, затримання винних у цьому осіб і подальшому притягненні їх до відповідальності.

Повноваження дільничного офіцера поліції щодо здійснення профілактичної роботи повністю відповідають низці міжнародних правових документів, які передбачають виконання ним відповідних повноважень. Так, Європейський кодекс поліцейської етики від 19.09.2001 року одним із завдань поліції визначає попередження злочинності і боротьбу з нею, а згідно з мандатом Експертного комітету з поліцейської етики і проблемам, пов'язаним зі здійсненням функцій поліції (РС-РО) під керівництвом Європейського комітету з проблем злочинності (CDPC), від вересня 1998 року ця функція попередження злочинності вирішується по-різному в державах-учасниках, але зазвичай вважається, що вона належить до загальної відповідальності держави [4].

Закон України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліція вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі [1].

Мета здійснення індивідуальної превентивної (профілактичної) роботи поліцейського – це недопущення вчинення правопорушень (кримінальних чи адміністративних) особами, які схильні до їх вчинення, та виховання таких осіб у дусі поваги до закону, зміни їх антисоціальних поглядів. Індивідуальна профілактична робота полягає не лише в тому, щоб максимально обмежити дії особи, яка стала об'єктом профілактичного впливу, і цим самим за допомогою усіх можливих та доступних за даних умов способів і засобів позбавити її можливості вчинити злочин чи адміністративне правопорушення, але й у тому, щоб повернути її до нормального, суспільно вигідного способу життя.

Згідно з наказом МВС України № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції», превентивна (профілактична) робота ДОП – це діяльність, яка передбачена законодавством України, що спрямована на попередження кримінальних та інших правопорушень, перевірку дотримання обмежень, установлених законом відносно осіб, які перебувають на превентивному обліку, здійснення поліцейського піклування. Основні напрямки діяльності дільничного офіцера поліції: здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень; виявлення причин та умов, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття у межах компетенції заходів для їх усунення; ужиття заходів для запобігання вчиненню домашнього насильства та його припинення [3].

Дільничний поліцейський дуже часто у своїй повсякденній діяльності зустрічається з дітьми, які постраждали від домашнього насильства, тобто з особами, які не досягли 18 років та зазнали домашнього насильства в будь-якій формі або стали свідком (очевидцем) такого насильства. Під домашнім насильством розуміють діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [2].

Сьогодні непоодинокі на випадки жорстокого поводження з дітьми, що проявляються як фізичне, психологічне, сексуальне або економічне насильства над дитиною. Дуже розповсюджені факти втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю; статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи

впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, у тому числі в сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.

Завданнями дільничних офіцерів щодо здійснення індивідуально-профілактичної роботи з особами, які вчиняють домашнє насильство, є завчасне виявлення сімей, де існує загроза виникнення насильства; усунення причин і умов, що сприяють вчиненню домашнього насильства, або обмеження їх впливу; надання допомоги постраждалим від насильства, створення умов для захисту від насильницьких посягань для кожного члена сім'ї; вжиття до особи, яка вчиняє домашнє насильство, заходів виховного і попереджувального характеру та інше.

Відповідно до закону, одним із превентивних заходів вчинення домашнього насильства є вжиття спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, зокрема: термінового заборонного припису стосовно кривдника; обмежувального припису стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення [1].

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи, як зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Під час вирішення питання щодо винесення термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Зазначена вимога поширюється також на місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити. Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів поліції за результатами оцінки ризиків (оцінка ризиків – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи), питання оцінки ризиків у законодавстві України до кінця не врегульоване.

Терміновий заборонний припис виноситься строком до 10 діб. Терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія – постраждалій особі або її представнику. Дія термінового заборонного припису припиняється у разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Кривдник, стосовно якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції України за місцем вчинення домашнього насильства.

Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його до суду в загальному порядку, передбаченому для оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України.

Одним із напрямків захисту прав дитини також є профілактичний облік, який відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу. Профілактичний облік – це здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства [2].

Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який взяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством. Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

Протидія домашньому насильству вимагає від працівників правоохоронних органів, громадськості постійних зусиль, спрямованих на попередження правопорушень, скоєних у сімейному середовищі.

Як свідчить практика, близько половини сімейно-побутових конфліктів залишаються латентними аж до моменту скоєння злочину, тобто потерпілі не бажають, а найчастіше соромляться повідомляти про факти домашнього насильства, не вірять у можливість реальної допомоги з боку правоохоронців. Тому одним з основних завдань поліції у протидії такому насильству є роз'яснення населенню того, що приховування подібних фактів що є помилкою і робить можливим скоєння тяжчих злочинів надалі.

Крім того, у суспільстві існують міфи, що інколи розходяться з фактами щодо жорстокого поводження з дітьми. Наприклад, міф перший: жорстоке поводження з дитиною – це тільки коли батьки б'ють дитину. Зрозуміло, що фізичне насильство є лише одним із видів жорстокого поводження з дітьми, а зневага і емоційне насильство можуть бути настільки ж руйнівними для дитини, а їх менша помітність значно знижує шанс втручання в ситуацію третіх осіб і виявлення проблеми. Міф другий: тільки погані люди жорстоко поводяться зі своїми дітьми. Реалії життя говорять, що не все категорично, коли людина у спілкуванні з оточуючими зовні позитивна, в сім'ї у неї може бути зовсім інший підхід до близьких їй людей. Не всі ці батьки шкодять своїм дітям навмисно, багато з них самі постраждали від насильства в дитинстві і просто копіюють цю модель поведінки на своїх дітях. Інші страждають від психічних захворювань або від наркотичної залежності. Міф третій: жорстоке поводження з дітьми ніколи не трапляється у зовні хороших і позитивних сім'ях. Факти говорять, що жорстоке поводження з дітьми трапляється не тільки в бідних сім'ях або поганих районах. Ця проблема лежить поза расових, економічних або культурних кордонів. Є деякі сім'ї, що здаються всім зразковими, однак за дверима їхніх домівок ховаються дуже непривабливі речі. Міф четвертий, найбільш, мабуть, розповсюджений: більшість дітей страждає від рук незнайомих. Факти говорять зворотне: насильство з боку незнайомих людей дійсно трапляється, проте в більшості випадків агресором є член сім'ї або найближчий друг сім'ї. Останній міф полягає в тому, що з дітей, які зазнали жорстокого поводження, завжди виростають жорстокі люди. Факти говорять, що, дійсно, ці діти знаходяться у групі ризику і нерідко несвідомо відтворюють модель жорстокого поводження на власних дітях. З іншого боку, багато дорослих, які пережили жорстоке поводження у свою адресу, мають дуже сильну мотивацію уберегти власних дітей від того, через що пройшли вони самі, і тому стають відмінними батьками.

Спілкуючись з дитиною, кожен дільничний офіцер поліції також повинен звертати увагу на зовнішність дитини, на умови життя, на психічний стан дитини, на поведінку ди-

тини, відхилення від норми, може вказувати на факти фізичного, сексуального, економічного, психологічного насильства над дитиною.

Зовнішніми ознаками (індикаторами) фізичного насильства можуть бути зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини, садна; синці на тих частинах тіла, на яких вони не повинні з'являтися, коли дитина грається (наприклад, на щоках, очах, губах, вухах, сідницях, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо); рвані рани і переломи в області обличчя, травматична втрата зубів; ретинальні крововиливи (у сітківку), відшарування сітківки і переломи орбіти; забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають виразні контури предмета (наприклад, пряжки ременя, лозини); рани і синці у різних фазах загоєння та/або у різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно) або незрозумілого походження; сліди від укусів людиною; незвичні опіки (цигаркою або гарячим посудом).

Індикаторами сексуального насильства для поліцейського можуть бути знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку; висипи та/або кровотечі в області паху, геніталій; захворювання, що передаються статевим шляхом; ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета; дитяча або підліткова проституція; вагітність; вчинення сексуальних злочинів; сексуальні домагання до дітей, підлітків, дорослих; нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка; уникнення контактів із ровесниками; відсутність догляду за собою; синдром «брудного тіла»: постійне настирливе перебування у ванній, під душем; боязнь чоловіків; боязнь конкретних людей; запобіжні заходи, щоб важче було знімати одяг; синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях; людські укуси.

Ознаками психологічного насильства під час спілкування дільничного офіцера поліції з дитиною можуть бути замкнутість дитини; страх або, навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; неврівноважена поведінка; агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення та насильства; уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань, відомих дітям відповідного віку (наприклад, невміння читати, писати та рахувати); надто висока зрілість та відповідальність порівняно з дітьми цього віку («маленький дорослий»); уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми; занижена самооцінка; тривожність; почуття провини; швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги; демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; небажання йти додому; схильність до «мандрів», бродяжництва; страх перед фізичним контактом; депресивні розлади; спроби самогубства або самопошкодження; вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин; наявність стресоподібних розладів психіки, психосоматичних хвороб; насильство по відношенню до слабших (тварин чи інших живих істот).

Економічне насильство має такі ознаки: дитина постійно голодує через нестачу їжі; надмірно набирає вагу через неправильне харчування; завжди запізнюється до школи; дитина завжди пропускає школу; носить брудний одяг; одягнена не за погодою, не по сезону; дитина виглядає втомленою і хворою; має занедбаний вигляд; у дитини неліковані зуби; нестача необхідного медичного лікування (дитину не водять до лікаря); за дитиною не стежать, і вона залишена напризволяще; дитину наражають на небезпеку; дитини уникають інші діти; у дитини немає іграшок, книжок, розваг тощо; удома холодно, безлад і антисанітарія; у дитини немає постільної білизни або постільна білизна драна та брудна; нігті у дитини не стрижені і брудні; у дитини постійні інфекції, спричинені браком гігієни; є інформація про трудову діяльність дитини (особливо молодшого віку); дитина жебракує, втікає з дому.

У свою чергу, після виявлення обставин, які будуть вказувати на підозру, що стосовно дитини здійснюється насильство, дільничний офіцер поліції може застосовувати методи індивідуально-профілактичної роботи з особою, яка вчиняє насильство. Як правило, на практиці використовується відповідна комбінація методів, яка забезпечує комплексність впливу.

Індивідуально-профілактична робота дільничного офіцера з особою, яка вчинила домашнє насильство, здійснюється з використанням методів переконання та примусу. Реалізація методу переконання здійснюється у формах: проведення профілактичних бесід щодо неприпустимості протиправної поведінки; роз'яснення наслідків протиправної поведінки; проведення профілактичних бесід із постраждалим від домашнього насильства на тему віктимної поведінки; виявлення серед мешканців громади осіб, які можуть вплинути на свідомість та поведінку особи, схильної до вчинення домашнього насильства; спостереження за способом життя особи, яка схильна до вчинення домашнього насильства; надання допомоги правопорушнику (наприклад, у працевлаштуванні); надання допомоги постраждалому від домашнього насильства (наприклад, поміщення до кризового центру, надання інформації про громадські організації, телефонні лінії довіри, про центри соціально-психологічної допомоги тощо); надання допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах; поліцейського піклування. Реалізація методу примусу здійснюється у формах винесення термінового заборонного припису.

Дільничному офіцеру у ході проведення індивідуально-профілактичної роботи необхідно пам'ятати: жоден сигнал щодо домашнього насильства не можна сприймати легко; кожне втручання має індивідуальний характер. Ні в якому разі не можна переносити на конкретний випадок висновки, зроблені Вами або Вашими колегами у схожій, на Вашу думку, ситуації домашнього насильства; потрібно уважно спостерігати за поведінкою осіб, які перебувають на місці інциденту: не виключено, що аналіз поведінки може дати більше інформації, ніж вдасться одержати в процесі спілкування; під час спілкування з постраждалою стороною необхідно враховувати, що людина за даної ситуації перебуває, як правило, у стані сильного емоційного збудження (або пригніченості) внаслідок пережитої загрози для життя або здоров'я та психічного перенапруження; спосіб ведення розмови має сприяти заспокоєнню та підтримці постраждалої особи; постраждала особа, як правило, не здатна оцінити ситуацію і рідко називає пережите саме насильством: причиною виклику поліції може бути руйнування помешкання, бійка, скандал або інша реальна загроза з боку кривдника; кривдник дуже часто видає з себе спокійну, врівноважену людину, яка не розуміє, чому саме було викликано поліцію (дільничного офіцера). Зовнішньо це виглядає набагато вигідніше, аніж спостереження жертви насильства, яка часто перебуває у збудженому стані та котрій бракує слів для опису ситуації.

До індивідуально превентивних заходів можна віднести: роз'яснення особі наслідки її суспільної небезпечної поведінки; усне попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій; соціальна реабілітація; терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік; адміністративний нагляд; соціальний патронаж осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; заходи індивідуальної профілактики поліцейського спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень; ознайомлювальні, попереджувальні та виховні бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання, можливої роботи; профілактичні бесіди з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; організація надання допомоги дитині у вирішенні питань, що пов'язані з працевлаштуванням, організацією дозвілля, установленням соціально корисних контактів, вибором життєвих цілей, а також залучення дитини до соціально корисних занять трудового, спортивного, творчого, самодіяльного характеру; сприяння у вирішенні соціальних проблем дитини, у тому числі конфліктних ситуацій у сім'ї, зокрема щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють стосовно них домашнє насильство, застосовують заходи впливу згідно із законодавством, ініціюють перед службами у справах дітей, відділами охорони

здоров'я місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування питання щодо направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.

Висновок. У статті розглянуто деякі особливості забезпечення прав дітей дільничним офіцером поліції. На сьогоднішній день питання захисту прав дітей дуже болюче для суспільства, діти інколи страждають від жорстокого поводження дорослих (як правило, близьких родичів), і захистити їх може, і повинна, у першу чергу, держава в особі правоохоронних органів та державних служб соціального захисту. Представник правоохоронних органів, який постійно спілкується з громадянами на території обслуговування, – дільничний офіцер поліції. Саме він в змозі на першопочатковому етапі виявити та зупинити всі протиправні дії відносно дитини.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 07.12.2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
3. Про затвердження Інструкції про діяльність в організації дільничних офіцерів поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 650 від 28.07.2017 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України. 2018. № 1041/30909.
4. Про Європейський кодекс поліцейської етики: Міжнародний документ. Ухвалено Комітетом міністрів. 2001. № 765-XII від 19.09.2001.

Корниенко Максим Викторович,
кандидат юридических наук, доцент
(Одесский государственный университет внутренних дел, г. Одесса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6420-6169>

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ УЧАСТКОВЫМ ОФИЦЕРОМ ПОЛИЦИИ

Статья посвящена исследованию особенностей обеспечения и защиты прав детей участковым офицером полиции. В статье рассмотрены некоторые пробелы в законодательстве Украины относительно защиты прав детей во время домашнего насилия. Рассмотрены признаки физического, психологического, экономического и сексуального насилия над ребенком, то, на что должен обращать внимание участковый офицер полиции при общении с ребенком в своей повседневной служебной деятельности. Акцентировано внимание на то, что цель осуществления индивидуальной превентивной (профилактической) работы полицейского – это недопущение совершения правонарушений (криминальных или административных) лицами, которые склонны к их совершению, и воспитание таких лиц в духе уважения к закону, изменение их антисоциальных взглядов.

Ключевые слова: участковый офицер полиции; превенция; предупреждение; домашнее насилие; срочное запрещающее предписание; профилактический учет; убеждение; принуждение.

Korniienko Maxim Viktorovich,
PhD in Law, Associate Professor
(Odessa state University, Odessa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6420-6169>

PECULIARITIES OF PROVIDING AND PROTECTING THE CHILDREN'S RIGHTS BY PRECINCT POLICE OFFICERS

The article is devoted to the investigation of the peculiarities of providing and protecting the children's rights by the precinct police officer. The article considers some gaps in the legislation of Ukraine regarding the protection of the children's rights during domestic violence. Considered signs of physical, psychological, economic and sexual abuse of a child, what should be paid attention by the precinct police officer while communicating with the child in his day-to-day official activities.

In the article attention is accented on that aim of realization the individual-preventive work of policeman, it is non-admission the commission of offences (criminal or administrative) by persons that are apt to commission and education of such persons in a spirit to respect the law and change their antisocial looks. The task of precinct officer to the police on realization of individual- preventive work with persons committing home violence, is the early detection of families where there is a threat of violence; eliminating the causes and conditions that contribute to domestic violence or limiting their impact; providing assistance to victims of violence, creating conditions for protection from violent attacks for each member of

the family; taking measures for a person who commits domestic violence, educational and preventive character, and so on.

As practice shows, today about half of family-friendly conflicts remain latent until the moment of committing a crime so victims do not wish, and mostly feel shy to report about the facts of home violence, do not believe in the possibility of real help from law enforcement. Therefore, one of the main tasks of the police in counteracting violence is to explain to the public that concealment of such facts is a mistake and makes it possible to commit more serious crimes in the future. Also, a number of myths that exist in society that are sometimes diverging from facts about child abuse are highlighted and reviewed.

Key words: precinct police officer; prevention; domestic violence; urgent prohibition; preventive registration; persuasion; coercion.

Надійшла до редколегії 20.06.2018

УДК 343.97:556.51(477)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-108-113

Лень Валентин Валентинович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1382-3335>

Кубрак Руслан Миколайович,
кандидат юридичних наук
(Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, м. Дніпро)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9912-098X>

МОРСЬКА ТА РІЧКОВА ГАЛУЗЬ В УКРАЇНІ: КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ, СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ

У науковій статті запропоновано аналіз стану справ у морській та річковій галузі України. Вивчено такі аспекти: історія розвитку інфраструктури; зарубіжний досвід; підготовка кадрів, перш за все, нижчої і середньої ланки; стан правил безпеки експлуатації плавзасобів, судноплавства та плавкладу; державний контроль і нагляд, виробничий травматизм, аварійність; інвестиції та тенденції, перспективи. На жаль, ці аспекти пов'язані з корупційною складовою, що є основним тягарем, який не дає можливості поступово розвиватися галузі. Наведено основні причини, умови та обставини такого негативного стану. Пропонуються шляхи виходу з глибокої багаторічної кризи.

Ключові слова: корупція; морська і річкова галузь; інфраструктура; експлуатація; контроль; правила безпеки.

Метою статті є аналіз корупційної складової у морській і річній галузі держави, її стан, вивчення причин, умов і обставин, що призвели до цього становища.

Виклад матеріалу. Історично склалося, що Україна є морською державою, і це велика геополітична перевага над багатьма країнами світу. У нас є гарні транзитні перспективи.

Українська держава має унікальне розташування, зокрема вихід у Чорне та Азовське моря (велика їх акваторія, відповідна прилегла територія, певні острови є нашою власністю). Слід визнати, на теперішній час, у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим, зазначені вище можливості значно зменшилися. Не виключаємо, що і міст, який збудований росіянами через Керченську протоку від Таманського півострова до анексованого Кримського півострова, завжди може бути інструментом для впливу на українську владу, тобто певною перепорою щодо виходу / входу в Азовське та навіть Чорне моря. Ймовірно, будуть певні обмеження з судноплавства. На сьогодні Україна вже понесла багатомільйонні збитки. Таке становище справ ми передбачали ще у 2013 р.

В Україні існує розгалужена річкова, переважно, природна мережа, а це річки Дніпро (найбільша в Європі), Дунай, Дністер та інші. Є декілька рукотворних водосховищ [1, с. 278–279].

Річка Дунай є міжнародною і протікає по територіях десятих країн Європи (Німеччини, Австрії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Сербії, Болгарії, Румунії, України, Молдови) і відповідно має вдале водне сполучення та вихід, як і р. Дніпро, у Чорне море. На

жаль, можливості річки Дунай, що має міжнародне сполучення, використовуються далеко не в повній мірі. Причин цьому багато, основні з них: слабка логістика, певна відсутність бажання працювати за європейськими стандартами, відсутність професіоналізму у деяких чиновників високого рангу, політична нестабільність, недостатня кількість транспортних засобів та, безумовно, вражаючих масштабів, корупційна складова в усіх її проявах.

Приблизно така ж ситуація і з експлуатацією (використанням) річки Дніпро, про що мова буде йти далі.

Разом з тим необхідно зазначити, що інфраструктура, розташована на прибережних територіях, а також пов'язана з морським і річковим транспортом (перевезенням, експлуатацією, ремонтом, обслуговуванням тощо) дісталась від СРСР. Можливо для часів СРСР цього вистачало. Радянський Союз мав багато територій з виходом і в інші моря й океани, і відповідно у нього була інша стратегія, необхідність, і можливості розвитку морської та річкової інфраструктури.

Вимушені визнати, що корупція в Україні існує в більшості галузей господарства, органах державного управління, самоврядування тощо. На жаль, вона є і в структурах зазначеної вище галузі (морському, річковому транспорті, органах управління, портах, причалах, іншій водній інфраструктурі).

Україна все ще експлуатує радянське надбання. Стратегічно значного, принципово нового на сьогодні не побудовано, довгострокової програми розвитку немає. Наше завдання – визначити з'ясувати причини цього. Проте слід визнати, що це грандіозні загальнодержавні перспективи. Спочатку необхідно розробити довгострокову програму розвитку і будівництва національної, передусім річкової, інфраструктури та залучити серйозні, насамперед іноземні інвестиції розвинутих країн світу. Відповідно, необхідно створити чесний, сприятливий і прозорий інвестиційний клімат в Україні. Велика річка Дніпро насправді фактично не експлуатується. Її можливості використовуються вкрай обмежено й то впродовж невеликого проміжку часу на рік. Порти, причали, пірси на ній (як і на багатьох річках) переважно занедбані.

В Україні багато відносно невеликих річок, які раніше були суднохідні для маломірних суден. Наприклад, річка Конка у Запорізькій області. Таких негативних прикладів багато в державі. На сьогодні такі річки повністю замулені або забруднені на окремих ділянках. Безумовно, їхнє очищення вимагає великих капіталовкладень, але через певний час затрати повернуться. Річковий, морський транспорт є екологічно вигідним. Великі обсяги розгалужених, у першу чергу, річкових, перевезень дозволять зробити значно дешевшим вантажопотік. З'явиться багато нових робочих місць у прибережних районах держави, а по суті – по всій Україні, підготовка нових кадрів тощо. Паралельно буде відбуватися розвиток переробної промисловості. Це й необмежені можливості туристичного, розважального бізнесу.

Але слід зазначити, що, наприклад, у таких країнах, як Бельгія, Голландія, де є річки і вихід до моря, розвиток річкової та морської інфраструктури розвинений значно краще, ніж у нас. У цих країнах вміло експлуатується буквально кожен метр прибережної території та річкової і морської акваторії. Це відбувається не сезонно, а, враховуючи більш м'який клімат, протягом усього року. При цьому зберігається і розвивається навколишній рослинний ландшафт і тваринний світ. Побудовано безліч каналів різноманітного призначення. Їхня мережа вкрай розгалужена.

Слід визнати, що українські річкові, морські акваторії експлуатуються далеко не повною мірою, навіть у сезони навігації. А це, відповідно, питання зайнятості населення, інвестицій, прибутку, здешевлення перевезень тощо.

Україні з часів СРСР дісталось потужне суднобудівне і судноремонтне господарство з відповідним високопрофесійним людським потенціалом (конструкторами, інженерами, робітниками), а також з науковими установами і закладами, де конструювали, розробляли судна, проводили дослідження з цих питань та вчили, готували фахівців за різними категоріями та спеціальностями.

Більшість з того втрачено, а те, що залишилося, на жаль, продовжує скорочуватися і закриватися. Закрито багато навчальних закладів різного рівня акредитації, які готували спеціалістів для водної галузі (механіків, портових робітників, інших). Безумовно, це стосується, у першу чергу, закладів I та II рівнів акредитації. Визнаємо, що підготовка спеціалістів нижчого та середнього рівнів для галузі зруйнована, і її необхідно відроджувати.

Достатньо назвати лише суднобудівні підприємства в Миколаєві (два), Києві та Феодосії (на сьогодні останнє підприємство залишилося в анексованому Криму), які на теперішній час мають поодинокі, переважно іноземні, замовлення.

Підприємства для українських судновласників своєї держави фактично не будуються.

Більшість морського і річкового транспорту (танкери, суховантажі, пасажирські судна, криголами, буксири тощо) дісталися Україні ще з СРСР. Певна його частина після розпаду СРСР поспіхом виводилась з експлуатації, утилізувалася, замість того, щоб проводити глибоку модернізацію і ремонт, або продавалася закордон. Деякий транспорт, переважно не новий, закуплений закордоном. Транспорт часів СРСР має, у кращому випадку, більше двадцяти років експлуатації, але такий транспорт одиничний, у більшості – це тридцять і більше років експлуатації. Імовірно, на той час, коли не було відповідних коштів для реалізації зазначеного вище, це було економічно вигідно. У першій половині 90-х років, коли йшла повальна приватизація, розпродаж, накопичення первинного капіталу, почала закладатися корупційна складова тощо. Безумовно, цей лавиноподібний, багатовекторний, непростий процес супроводжувався грубим порушенням законодавства. Слід зазначити, що на той час і законодавча база не була підготовлена відповідним чином до тих подій, котрі швидко відбувалися. Певним колам у вищих ешелонах влади це було вигідно. Майже все відбувалося на корупційній основі.

На сьогодні майже весь транспорт приватний, а не державний. Більша частка інфраструктури також приватизована, і, відповідно, основна мета – прибуток, а інші, на жаль, – другорядні.

Надалі зазначимо, що структура і система державного нагляду і контролю за експлуатацією, плановими і неплановими ремонтами, обслуговуванням транспорту та аварійними засобами рятування, а також підготовкою екіпажу – послаблена і зіпсована.

Наприклад, продаж, оренда, суборенда транспорту і при цьому відповідна прийомка та здача (перевірка експлуатаційних якостей – силових агрегатів, корпусу (втомленість металу, корозія, зношеність), навігаційного, гідролокаційного, електричного обладнання, аварійних засобів рятування) не проводиться або проводиться неналежним чином.

Є випадки, коли новим власником чи орендаром судна стають особи у той час, коли транспорт знаходиться в морі (виконує певний рейс тощо), а члени екіпажу про це навіть не знають.

Важливим питанням є підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації членів екіпажу (плавскладу), обслуговуючого і контролюючого берегового персоналу.

І тут панує безвідповідальність, халатність і безсистемність. Часто екіпаж формується поспіхом. Не є таємницею, що в окремих випадках, щоб потрапити на судно (до складу екіпажу), котре ходить у рейси, особливо закордон, слід давати неправомірну вигоду (хабара). Слід також відзначити, що трапляються випадки, коли відповідні служби та керівники випускають у плавання (рейс, вихід у море, річку) судно, не проводячи нагляду і контролю за експлуатаційними параметрами, аварійними засобами рятування та підготовленістю членів екіпажу [2, с. 53]. Майбутні члени екіпажу не проходять належну медичну комісію (огляд відповідного стану фізичного та психічного здоров'я), вимушені визнати, що інколи ці довідки купуються, та зовсім не розглядаються питання психологічної сумісності, що є вкрай важливим, коли необхідно виходити в рейс на тривалий час, знаходитися в обмеженому просторі, складних умовах. Часто екіпаж формується із громадян різних країн, а це, перш за все, мовний бар'єр, різний рівень підготовки, досвіду, різні ментальність, звички, поняття відповідальності та взаємовиручки тощо. Відповідні державні структури зовсім не контролюють своїх громадян (хто підписав контракт і пра-

цює на суднах (ходить в море) під прапорами інших країн, судна мають порти прописки інших держав тощо), або такі структури зовсім ліквідовані. Не володіють такою інформацією навіть Міністерство закордонних справ, правоохоронні органи та прикордонники.

Прикладом таких порушень, що призводять до трагічних наслідків, може бути випадок, який трапився з українським вантажним судном типу річка / море «Волго – Балт 199». Судно, випущене в 1976 р. (тобто йому більше 30 років), під час шторму, переломившись, затонуло в Чорному морі 4 грудня 2012 р. біля берегів Туреччини. Загинуло більшість членів екіпажу (громадян України) [3].

Також 17 жовтня 2015 р. у районі с. Затока Білгород-дністровського району Одеської області перекинувся катер «Иволга» з понад 40 рибалками на борту. Всупереч правил, катер був значно перевантажений, попередньо було виявлено й інші численні порушення. Перед виходом у море судно ніхто не перевіряв. У штормовому морі судно перевернулося, як наслідок – 19 осіб загинуло, 22 особи вдалося врятувати. Капітан одним із перших покинув катер і врятувався, а прибувши на берег, одразу втік, але невдовзі був затриманий міліцією.

Наступної доби в Україні знову сталася трагедія. Так, 18 жовтня 2015 р. на р. Дніпро, біля с. Трипілля Київської області на теплоході буксирного типу БТ 1401 пролунав вибух. Робітник, грубо порушуючи правила безпеки (норми обслуговування й експлуатації), перекачував паливо на борту за допомогою насоса, який для цього не передбачений. У результаті людина загинула, і, відповідно, нанесено матеріальні збитки.

Вже 5 травня 2017 р. на р. Дунай, а точніше, на території Угорщини, на паралельних курсах зіштовхнулися лівими бортами два українських судна – вантажний теплохід «Иркутск» із пасажирським теплоходом «Молдавия». На щастя, лише одна людина отримала легкі тілесні ушкодження, та обійшлося без значних пошкоджень суден.

Припускаємо, що і останній вказаний нами трагічний випадок свідчить про значну аварійність судна, а цьому є причини, та вони, ймовірно, з тих, які перераховуються.

Робимо припущення, що такі трагічні випадки трапляються і з причин одержання неправомірної вигоди відповідними чиновниками за дозвіл виходу в рейс (море, річку) суден, які відпрацювали передбачений їм строк експлуатації або які перебувають на ходу без ремонтів або без сучасних аварійних засобів рятування, або без сучасних видів оснащення, зокрема навігаційного (воно застаріле як фізично, так і морально), або без підготовленого екіпажу, або без дотримання відповідних правил, норм, без їх перевірки, тобто із порушенням правил безпеки тощо.

І, як результат, часто гинуть або отримують різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження (виробничі травми) люди, та втрачаються або пошкоджуються судна, тобто відбувається аварійність різного ступеня.

Ці корупційні діяння є латентними. З багатьох джерел дізнаємося, що такі діяння зовсім не поодинокі в Україні.

Висновки і пропозиції. Отже, по-перше, як мінімум необхідна політична воля і бажання керівництва держави та профільного міністерства на такі масштабні перетворення. По-друге, спочатку потрібно відновити сувору систему державного нагляду і контролю (вона була досить ефективною і дієвою), а по-третє, її слід удосконалити згідно з сучасними зарубіжними зразками і досвідом. По-четверте, необхідно відновити якісну підготовку кадрів від нижчої ланки – членів екіпажу, починаючи з початкової (первинної) до фахівців у цій галузі вищого ґатунку (ми усвідомлюємо, що таких фахівців не готують за короткий проміжок часу) та наставництва. По-п'яте, відповідним державним органам, які ще залишилися в системі державного управління, слід посилити і встановити системний контроль за діяльністю наглядових і контролюючих служб, їхніх керівників, які безпосередньо проводять цю роботу за плавзасобами в Україні для забезпечення загибелі і травматизму людей, аварійності і втрати, псування матеріальних цінностей та виключення корупційних діянь. Необхідно створювати умови, які б не сприяли розвитку і функціонуванню корупції

в галузі, тобто не послаблювати протидію корупційним проявам зі сторони правоохоронних органів.

І, безумовно, вкрай важливо замінити більшість українського водного транспорту на сучасний та провести спочатку відновлення (ремонткування) того, що залишилося. Потужності для цього є. Обов'язково необхідно збільшити його кількість, перш за все, за рахунок замовлень суднобудування на вітчизняних підприємствах. Потрібно також розвивати національну інфраструктуру морської та річкової галузі, залучати іноземні інвестиції, капітал, отримувати кредити, зокрема і закордонні, на реалізацію розробленої державної довгострокової, поетапної на 3–5–10 років програми розвитку тощо. А зацікавленість вітчизняних і великих іноземних інвесторів є, навіть незважаючи на фактичну відсутність розгалуженої реклами (різноманітної інформації, ознайомлення тощо) українських, перш за все, природних можливостей та перспектив.

У морській та річковій галузі України ми повинні поступово вийти на якісно новий, не корупційний, конкурентоспроможний, дійсно європейський рівень.

Список використаних джерел

1. Лень В. В. Корупційні діяння щодо експлуатації морського і річкового транспорту в Україні / В. В. Лень // Транспортне право в XXI столітті : [Матеріали III Міжнародної наукової конференції, Київ, Національний авіаційний університет, 21 лютого 2013 р.]. – К. : Комп'ютерпрес. – С. 278–281.
2. Лень В. В. Питання експлуатації водного транспорту в Україні і корупційні діяння / В. В. Лень // Матеріали за 9-а міжнародна научна практична конференція, «Настоящи изследвания и развитие», 2013. – Том 10. закон. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 52–54.
3. [http:// news.zn.ua](http://news.zn.ua)

Лень Валентин Валентинович,
кандидат юридических наук, доцент
(Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», г. Дніпр)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1382-3335>

Кубрак Руслан Миколайович,
кандидат юридических наук
(Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу
Государственной уголовно- исполнительной службы Украины,
г. Дніпр)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9912-098X>

МОРСКАЯ И РЕЧНАЯ ОТРАСЛЬ В УКРАИНЕ: КОРРУПЦИОННЫЕ ДЕЙСТВИЯ, СОСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ

Предлагается анализ состояния дел в морской и речной отрасли Украины. Изучено историю развития инфраструктуры; показан зарубежный опыт; подготовка кадров; состояние правил безопасности эксплуатации плавсредств, судоплавания и плавсостава; государственного контроля и осмотра, производственного травматизма; инвестиций и тенденций, перспектив. Эти аспекты связаны с коррупционной составляющей, не дающей возможности развития отрасли. Приведены основные причины, условия и обстоятельства этого негативного положения.

Ключевые слова: коррупция; морская и речная отрасль; инфраструктура; эксплуатация; контроль; правила безопасности.

Len Valentin Valentinovich,
PhD in Law, Associate Professor
(National Technical University «Dniprovska Polytechnic», Dnipro)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1382-3335>

Kubrak Ruslan Nikolaevich,
PhD in Law
(Dnipro Center for Personnel Upgrading of the State Criminal Execution Service of Ukraine, Dnipro)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9912-098X>

MARINE AND RIVER INDUSTRY IN UKRAINE: CORRUPTION ACTS, STATE, TRENDS

The article presents an analysis of the state of affairs in the marine and river industry of Ukraine. The following aspects have been studied: history of infrastructure development; foreign experience is highlighted; training of personnel, especially of the lower and middle level; it will establish safety rules for the exploitation of craft, shipping and floating crew; state control and supervision, occupational injuries; investments and trends, prospects. Unfortunately, these aspects are related to the corrupt component, which is the main burden and it does not allow the industry to develop gradually. The main reasons, conditions and circumstances of such a negative state are given. There are ways out of a deep, long-term crisis. Today unfortunately, this area is inherent in: violation of navigation, rules of operation infrastructure, accident rate, high level of occupational injuries, fatal cases. In the industry, it is extremely necessary the reform, the corresponding state phased program (3-5-10 years), and at the very least there should be political will and desire, the interest of the government and the profile ministry in large-scale transformation. We are obliged to build an investment-attractive, competitive, truly European-level industry. It is very perpetual. The work outlines ways out of a deep, long-term crisis.

Key words: corruption; marine and river industry; infrastructure; operation; control; safety rules.

Надійшла до редколегії 22.06.2018

УДК 346.7:656.091. 072.2

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-114-119

Філіпенко Анастасія Сергіївна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9628-7426>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ЛІЦЕНЗУВАННЮ

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється за допомогою спеціального державно-правового механізму, який складається, по-перше, з організаційно-структурних формувань, по-друге, з адміністративно-правових засобів впливу на відносини, що складаються в даній сфері. Наведені прийоми регулятивного впливу щодо транспортного забезпечення зовнішньоекономічних операцій є передумовою розширення міжнародного співробітництва та забезпечення соціально-економічного розвитку України. У ході дослідження виявлено проблеми в системі адміністративно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності та визначено деякі напрями поліпшення ситуації.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність; ліцензія; адміністративно-правове регулювання; національне та міжнародне законодавство; адміністративна послуга; перевезення; транспортні засоби.

Актуальність теми. Політична стратегія нашої держави передбачає інтеграцію до Європейського Союзу та Європейського економічного простору, а також лібералізацію відносин суб'єктів підприємницької діяльності з іноземними контрагентами. Насамперед це означає рух у напрямку європейської цивілізованої моделі, що забезпечує прогрес у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. Реалії такі, що навіть найбільш толерантний підхід щодо зазначеного вище питання «Чи конкурентоспроможна Україна?» підводить до однозначної негативної відповіді. Існує нагальна проблема щодо радикального підвищення конкурентоспроможності країни, її відходу від статусу третьорозрядної держави.

Основою для створення таких умов є наявність сприятливого законодавчого поля, яке регулює цю сферу правовідносин і повинно характеризуватися ознаками стабільності, взаємоузгодження його правових норм, а це, безумовно, позитивно впливає на стан організації та здійснення зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД), відповідно й на авторитет нашої держави в зовнішньоекономічних відносинах з іншими державами. Передусім недосконалість правового забезпечення негативно позначається на розвитку зовнішньоекономічних відносин нашої країни, призводить до додаткових можливостей безконтрольного вивезення з неї вкрай дефіцитних ресурсів і продажу їх на світовому ринку за демпінговими цінами. Державне регулювання ЗЕД забезпечується за допомогою спеціального державно-правового механізму, який складається, по-перше, з організаційно-структурних формувань, по-друге, з адміністративно-правових засобів впливу на відносини, що складаються в даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовим питанням регулювання зовнішньоторговельної та зовнішньоекономічної діяльності в Україні присвячено досить ба-

гато досліджень. Адміністративно-правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності досліджували такі вчені, як Л. Андрущенко, К. Бережна, І. Бондаренко, Г. Виноградова, В. Галунько, Є. Додін, Ю. Грошовик, О. Дорошева, Е. Зінь, Т. Коломоєць, Т. Корнева, В. Олефір, Л. Сенченко, О. Стеценко, А. Ткаченко, В. Чайковська та ін. Натомість питання особливостей адміністративно-правового регулювання деяких видів ЗЕД, які підлягають ліцензуванню, не знайшло належного відображення в науковій літературі й залишається до кінця не з'ясованим, хоча окремі згадування можна знайти у працях деяких авторів.

З огляду на викладене, **метою статті** є розгляд нормативних актів для обґрунтування засад адміністративно-правового регулювання деяких видів ЗЕД в Україні, які підлягають ліцензуванню, визначення окремих особливостей реалізації адміністративно-правового регулювання ліцензування міжнародних перевезень та формулювання окремих пропозицій щодо вдосконалення, модернізації норм чинних актів управління в частині здійснення більш якісного правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство визнає ліцензування як засіб державного регулювання, що спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів, провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню [1, ст. 1].

Світова організація торгівлі (далі – СОТ) суворо регламентує використання ліцензування зовнішньоекономічних операцій, тому що саме такий метод регулювання здатний справляти значний обмежувальний вплив на міжнародну торгівлю. Відповідно до Угоди про процедуру ліцензування імпорту, таке ліцензування, що має бути нейтральним у своєму застосуванні та використовуватися безпристрасно і справедливо, виконує такі функції:

- зобов'язує компетентні органи державної влади публікувати необхідну інформацію щодо процедури ліцензування в доступних для зацікавлених осіб джерелах;
- встановлює процедуру повідомлення державами-членами у разі впровадження нових або редагування існуючих процедур ліцензування імпорту;
- установлює загальні критерії оцінки уповноваженими органами заявок на отримання ліцензій [2, ст. 1].

Відповідно до ратифікованої згаданої вище Угоди, Україна, як член даної організації, внесла зміни до національного законодавства щодо порядку ліцензування зовнішньоекономічних операцій з відповідними положеннями ГАТТ 1994, з тим, щоб запобігти недодержань торгівлі, що можуть утворитися внаслідок неякісної дії цих операцій, з урахуванням мети економічного розвитку та торговельних і фінансових потреб країн-членів, що розвиваються.

Згідно з правилами СОТ і національним законодавством, ліцензування експорту (імпорту) товарів здійснюється у формі автоматичного або неавтоматичного ліцензування [1, ст. 16; 2, ст. 2, 3].

Загально визнано, що ліцензування зовнішньоекономічних операцій – це адміністративний, нетарифний метод державного регулювання ЗЕД, який є комплексом дій органу публічної адміністрації з надання дозволу на здійснення суб'єктом ЗЕД експорту (імпорту) товару.

Вважаємо, що розвиток ЗЕД підприємств є неможливим без організації її транспортного забезпечення. Для реалізації міжнародних перевезень фізична або юридична особа повинна отримати від уповноваженого органу спеціальний дозвіл (ліцензію), такий припис визначено як у міжнародних договорах, так і в національному законодавстві багатьох держав і України зокрема.

Перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів морським, річковим, залізничним, автомобільним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом обов'язково підлягають ліцензуванню – визначено в національному законодавстві [1, ст. 7].

У Міністерстві інфраструктури України пояснюють необхідність запровадження ліцензування перевезень небезпечних вантажів та небезпечних відходів турботою про безпеку та довкілля. У 2015–2017 рр. сталося понад 60 аварій із небезпечними вантажами [3].

Ліцензування деяких видів роботи у галузі транспорту може запроваджуватися з різною метою, а саме:

- забезпечення безпеки і надійності роботи транспорту;
- обмеження монополізму та розвитку конкуренції;
- створення рівних умов для розвитку господарської діяльності підприємств транспорту [4, ст. 8].

На сьогодні автомобільні перевізники володіють дійсними безстроковими дозволами (ліцензіями) з відмінними редакціями назви виду господарської діяльності, що змінювались у часі. З цього випливає, що разом зі змінами редакції назви різновиду господарської діяльності змінювався предмет виду господарської діяльності, який ліцензується. Особливо такі трансформації стосувалися надання дозволу щодо господарської діяльності з міжнародних перевезень вантажів вантажними автомобілями.

Наприклад, предмет різновиду зазначеної вище господарської діяльності звучував у часі, а саме: з ліцензування міжнародних перевезень вантажів вантажними автомобілями до ліцензування перевезень небезпечних вантажів та небезпечних відходів. Тобто дозвіл на право здійснення міжнародних перевезень вантажів надає автомобільним перевізникам право здійснювати перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів, за що суб'єкти господарської діяльності повинні здійснювати плату до Державного бюджету України.

Згідно із затвердженими ліцензійними умовами, вимоги до автомобільних перевізників, що здійснюють міжнародні перевезення вантажів вантажними автомобілями, значно менші, ніж вимоги до автомобільних перевізників, що здійснюють міжнародні перевезення небезпечних вантажів. Тобто, документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду діяльності, а саме міжнародних перевезень небезпечних вантажів, забезпечує реалізацію вимог, передбачених для міжнародних перевезень вантажів вантажними автомобілями.

На сьогодні, відповідно до норм чинного основного нормативного акту, впроваджено ліцензування міжнародних перевезень вантажів вантажними автомобілями [1, ст. 7].

У преамбулі Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом щодо ЗЕД зазначено:

- ліцензії на право здійснення міжнародних перевезень вантажів – надають право провадити господарську діяльність з міжнародних перевезень вантажів вантажними автомобілями (крім перевезень небезпечних вантажів та небезпечних відходів);
- ліцензії на право здійснення міжнародних перевезень небезпечних вантажів вантажними автомобілями, причепами та напівпричепами – надають право провадити господарську діяльність з міжнародних перевезень вантажів вантажними автомобілями [5].

З інформацією про дійсні на сьогодні ліцензії та види господарської діяльності, які дозволено провадити на підставі таких ліцензій щодо міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом, можна ознайомитися на офіційному сайті органу ліцензування, а саме Державної служби України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпеки).

Треба звернути увагу на необхідність приведення до єдиного визначення, які саме вантажі під час міжнародних перевезень потребують отримання ліцензії, отже необхідно усунути існуючі колізії.

Так, у Законі України «Про автомобільний транспорт», а саме в абзаці дев'ятому частини четвертої й частині шостої статті 9, пропонується включити слово «небезпечні відходи». Адже на підставі пункту 24 статті 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» й Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з пере-

везення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом, підлягають ліцензуванню міжнародні перевезення всіх без винятку вантажів.

Відповідно до Закону України «Про автомобільний транспорт», ліцензія на надання послуг з міжнародних перевезень пасажирів чи небезпечних вантажів надає право автомобільному перевізнику надавати послуги з внутрішніх перевезень пасажирів чи вантажів [6, ст. 9].

Дещо детальніше розглянемо умови й порядок ліцензування міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом. Отже, господарська діяльність може здійснюватися частково за такими видами:

- 1) міжнародні перевезення пасажирів на таксі;
- 2) міжнародні перевезення пасажирів легковими автомобілями на замовлення;
- 3) міжнародні перевезення пасажирів автобусами;
- 4) міжнародні перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів вантажними автомобілями;
- 5) міжнародні перевезення вантажів вантажними автомобілями (крім перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів).

Ліцензування транспортної діяльності вимагає подання досить об'ємного пакету документів, а від того, наскільки професійно та якісно вони будуть оформлені, залежить, чи своєчасно перевізник отримає дозвіл на транспортні перевезення. Рішення про надання ліцензії чи про відмову у її наданні Укртрансбезпека може приймати протягом 10 днів, згідно з офіційним веб-порталом адміністративних послуг.

Тільки центральний орган Укртрансбезпеки здійснює ліцензування, територіальні органи таких повноважень не мають. Зазначений вище орган, окрім перевезень на автомобільному транспорті, здійснює ліцензування на залізничному, морському та річковому транспорті. Усі технологічні й інформаційні картки, відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги», у вільному доступі знаходяться на офіційному веб-порталі уповноваженого органу. Згідно з рішенням Міністерства інфраструктури України, окрім згаданого вище органу, функції по ліцензуванню здійснює Державна авіаційна служба України щодо видачі ліцензії на право провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом.

Наголошуємо, що ті суб'єкти господарської діяльності, які бажають здійснювати міжнародні перевезення пасажирів, багажу й вантажу автомобільним транспортом, повинні відповідати низці умов, які регламентовано Постановою КМУ [7].

Викладені в нормативному акті, ліцензійні умови можна розділити на технічні, кваліфікаційні й організаційні вимоги, які ставляться до пасажирських перевезень.

Організація міжнародних перевезень пасажирів, багажу та вантажу здійснюється відповідно до спеціальних правил, закріплених Законом України «Про автомобільний транспорт», окремо визначено, який пакет документів повинен бути на кожен вид перевезення резидентами й нерезидентами України [6].

Розглянувши блок актів державного управління за наведеним вище питанням, приходимо до висновку, що така господарська діяльність, у якій задіяно як резидентів, так і нерезидентів країни, дуже розгалужена, структура норм нормативних актів є найчастіше бланкетною, тобто відсилає до інших актів державного управління. Така ситуація є найбільш розповсюдженою для нашого законодавства. Підтримуємо Асоціацію міжнародних автомобільних перевізників України, членами якої підготовлено проект Закону України «Про державне регулювання міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом». Цей нормативно-правовий акт повинен визначати адміністративно-правові основи регулювання організації міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом, що належить українським та іноземним перевізникам, відповідальність за порушення встановленого вищезазначеним Законом порядку [8].

Провадження господарської (підприємницької) діяльності у сфері міжнародних перевезень пасажирів, багажу, небезпечних вантажів та небезпечних відходів іншими видами транспорту не потребує окремої ліцензії і регулюється ліцензійними умовами, визначеними постановами Кабінету міністрів України відповідно до виду транспорту. Такі ліцензійні умови встановлюють вичерпний перелік вимог до ліцензіатів, що передбачає організаційні, технологічні та кадрові вимоги щодо перевезень пасажирів, багажу, небезпечних вантажів та небезпечних відходів як по території України, так і за її межами.

Аналіз ліцензійних умов свідчить, що в них містяться вимоги виключно щодо діяльності з перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів і не передбачаються вимоги щодо здійснення вантажних операцій, відправки або приймання вантажу, окремих операцій з підготовки вантажу, тари тощо. Отже, відправник або одержувач небезпечного вантажу не обов'язково є суб'єктом перевезення чи перевізником і може здійснювати операції з ним без ліцензії.

У той же час, статтею 3 Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» визначено, що дія цього Закону поширюється на такі види діяльності, як державне управління та державне регулювання безпеки у сфері перевезення небезпечних вантажів; виконання робіт і надання послуг, пов'язаних з перевезенням небезпечних вантажів; забезпечення міжнародних зобов'язань у сфері перевезення небезпечних вантажів [9].

Висновки. Виходячи із зазначеного вище, вважаємо за необхідне розширити перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, і внести до статті 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» такий вид діяльності, як виконання робіт і надання послуг, пов'язаних з перевезенням небезпечних вантажів та небезпечних відходів.

Слід зазначити, що Наказом Міністерства інфраструктури України від 25.04.2017 р. № 156 затверджено зміни до Правил перевезення небезпечних вантажів, зокрема підпункт 1.11.1. доповнено таким абзацом:

«Відповідно до вимог Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів здійснюється суб'єктами господарювання лише за наявності ліцензії на перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом» [10].

Таке викладення цього абзацу вбачається некоректним з точки зору Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та затверджених Ліцензійних умов провадження відповідної господарської діяльності, тому пропонується наступна його редакція:

«Відповідно до вимог Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів здійснюється суб'єктами господарювання лише за наявності ліцензії на перевезення небезпечних вантажів та небезпечних відходів морським, річковим, залізничним, автомобільним, повітряним транспортом та трубопроводом».

Список використаних джерел

1. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 25. Ст. 722.
2. Угода про процедури ліцензування: Угода Світової організації торгівлі від 15 квітня 1994 року. *Офіційний вісник*. 2010. № 84. Ст. 2989.
3. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/timeline/> (дата звернення 17.09.2018).
4. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР (зі змінами та доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.
5. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1001. *Офіційний вісник України*. 2015. № 98. Ст. 3358.

6. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105.
7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом: Постанова Кабінету Міністрів України від 2.12.2015 № 1001. *Офіційний вісник України*. 2015. № 98. Ст. 3358.
8. Про державне регулювання міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом: Проект Закону України. Веб-портал Асоціація міжнародних автомобільних перевізників України. URL: <http://www.asmar.org.ua/index1.php?id=57508> (дата звернення 18.09.2018).
9. Про перевезення небезпечних вантажів : Закон України від 6.04.2000 № 1644-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 28. Ст. 222.
10. Зміни до Правил перевезення небезпечних вантажів: Наказ Міністерства інфраструктури України від 25.04.2017 р. № 156 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0867-17/paran4#n4> (дата звернення 18.09.2018).

Филипенко Анастасия Сергеевна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9628-7426>

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, ПОДЛЕЖАЩИХ ЛИЦЕНЗИРОВАНИЮ

Государственное регулирование внешнеэкономической деятельности осуществляется с помощью специального государственно-правового механизма, состоящего, во-первых, из организационно-структурных формирований, во-вторых, из административно-правовых средств воздействия на отношения, складывающиеся в данной сфере. Приведенные приемы регулятивного воздействия по транспортному обеспечению внешнеэкономических операций является предпосылкой расширения международного сотрудничества и обеспечения социально-экономического развития Украины. В ходе исследования выявлены проблемы в системе административно-правового регулирования внешнеэкономической деятельности и определены некоторые направления улучшения ситуации.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность; лицензия; административно-правовое регулирование; национальное и международное законодательство; административная услуга; перевозка; транспортные средства.

Filipenko Anastasiia Sergeevna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9628-7426>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOME SPECIES OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY TO BE LICENSED

It is investigated the main administrative and legal regulation aspects of foreign economic activity of Ukraine, which are subject to licensing, namely licensing of international transport. The problems are revealed in the system of administrative and legal regulation and certain directions of improvement the situation are defined. The significance of foreign economic activity in the socio-economic development of all countries, including Ukraine, is constantly increasing. At present, the political and trade vectors of our state are aimed to recognize it as an active member of the international economic space. It is well-known that the development of foreign economic activity of enterprises is impossible without the organization of its transport. At the legislative level, it is recognized that transport is one of the most important sectors of social production and it is designed to meet the needs of the population and social production in transportation. The questions of the transport of foreign trade for today are relevant for each country due to the deepening of the processes of international division of labor and cooperation of production, as a consequence of which, there is a continuous growth of volumes of international commodity flows. The application of state regulation of foreign economic activity is ensured by means of a special state-legal mechanism, it consists, firstly, of organizational and structural units, and secondly, on the administrative and legal means of influencing the relations that are formed in this sphere. Administrative and legal means are management acts intended to regulate relations in a certain area of activity, as well as to establish administrative restrictions and prohibitions. The methods of foreign economic transactions with export-import goods are given, and their transportation is a prerequisite for the development of a stable state and, in particular, for ensuring the social and economic development of Ukraine.

Key words: foreign economic activity; license; administrative and legal regulation; national and international legislation; administrative service; transportation; vehicles.

Надійшла до редколегії 24.06.2018

УДК 351.811.122.3

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-120-125

Червінчук Андрій Васильович,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ КОРИСТУВАННЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИМИ СИГНАЛАМИ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань адміністративно-правової кваліфікації дій водіїв транспортних засобів, пов'язаних з порушенням правил користування попереджувальними сигналами. Проведено аналіз правових норм вітчизняного законодавства, які регламентують порядок використання попереджувальних сигналів на транспортних засобах, та передбачають відповідальність водіїв за його порушення.

Досліджено найбільш дискусійні питання кваліфікації окремих складів адміністративних проступків, які стосуються використання попереджувальних сигналів, що виникають у правозастосовній діяльності підрозділів Національної поліції України.

Запропоновано зміни до адміністративного законодавства України, спрямовані на вирішення проблем правової кваліфікації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: попереджувальні сигнали; кваліфікація адміністративних правопорушень; відповідальність за порушення Правил дорожнього руху.

Постановка проблеми. Рівень смертності та травматизму в Україні внаслідок дорожньо-транспортних пригод є одним з найвищих серед європейських країн. Аналіз впливу порушень правил користування попереджувальними сигналами на стан аварійності прямо не проводиться, але цілком логічно, що використання цих сигналів безпосередньо пов'язане з маневруванням транспортних засобів, яке є другою за поширеністю причиною автопригод.

На заваді систематичним порушенням з боку водіїв правил користування попереджувальними сигналами мало б стати адміністративно-деліктне законодавство, однак через надмірну казуїстичність формулювань нормативно-правових актів під час правозастосовної діяльності виникають проблеми кваліфікації такого роду правопорушень. Зокрема, існує неоднозначне бачення правових підстав адміністративної відповідальності за неналежне використання таких сигналів у випадках, не пов'язаних з початком руху та зміною його напрямку, а саме: у разі неподання сигналу світловим покажчиком повороту відповідного напрямку перед перестроюванням; щодо використання під час руху поза населеним пунктом денних ходових вогнів з 1 жовтня по 1 травня; порушення правил користування аварійною світловою сигналізацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правової кваліфікації адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху активно обговорюються у суспільстві та стають предметом досліджень як науковців, так і практику-

ючих юристів та фахівців у галузі дорожньої безпеки. Зокрема, цій тематиці були присвячені публікації В. В. Володарського, В. В. Гаркуші, Т. О. Гуржія, В. В. Доненка, В. О. Караваєва, Ю. С. Коллера, В. К. Колпакова, О. Ю. Салманової, А. О. Собакаря та інших.

Метою наукової статті є визначення на основі аналізу діючого законодавства, наукових поглядів вчених основних критеріїв кваліфікації адміністративних правопорушень правил користування попереджувальними сигналами та подання пропозицій щодо усунення проблемних питань нормативно-правового забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу. Єдиний порядок дорожнього руху на всій території України регулюється Правилами дорожнього руху, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 (далі – ПДР). Відповідно до їх положень, з метою своєчасного інформування учасників дорожнього руху, привернення їхньої уваги, виділення транспортних засобів із загального транспортного потоку і попередження про небезпеку використовуються попереджувальні сигнали. До таких сигналів відносяться:

- а) сигнали, що подаються світловими покажчиками повороту або рукою;
- б) звукові сигнали;
- в) перемикання світла фар;
- г) увімкнення ближнього світла фар у світлу пору доби;
- г) увімкнення аварійної сигналізації, сигналів гальмування, ліхтаря заднього ходу, розпізнавального знака автопоїзда;
- д) увімкнення пробліскового маячка оранжевого кольору.

До попереджувальних сигналів слід також віднести й установлення знаку аварійної зупинки або миготливого червоного ліхтаря разом з увімкненням аварійної світлової сигналізації або у разі її несправності чи відсутності на транспортному засобі [1].

Юридичні та фізичні особи, винні в порушенні законодавства про дорожній рух, відповідних правил, нормативів і стандартів, несуть відповідальність згідно із законодавством України (стаття 53 Закону України «Про дорожній рух») [2]. Така відповідальність встановлюється, зокрема, й Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Визначення відповідності ознак вчиненого діяння ознакам конкретного складу адміністративного правопорушення, передбаченого відповідною статтею зазначеного Кодексу, являє собою кваліфікацію адміністративних правопорушень.

Кваліфікація адміністративних правопорушень є найважливішою стадією діяльності поліції щодо застосування норм законодавства про адміністративні проступки. Правильна кваліфікація діяння є необхідною умовою законності всієї правозастосувальної діяльності правоохоронних органів України. Кваліфікація означає, що особа притягується до адміністративної відповідальності саме за скоєне нею правопорушення, зазнаючи правові наслідки, які закон пов'язує із вчиненням цього проступку [3, с. 413]. Слід погодитись з думкою А. П. Сахна, що адміністративно-правова кваліфікація являє собою засновану на нормативних приписах закону посвідчувальну та пізнавальну діяльність уповноваженої особи, у провадженні якої перебуває справа про адміністративне правопорушення, пов'язана з аналізом фактичних ознак діяння і їх ототожненням з ознаками складу правопорушення, що містяться в порушеній адміністративно-правовій нормі [4, с. 74].

Систематизація ознак оцінюваного діяння здійснюється згідно з елементами складу адміністративного правопорушення, тобто відносно до об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення.

Сукупність зовнішніх ознак проступку, які визначають акт поведінки правопорушника, складає об'єктивну сторону складу адміністративного правопорушення. Головною її ознакою є адміністративно-правове діяння (дія або бездіяльність).

Адміністративно-правова дія – це протиправна, активна, свідома і вольова поведінка особи, яка завдає або може створити реальну можливість завдання шкоди об'єкту, що охороняється нормами адміністративного права [5, с. 284].

Визначаючи правову кваліфікацію порушень водіями транспортних засобів правил користування попереджувальними сигналами, слід звернути увагу перш за все на адміністративно-правову дію [6, с. 124].

Зокрема, відповідно до п. 9.2 «б» ПДР, водій повинен подавати сигнали світловими покажчиками повороту відповідного напрямку перед перестроюванням. Для вирішення питання щодо кваліфікації порушень саме цієї норми слід провести аналіз статей КУпАП, які передбачають відповідальність за порушення правил користування попереджувальними сигналами.

Так, у разі вчинення таких порушень на початку руху чи зміні його напрямку, відповідальність настає за частиною 2 статті 122 КУпАП. В інших випадках порушення правил користування попереджувальними сигналами слід кваліфікувати як порушення, передбачене статтею 125 КУпАП [7].

З метою визначення правової кваліфікації використання попереджувальних сигналів під час перестроювання, слід з'ясувати сутність цього маневру, а саме, чи пов'язане його виконання зі зміною напрямку руху.

Пунктом 1.10 ПДР, який визначає значення термінів, що наведені у цих Правилах, зміст поняття «напрямок руху» не надається. Однак порядок виконання перестроювання, встановлений п. 10.3 ПДР, згідно з яким у разі перестроювання водій повинен дати дорогу транспортним засобам, що рухаються в попутному напрямку по тій смузі, на яку він має намір перестроїтися. За одночасного перестроювання транспортних засобів, що рухаються в одному напрямку, водій, який знаходиться ліворуч, повинен дати дорогу транспортному засобу, що знаходиться праворуч.

Виходячи зі змісту зазначеного маневру, рух транспортних засобів суміжними смугами попутного напрямку є рухом в одному напрямку. Отже, під час перестроювання зміна напрямку руху транспортного не відбувається. Таким чином, невиконання вимог п. 9.2 «б» ПДР в частині подавання сигналів світловими покажчиками повороту відповідного напрямку перед перестроюванням слід кваліфікувати як адміністративне правопорушення, передбачене статтею 125 КУпАП.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2013 р. № 111 пункт 9.8 ПДР доповнено абзацом восьмим, згідно з яким із 1 жовтня по 1 травня на всіх механічних транспортних засобах поза населеними пунктами повинні бути ввімкнені денні ходові вогні, а в разі їх відсутності в конструкції транспортного засобу – ближнє світло фар. Денними ходовими вогнями є зовнішні світлові прилади білого кольору, передбачені конструкцією транспортного засобу, установлені спереду транспортного засобу і призначені для покращення видимості транспортного засобу під час його руху у світлий час доби [8].

Державний стандарт України визначає вогонь (фару, ліхтар) як пристрій, призначений для освітлення дороги або подавання світлового сигналу іншим учасникам дорожнього руху. Ліхтарі освітлення заднього номерного знака і світловідбивальні пристрої також розглядають як вогні [9]. До таких зовнішніх світлових пристроїв відносять: фару дальнього світла, фару ближнього світла, передню протитуманну фару, ліхтар заднього ходу, покажчик повороту, сигнал гальмування, ліхтар освітлення номерного знака, передній габаритний ліхтар, задній габаритний ліхтар, задній протитуманний ліхтар, контурний вогонь, задній світловідбивальний пристрій. Виходячи з наведених дефініцій та функціонального призначення зовнішніх світлових приладів, слід визначити їх класифікацію за такими видами:

- освітлювальні прилади (призначені для освітлення дороги). Світловий пучок такого приладу сприймається після відбиття від дороги чи іншого об'єкта;
- світлосигнальні прилади (призначені для подавання світлового сигналу іншим учасникам дорожнього руху). Світловий потік такого приладу спостерігач сприймає безпосередньо [10, с. 261].

Нормами КУпАП встановлена відповідальність за порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами на початку руху чи зміни його напрямку, використання цих приладів та їх переобладнання з порушенням вимог відповідних стандартів (частина 2 статті 122 КУпАП).

Для надання правової кваліфікації порушення водієм механічного транспортного засобу пункту 9.8 ПДР в частині ввімкнення денних ходових вогнів з 1 жовтня по 1 травня слід звернути увагу на наступне. Денні ходові вогні не є освітлювальними приладами, адже призначені для покращення видимості транспортного засобу під час його руху у світлий час доби, а не для освітлення дороги. Фари ближнього світла є освітлювальними приладами, але під час їх використання як альтернативи денним ходовим вогням у світлий час доби не служать для освітлення дороги чи її елементів, а виконують попереджувальну функцію.

За своєю суттю використання поза населеними пунктами у світлий час доби денних ходових вогнів, а в разі їх відсутності в конструкції транспортного засобу – ближнього світла фар є попереджувальним сигналом. Таким чином, невиконання водієм транспортного засобу вимог абзацу восьмого пункту 9.8 ПДР є порушенням правил користування попереджувальними сигналами. Однак частиною 2 статті 122 КУпАП адміністративна відповідальність передбачена за порушення правил користування попереджувальними сигналами на початку руху чи зміни його напрямку. Використання денних ходових вогнів, а в разі їх відсутності в конструкції транспортного засобу – ближнього світла фар не слугує для попередження інших учасників руху про початок руху транспортного засобу або зміну його напрямку. Тому кваліфікація зазначеного діяння як адміністративного проступку, передбаченого частиною 2 статті 122 КУпАП, є неможливою. Іншими нормами КУпАП відповідальність за порушення правил користування попереджувальними сигналами не встановлюється.

Отже, невиконання водієм транспортного засобу вимог абзацу восьмого пункту 9.8 ПДР в частині ввімкнення з 1 жовтня по 1 травня на всіх механічних транспортних засобах поза населеними пунктами денних ходових вогнів, а в разі їх відсутності в конструкції транспортного засобу – ближнього світла фар слід кваліфікувати як адміністративне правопорушення, передбачене статтею 125 КУпАП «Інші порушення правил дорожнього руху».

Аварійна сигналізація являє собою синхронне увімкнення всіх покажчиків повороту та бічних повторювачів у проблісковому режимі. Вона вмикається для своєчасного інформування інших учасників дорожнього руху про небезпеку в русі і позначення нештатної ситуації на дорозі.

Відповідно до пункту 9.9. ПДР, аварійна світлова сигналізація повинна бути ввімкнена у наступних випадках:

- а) у разі вимушеної зупинки на дорозі;
- б) у разі зупинки на вимогу поліцейського або внаслідок засліплення водія світлом фар;
- в) на механічному транспортному засобі, що рухається з технічними несправностями, якщо такий рух не заборонено цими Правилами;
- г) на механічному транспортному засобі, що буксирується;
- г) на механічному транспортному засобі, позначеному розпізнавальним знаком «Діти», що перевозить організовану групу дітей, під час їх посадки чи висадки;
- д) на всіх механічних транспортних засобах колони під час їх зупинки на дорозі;
- е) у разі скоєння дорожньо-транспортної пригоди.

Увімкнення аварійної сигналізації, відповідно до пункту 9.1. (г), є попереджувальним сигналом.

Відповідальність за порушення правил користування попереджувальними сигналами установлена нормами частини 2 статті 122 КУпАП, однак вона поширюється лише на ті порушення, що були вчинені на початку руху чи зміни його напрямку. Інші порушення правил користування попереджувальними сигналами слід кваліфікувати як адміністративне правопорушення, передбачене статтею 125 КУпАП.

Увімкнення аварійної світлової сигналізації не пов'язане з попередженням інших учасників дорожнього руху про початок або зміну напрямку руху. Тому порушення правил користування аварійною світловою сигналізацією слід кваліфікувати як адміністративний проступок, передбачений статтею 125 КУпАП «Інші порушення правил дорожнього руху».

Санкція цієї статті передбачає адміністративну відповідальність у вигляді попередження, яке не сприймається більшістю учасників дорожнього руху як реальне покарання за протиправну поведінку та породжує у водіїв відчуття безкарності за вчинення порушень ПДР.

Порушення правил користування попереджувальними сигналами, що кваліфікуються за частиною 2 статті 122 КУпАП, за ступенем суспільної шкоди законодавцем співвідносяться з такими проступками, як порушення правил проїзду перехресть, зупинки транспортних засобів загального користування, проїзд на заборонний сигнал світлофора або жест регулювальника, порушення правил обгону і зустрічного роз'їзду, розташування транспортних засобів на проїзній частині, за які передбачена відповідальність у вигляді штрафу в розмірі двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У той час коли за перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на двадцять кілометрів на годину, порушення вимог дорожніх знаків та розмітки проїзної частини доріг, правил перевезення вантажів, буксирування транспортних засобів, зупинки, стоянки, проїзду пішохідних переходів, ненадання переваги у русі пішоходам на нерегульованих пішохідних переходах тощо передбачена відповідальність у вигляді штрафу в розмірі лише п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Висновок. Таким чином, в адміністративно-деліктному законодавстві України склалася ситуація, коли за одні види порушень правил користування попереджувальними сигналами передбачено мінімально можливий рівень відповідальності, за інші – занадто високий у порівнянні з багатьма іншими поширеними правопорушеннями у сфері безпеки дорожнього руху.

Для вирішення такої ситуації доцільно було б узагальнити усі адміністративні правопорушення, пов'язані з використанням попереджувальних сигналів та визначити за них відповідальність як за проступок, передбачений частиною 1 статті 122 КУпАП, доповнивши її текст після слова «правил» словами «користування попереджувальними сигналами». Відповідно, у частині 2 статті 122 слова «або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку» виключити.

Список використаних джерел

1. Про Правила дорожнього руху: Постанова від 10.10.2001 № 1306 / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2001. – 26.10. – № 41. – С. 35. – Ст. 1852, код акта 20133/2001.
2. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ / Верховна Рада України // Голос України. – 1993. – 16.07. – Ст. 53.
3. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
4. Адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник / [В. М. Бесчастний, О. М. Мердова, А. П. Сахно]; за заг. ред. В. М. Бесчастного. – Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2015. – 204 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник / Т. О. Коломєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
6. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: монографія / Ю. С. Коллер, А. О. Собакарь. – К. : «МП Леся», 2015. – 204 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 8073-Х (Редакція від 02.08.2018). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/paran987#n987> (дата звернення 21.08.2018).
8. Про внесення змін до Правил дорожнього руху: Постанова від 11.02.2013 № 111 / Кабінет Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2013. – 27.02. – № 39.

9. ДСТУ 3649:2010. «Колісні транспортні засоби. Вимоги щодо безпечності технічного стану та методи контролювання». Наказ Держспоживстандарту України від 28 грудня 2010 р. № 630. URL: https://dnaop.com/html/33994/doc-ДСТУ_3649_2010 (дата звернення 21.08.2018).

10. Акимов С. В. Электрооборудование для автомобилей. Учебник для ВУЗов. / Акимов С. В., Чижов С. П. – М. : ЗАО «КЖИ «За рулем», 2003. – 384 с.

Червинчук Андрей Васильевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ КВАЛИФИКАЦИИ НАРУШЕНИЙ ПРАВИЛ ПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕДУПРЕЖДАЮЩИМИ СИГНАЛАМИ

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов административно-правовой квалификации действий водителей транспортных средств, связанных с нарушением правил пользования предупреждающими сигналами. Проведен анализ правовых норм отечественного законодательства, регламентирующих порядок использования предупреждающих сигналов на транспортных средствах и предусматривающих ответственность водителей за его нарушение. Предложены изменения в административное законодательство Украины, направленные на решение проблем правовой квалификации правонарушений в сфере обеспечения безопасности дорожного движения.

Ключевые слова: предупреждающие сигналы; квалификация административных правонарушений; ответственность за нарушение Правил дорожного движения.

Chervinchuk Andriy Vasilyovich,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

ACTUAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL QUALIFICATIONS OF VIOLATION THE RULES OF USE THE WARNING SIGNALS

The article is devoted to the research of the actual questions of administrative-legal qualification of actions vehicles' drivers, connected with violation the rules of use the warning signals. The legal norms' analysis of the domestic legislation regulating the procedure for the use of warning signals on vehicles, and foresees the drivers' responsibility for its violation.

The qualification assessment of administrative offenses as the most important stage of the police activity regarding the application of the legislation norms on administrative misconduct and the necessary condition for the legality of all law enforcement activities of law enforcement bodies of Ukraine is given.

It is investigated the most controversial questions of the certain qualification components of administrative misconduct concerning the use of precautionary signals arising in the enforcement activities in the units of the National Police of Ukraine. It was stated that in the practical activities of the units of the National Police providing traffic safety there is a mixed view of the legal grounds for administrative liability for the improper use of such signals in cases not related to the beginning of movement and change its direction, namely: in the case of failure signal to light a direction indicator of a corresponding direction before rebuilding; for use during the movement outside the settlement at daytime running lights from October 1, to May 1; violation of the rules using an emergency light signaling system.

The author proves the necessity of introducing amendments to the administrative legislation of Ukraine, aimed at solving the problems of legal qualification of offenses in the field of ensuring road safety. It is substantiated, in the article, the expediency of generalization all administrative violations connected with the use of warning signals into one legal norm and to assume responsibility for them, which corresponds to the degree of public harm of these misdemeanors.

Key words: warning signals; qualification of administrative offenses; responsibility for violation the road traffic rules.

Надійшла до редколегії 26.06.2018

Розділ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343. 9 (477)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135

Андріяшевська Марина Сергіївна,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6990-0099>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДИТИНСТВА: АНАЛІЗ СТАНУ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ВІКТИМОЛОГІЇ

У статті розглянуто основні склади злочинів, які вчиняються стосовно неповнолітніх в Україні. Автор надає стислу вибіркочу характеристику найпоширенішим суспільно небезпечним діянням проти дітей. Під час дослідження використано статистичні дані, які дозволили авторові обумовити необхідність перегляду відповідних норм кримінального законодавства великою кількістю (що постійно зростає) злочинних посягань, вчинених щодо неповнолітніх в країні. У статті також надано окремі пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства.

Ключові слова: неповнолітній, кримінальне законодавство; злочин; суспільні відносини; жертва; віктимність; девіація; покарання; кримінально-правовий вплив.

Постановка проблеми. Злочинність – явище, яке протягом багатьох століть залишається не до кінця дослідженим, що призводить до стабільного її зростання та розвитку. Така характеристика феномена вимагає від основного інструменту боротьби з кримінальними проявами – кримінального законодавства – постійного динамізму та гнучкості, але при цьому – дотримання всього комплексу принципів, серед яких принципи гуманізму, справедливості тощо. До того ж кримінальна репресія не має полягати у здійсненні однакового впливу на суб'єкт злочину, оскільки статеві та вікові приналежності відіграє значну роль як під час криміналізації та віктимізації особи, так і під час її виправлення та ресоціалізації. І якщо статеві приналежності лише дещо обмежує якісно-кількісну змістовну каральних заходів, то вік стає причиною скорочення переліку останніх. Така ж тенденція (але в діаметральній протилежності) спостерігається й коли неповнолітні стають жертвами злочину – відповідальність за вчинення щодо них суспільно небезпечного діяння є значно суворішою, що, як і в попередньому випадку, пояснюється особливостями психофізіологічного розвитку підлітків, оскільки під час свого дорослішання дитина неодноразово змінює свої інтереси, переглядає систему цінностей, формує моральні орієнтири. При цьому її інтелектуальний розвиток не відповідає дорослій людині, а тому неповнолітній не в змозі

правильно оцінити як свої вчинки, так і чужі. Саме тому законодавець у п. 3 ч. 1 ст. 66 чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) визнав вчинення злочину неповнолітнім обставиною, яка пом'якшує покарання, а п.п. 6 (вчинення злочину ... щодо малолітньої дитини або у присутності дитини), 9 (вчинення злочину з використанням малолітнього...), ч. 1 ст. 67 КК України – обтяжуючими покарання обставинами.

На сьогодні українське законодавство має достатньо повноцінну нормативно-правову базу з питань охорони неповнолітніх від злочинних посягань, серед яких необхідно виділити: Конституцію України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [1], Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2], Закон України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства» (у ст. 10 якого зазначено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини. Держава здійснює захист дитини від: усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо...) [3], які засновані на міжнародних нормативно-правових актах (Конвенція ООН про права дитини, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейська конвенція про здійснення прав дітей тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних учених: І. О. Бандурки, А. О. Джузи, О. М. Джузи, Є. С. Назимка, Т. І. Пономарьової, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна – висвітлюються основні питання стану злочинності щодо неповнолітніх, а також засоби запобігання їй. Однак комплексних досліджень стосовно аналізу стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології ще не проводилося.

Формування цілей. Метою запропонованої статті є з'ясування стану кримінально-правового забезпечення охорони дитинства в Україні, а також розроблення відповідних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Усупереч прагненням держави сприяти розвитку ювенальної юстиції, рівень злочинності стосовно неповнолітніх залишається стабільно високим. Відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Генеральної прокуратури України, у 2013 році потерпілими від злочинів стали 7446 неповнолітніх осіб, при цьому стосовно 1567 дітей було вчинено тяжкі та особливо тяжкі злочини; у 2014 році – 4996 неповнолітніх стали жертвами суспільно небезпечних діянь, з них 1108 – тяжких та особливо тяжких; у 2015 році – 4809 неповнолітніх зазнали злочинних посягань, 1125 з них – тяжких та особливо тяжких; у 2016 році – 4838 стали жертвами злочинів, з них 1089 – тяжких та особливо тяжких; у 2017 році – 4095, з них 1078 – тяжких та особливо тяжких; станом на червень 2018 року 2165 неповнолітніх потерпіли від злочинів, 430 з них стали жертвами тяжких та особливо тяжких посягань [4]. Такий стан справ, на нашу думку, може бути пояснений тим, що наразі наявних кримінально-правових засобів недостатньо для здійснення цілеспрямованого якісного впливу на злочинність щодо неповнолітніх. При цьому не можна не звернути увагу на те, що чинне кримінальне законодавство майже в кожному розділі має певні склади злочину, які передбачають відповідальність суб'єкта за злочинні посягання, вчинені стосовно неповнолітніх.

Враховуючи зазначене, з метою формулювання комплексу рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства, а також для більш повного викладення досліджуваного матеріалу пропонуємо зупинитися на кожному комплексі суспільних відносин, на які здійснюється протиправний вплив, більш детально.

Тож перший із розглянутих – *суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я неповнолітніх* (ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ст. 137, ч. 2 ст. 140, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144 КК України) та другий – *суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення* (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 317, ст. 323, ст. 324 КК України), на нашу думку, необхідно об'єднати за тотожністю інтересів, на які здійснюється прямий або непрямий вплив – життя та здоров'я неповнолітнього.

Охорона життя і здоров'я неповнолітніх викликала як в минулому, так і нині підвищений інтерес суспільства, оскільки у своїй сукупності стосувалася проблеми виживання людства, забезпечення генофонду, виховання нового здорового покоління... Народження, зростання й розвиток дитини – представника нового покоління людства – відбувається в системі певних суспільних відносин, спрямованих на збереження нового життя, захисту його від різноманітних небезпек, надання всебічної підтримки, турботи, нагляду та догляду. У процесі належного виконання (функціонування) цих суспільних відносин дитина одержує, у першу чергу, життєво важливі й необхідні матеріальні блага, створити (придбати) які вона самостійно не може в силу вікових особливостей [5, с. 12–13]. Дитина розвивається протягом усього свого життя й набуває певний досвід внаслідок спілкування з навколишнім середовищем, більша частина якого – дорослі люди, від яких неповнолітній отримує певні знання та навички. У неповнолітньому віці дитині також притаманна така властивість, як бажання наслідувати поведінку дорослих, особливо авторитетних для неї осіб, і якщо останні мають схильність до віктимності (схильність стати жертвою злочину), то така вірогідність зростає і в неповнолітніх, які перебувають у їхньому оточенні. Частиною є випадки, коли дитина настільки довіряє дорослому, що вважає: все, що робить останній, є правильним та доречним, а тому необхідно робити все, що він скаже. Особливе місце серед причин послаблення психіки неповнолітніх є неправильне, жорстке виховання.

У цьому контексті О. Л. Беспаль слушно зазначає, що застосування насильства до неповнолітніх з метою виховання є історично зумовленою традицією. Тривалий час правові норми загалом не передбачали покарання за дітовбивство, лише згодом в окремих випадках (наприклад, убивство позашлюбної дитини) передбачалася смертна кара за цей злочин. У різні періоди кримінальне законодавство належним чином не охороняло життя і здоров'я неповнолітніх (якщо й мала місце кримінально-правова охорона вказаних об'єктів, то лише дорослих осіб). За радянських часів кримінальні кодекси УРСР 1922 р. і 1927 р. не ставили за мету здійснювати особливу охорону найменш захищених осіб (малолітніх і неповнолітніх) від посягань на їхнє життя і здоров'я. Лише в КК 1960 р. було встановлено окремі норми, що додатково передбачали кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого [6, с. 193]. Отже, наявність у родині деспотичних батьків, які віддають перевагу авторитарному стилю виховання, а також несталі психічні та розумові властивості дитини не дозволяють їй дати правильну оцінку ситуації, що призводить до зростання кількості самогубств серед неповнолітніх.

Відповідно до даних, викладених на офіційному сайті Державної служби статистики України (без урахування даних тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), у 2005 році кількість самогубств серед неповнолітніх склала 196 випадків, у 2006 – 148, у 2007 – 182, у 2008 – 166, у 2009 – 168, у 2010 – 182, у 2011 – 209, у 2012 – 167, у 2013 – 159, у 2014 – 125, у 2015 – 148, у 2016 – 115, у 2017 – 45 неповнолітніх покінчили життя самогубством [7]. Інші склади злочинів об'єднані одним об'єктом – суспільними відносинами у сфері захисту життя та здоров'я особи, обумовлені також складністю всіх процесів, що відбуваються в організмі неповнолітньої особи.

А. І. Брайлівська, надаючи характеристику злочину, передбаченому ст. 137 КК України (Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей), зазначає, що криміналізацію діянь, передбачених ст. 137 КК України, обумовлює суспільна небезпечність злочинів проти неповнолітніх, яка насамперед полягає у тому, що злочинні дії

спрямовано щодо дитини, яка в силу свого віку не може протидіяти злочинцю. Крім того, неповнолітні завжди найменш захищені у суспільстві, особливо в країнах, де мають місце кризові процеси. Сьогоднішня ситуація в Україні характеризується соціально-економічною і політичною нестабільністю, зниженням моральних засад, зростанням злочинності й насильства, що особливо загострило проблеми дітей і підлітків. Не зменшується кількість випадків сирітства, викрадення дітей, продаж їх за кордон, народження дітей неповноцінними. Зростає кількість дітей, що вживають алкоголь та наркотики. Не вдається зупинити зростання правопорушень і злочинів щодо неповнолітніх. Практика свідчить, що існуюча державна система охорони прав дітей на сьогодні не виконує своїх обов'язків. Отже, усі перелічені проблеми та невтішні демографічні показники, насамперед невелика кількість дітей в Україні, обґрунтовують суспільну цінність та важливість тих суспільних відносин, на які спрямовано посягання за ст. 137 КК України, а саме – життя та здоров'я дітей, чим пояснюється введення до Кримінального кодексу України нової норми (ст. 137) [8, с. 9].

Схожої думки і вчені, які присвятили свої наукові праці розгляду злочинів проти здоров'я дитини, одним із найнебезпечніших серед яких є суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 142 КК України (Незаконне проведення дослідів). Щодо зазначеного злочину В. М. Куц, С. В. Гізимчук та В. О. Єгорова зазначають, що в контексті безпосередньо норми законним вважається проведення дослідів над неповнолітнім виключно з терапевтичною (лікувальною) метою і, окрім того, за наявності згоди цих осіб та/або згоди їх законних представників. Виділення віку неповнолітнього як кваліфікуючої ознаки обумовлено тим, що неповнолітні є особливою категорією піддослідних осіб. Фізіологічні та психологічні процеси в організмі неповнолітнього ще не сформовані, і втручання в них може завдати не тільки шкоди здоров'ю, а й спричинити затримку розвитку чи, наприклад, психічні травми у потерпілого. У силу очевидних особливостей проведення дослідів у подібних випадках потребує не тільки дотримання порядку та умов, а й ретельнішого контролю за станом піддослідного [9, с. 201]. Отже, доповнюючи думку зазначених учених, звернемо увагу на те, що, встановлюючи більш сувору відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я неповнолітнього, законодавець ураховує сукупність декількох фактів: по-перше, нестабільність психологічних процесів неповнолітнього, що дозволяє швидко та просто здійснити на нього злочинний вплив та перетворити на «хронічну» жертву; по-друге, високий ступінь деградації особистості дорослого злочинця (оскільки особа знає, що дитина не здатна здійснити необхідний опір та захистити себе, не завжди знає, що те, що відбувається навколо неї, є злочином, навряд чи звернеться до правоохоронних органів за допомогою тощо), моральні якості якого дозволяють завдавати шкоди дитині.

Оминаючи увагою злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які становлять собою очевидну небезпеку для здоров'я та нормального розвитку неповнолітніх, зупинимося детальніше на злочинах, передбачених ст. 323 КК України (Спонування неповнолітніх до застосування допінгу) та ст. 324 (Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів). Зазначені злочини на сьогоднішній день не є розповсюдженими. Відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Генеральної прокуратури України, у 2013 році злочин, передбачений ст. 323, не вчинявся, було скоєно 2 злочини, передбаченого ст. 324; у 2014 році зазначені злочини не вчинялися, у 2015 році було вчинено по одному злочину, передбаченому ст.ст. 323, 324 КК України, з 2016 року по червень 2018 року зазначені злочини не вчинялися [4]. На нашу думку, такий стан справ може бути пояснений латентністю суспільно небезпечних діянь у галузі спорту, а також низькою професійністю та інертністю правоохоронних органів. При цьому вплив допінгу на організм людини до сьогодні вивчений недостатньо.

З цього приводу В. М. Панькевич та Н. С. Біліченко зазначають, що загальний негативний вплив допінгу на організм доволі багатогранний. Допінг примушує спортсмена працювати за межами можливого, тобто виконувати надроботу. Ця межа відділяє втому від перевтоми, здоров'я – від хвороби і хворобу – від смерті. А якщо забрати у людини відчуття втоми, як це робить допінг, то перехід від здоров'я до хвороби і смерті відбувається

непомітно. Крім того, у разі довготривалого застосування допінгу з'являються всі клінічні симптоми деградації особистості. Немає жодного органа чи системи, на яких би не позначився вплив допінгу, що призводить до функціональних, а згодом і органічних змін в організмі. Отже, боротьба з допінгом – це боротьба за життя і здоров'я спортсмена, та навіть більше – це боротьба за існування спорту, адже не може бути спорту, що завдає шкоди здоров'ю, загрожує смертю його учасникам. Зазначене вище зумовлює велику суспільну небезпеку цього явища та вимагає від законодавця створення правового інструментарію, у тому числі й кримінально-правового, для боротьби з ним [10, с. 32].

Отже, вплив наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, допінгу та одурманюючих засобів має значний негативний вплив на неповнолітніх, який може призвести до тяжкого розладу здоров'я, що унеможливить у майбутньому нормальну життєдіяльність дитини, інколи аж до смертельних наслідків, що обумовлює їх криміналізацію. Підсумовуючи розгляд зазначеного блоку суспільних відносин, зазначимо, що стан злочинності у сфері захисту життя та здоров'я неповнолітніх на сьогоднішній день є незадовільним. Зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів проти дітей та самогубств останніх свідчить про недосконалість кримінального законодавства, а саме – нелогічність викладення заборонених діянь та нестабільне ставлення до особи неповнолітнього потерпілого. Доцільно, на нашу думку, внести до законодавства низку змін, серед яких:

– доповнити п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України наступним чином: *2. Умисне вбивство ... 2) малолітньої або неповнолітньої дитини, або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;*

– доповнити ст. 121 КК України ч. 3 із наступною редакцією: *3. Умисне тяжке тілесне ушкодження, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього, та/або якщо воно спричинило смерть потерпілого, карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років;*

– доповнити ст. 127 КК України ч. 3 із наступною редакцією: *3. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років;*

– доповнити ст. 143 КК України ч. 6 із наступною редакцією: *6. Дії, передбачені частинами другою, третьою чи четвертою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього, караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.*

Також доцільним, на нашу думку, буде посилити кримінальну відповідальність за всі види посягання на життя, здоров'я та нормальний розвиток неповнолітнього як за рахунок зміни покарання на більш суворе, так і шляхом збільшення строків відбування останнього.

Переходячи до розгляду наступних видів злочинних посягань, вчинених щодо неповнолітніх, зазначимо, що третій – *суспільні відносини у сфері охорони волі, честі та гідності неповнолітніх* (ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 149, ст. 150 КК України), четвертий – *суспільні відносини у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх* (ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ст. 155, ст. 156 КК України) та п'ятий – *суспільні відносини у сфері охорони громадського порядку та моральності неповнолітніх* (ч.ч. 2, 3 ст. 299, ч.ч. 2, 3 ст. 300, ч.ч. 2, 4 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303 та ст. 304 КК України) із розглядуваних комплексів суспільних відносин, на які здійснюється протиправний вплив, вважаємо за доцільне об'єднати в одну групу, оскільки більшість із них завдають шкоду одним і тим самим інтересам – волі, честі, гідності, нормальному статевому розвитку та формуванню адекватної системи морально-етичних якостей.

Отже, що стосується зазначених груп суспільних відносин, на які здійснюється посягання, вважаємо, що виділення законодавцем неповнолітніх в окрему категорію потерпілих може бути пояснено двома факторами, закріпленими у ст. 3 Конституції України положенням, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи лю-

дини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1], що закріплене низкою положень, викладених у міжнародних нормативно-правових актах, серед яких: Загальна декларація прав людини (прийнята й проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р.), Декларація ООН про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 18 грудня 1992 р., Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.), Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. (ратифікована УРСР 8 травня 1987 р.), Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. (ратифікована СРСР 19 грудня 1980 р.), Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування від 28 березня 1997 р. (ратифікована Україною 11 січня 2000 р.), Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.) тощо. Негативними наслідками таких злочинів є: пригнічення власного волевиявлення неповнолітнього, деформація світосприйняття, втрата власного «Я», деморалізація, інколи – девіація поведінки.

Не позбавляючи очевидної тяжкості злочинів, передбачених ст.ст. 147 та 149 КК України (хоча варто звернути увагу, що торгівля дітьми не є розповсюдженим в Україні злочином: у період з 2013 року по червень 2018 року було обліковано 21 суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 149 КК України), вважаємо, що особливу небезпеку в розглядуваному блоці суспільно небезпечних діянь становить злочин, передбачений ст. 150 КК України – експлуатація дітей. Хоча на сьогоднішній день останнє також не є особливо розповсюдженим суспільно небезпечним діянням (відповідно до статистичних даних, у 2013 році встановлено 11 випадків експлуатації дитини, у 2014 – 4, у 2015 – 2, у 2016 – 6, у 2017 – 1, станом на червень 2018 року встановлено 1 випадок експлуатації дитини [4]). Особливу небезпеку становить сексуальна експлуатація дитини, що можна пояснити високими факторами ризику виникнення небажаної вагітності (переривання якої в неповнолітньому віці часто призводить до безпліддя), венеричних захворювань; розвитком віктимних схильностей та, як наслідок, зниженням самооцінки внаслідок зневажливого ставлення суспільства (що може призвести до депресій, неврозів, психозів та інших психічних розладів), проблемами в майбутньому з будівництвом «здорових» міжстатевих відносин. При цьому останні негативні фактори можуть мати місце і при вчиненні щодо дітей злочинів, передбачених ст. 152 (Згвалтування), ст. 153 (Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ст. 155 (Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), ст. 156 (Розбещення неповнолітніх), ст. 301 (Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів), ст. 302 (Створення або утримання місць розпусти і звідництва), ст. 303 (Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією) КК України.

З приводу злочинів, пов'язаних із порушенням нормального статевого розвитку, статевої свободи та недоторканності, цікаве дослідження було проведено польськими ученими Йоанной Влодарчик та Малгожатой Хамелой, які підготували дослідницький звіт про комерційну сексуальну експлуатацію дітей та підлітків. Вчені зазначили, що, на думку респондентів, на рішення про надання сексуальних послуг підлітками може вплинути як «легкість» отримання грошей (можна заробити багато за короткий час), так і переконання, що в їхньому віці важко отримати будь-яку роботу. Ще одна причина, яка може призвести до встановлення таких контактів, – це наркоманія, необхідність отримати гроші на наркотики або інші стимулятори/добавки, вплив знайомих, «погані» компанії, патологічна родина, важкі стосунки з батьками, відтворення шаблонів поведінки в сім'ї, бажання зробити щось «екстремальне», емоційне, пошук пригод, бажання справити враження, похвалитися перед друзями багатим «спонсором», розвага, почуття задоволення від сексу тощо [11].

Отже, сучасні умови розвитку сприяють віктимізації неповнолітніх. Демонстрація насильства у засобах масової інформації, кінофільмах, музичних кліпах та інколи навіть у мультфільмах призводить до спотворення у дітей нормальних понять «добра» та «зла». Сьогодні все частіше в телевізійних передачах, які транслюють по телебаченню у вечірній час, обговорюються теми проституції, гомосексуалізму та інших перверсій, що викликає у неповнолітніх бажання спробувати заборонене для того, щоб відчутти себе більш дорослим та досвідченим, кращим за своїх однолітків, отримати фінансові блага або бажані речі. Останнє також призводить до спрощення втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (пияцтво, жебракування, захоплення азартними іграми).

Так, відповідно до статистичних даних, опублікованих на сайті Генеральної прокуратури України, у 2013 році було вчинено 791 злочин, передбачений ст. 304 КК України (Втягнення у злочинну діяльність – 680 випадків, у пияцтво – 79, у зайняття жебрацтвом – 27), у 2014 році обліковано інформацію про 616 злочинів (Втягнення у злочинну діяльність – 554 випадків, у пияцтво – 39, у зайняття жебрацтвом – 23), у 2015 році обліковано інформацію про 526 злочинів, передбачених ст. 304 КК України (Втягнення у злочинну діяльність – 501, у пияцтво – 14, у зайняття жебрацтвом – 11), у 2016 році – 322 (Втягнення у злочинну діяльність – 305, у пияцтво – 10, у зайняття жебрацтвом – 7), у 2017 році – 282 (Втягнення у злочинну діяльність – 275, у пияцтво – 2, у зайняття жебрацтвом – 5), станом на червень 2018 року було обліковано інформацію про 154 злочини, передбачені ст. 304 КК України (Втягнення у злочинну діяльність – 148 випадків, у пияцтво – 2 випадки, у зайняття жебрацтвом – 4) [4]. З цього приводу Н. Я. Муринець зазначає, що особа у підлітковому віці характеризується схильністю до сугестивних впливів, внаслідок чого є надзвичайно вразливою, не захищеною від негативного впливу навколишнього середовища. До вікових особливостей формування особистості, що сприяють розвитку зазначених якостей, варто віднести: протиріччя підліткового віку, викликане перебуванням підлітка між дитинством та дорослістю (вже не дитина – водночас ще не дорослий), прагнення набути статусу самостійної людини, часто не обираючи засобів; емоційну нестійкість, часті коливання настрою, схильність до поспішного прийняття рішень; пошук шляхів самоствердження; інтенсивне рефлексування щодо себе, інших, суспільства, критичне ставлення, передусім до оточуючих, що породжує певне відчуження від важливих малих соціальних груп (родини, однокласників, друзів тощо); змінення (руйнування) стосунків підлітка з близькими людьми; внесення змін (іноді кардинальних) до шкали цінностей тощо [12, с. 296]. Зміна поведінки часто призводить до відчуження (замикання в собі), внаслідок чого виникає інформативний вакуум та гальмування комунікативних навичок, що стає причиною емоційної нестабільності та врешті-решт призводить або до віктимізації неповнолітнього, або до його маргіналізації та девіацій. У дитини розвивається схильність до жорстокості (що, до речі, властиво і для неповнолітніх, які були свідками жорстокого поводження з тваринами, передбаченого ст. 299 КК України), яка поступово перероджується у ненависть до оточуючого середовища, відчуття відчуження. Отже, враховуючи зазначені тенденції до зростання злочинів, розглянутих у другому блоці, вважаємо за доцільне збільшити обсяг репресії за їх вчинення.

Наступний блок розглянутих суспільних відносин – *суспільні відносини у сфері охорони трудових та інших особистих прав і свобод неповнолітнього* (ст.ст. 164, 166, 167, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 181 КК України). Варто зазначити, що з визначеного кола суспільно небезпечних діянь найбільш поширеним є злочин, передбачений ст. 164 КК України (Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: 2013 рік – 7943 злочини, 2014 рік – 4890 злочинів, 2015 – 2770, 2016 – 2314, 2017 – 2089, червень 2018 – 2077 злочинів); ст. 166 КК України (Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування: 2013 – 262, 2014 – 182, 2015 – 172, 2016 – 185, 2017 – 155, станом на червень 2018 – 132); ст. 167 КК України (Зловживання опікунськими правами: 2013 – 13, 2014 – 7, 2015 – 8, 2016 – 9, 2017 – 3, станом на червень 2018 року – 3) [4]. Зазначені цифри можна пояснити тим, що на сьогоднішній день багато родин розпадається через ни-

зку факторів: фінансову нестабільність, наявність у одного з членів родини шкідливих звичок, відсутність порозуміння тощо. Все це призводить до того, що часто діти залишаються з одним із батьків (частіше з матір'ю) або взагалі – сиротами, що вже робить їх частково віктимними, оскільки протягом свого дорослішання дитина відчуває негативний психологічний вплив, викликаний недостатньою кількістю любові та турботи, зневажливим ставленням підлітків тощо.

Схожу думку має і Д. П. Євтеєва, яка зазначає, що, потрапляючи до нової сім'ї, дитина стикається з низкою соціальних, психологічних, емоційних та педагогічних бар'єрів у зв'язку зі зміною умов життя. Адаптація навіть здорової дитини в новому оточенні вимагає часу. Спочатку в неї можливі гострі невротичні і поведінкові, у тому числі регресивні, порушення. На певному етапі може з'явитися несумісність темпераментів, рис характеру, звичок, проблеми з пам'яттю, нерозвиненість уяви, вузькість кругозору та знань про навколишній світ, відставання в пізнавальній сфері. За відсутності адекватної адаптації починають посилюватися негативні особливості особи (агресивність, замкненість, розгалюваність), які часто супроводжуються окремими розладами потягів (злодійство, куріння, прагнення до бродяжництва) [13, с. 28].

Злочини, передбачені ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 181 КК України, як і останні з розглянутих – суспільні відносини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ч. 2 ст. 365², ч. 2 ст. 369³ КК України), є найменш поширеними (відповідно до статистичних даних, загальна кількість злочинів, передбачених ст. 365² (Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги), склала: у 2013 році – 72, у 2014 – 68, у 2015 – 107, у 2016 – 174, у 2017 – 234, станом на червень 2018 року – 137 злочинів; злочини, передбачені ст. 369³ (Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань), мали місце лише у 2016 році – 2 випадки, станом на червень 2018 року – 3 випадки) [4] суспільно небезпечними діяннями, що вчиняються стосовно неповнолітніх, що може бути пояснено невеликою кількістю дітей, які мають інтереси у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, у релігійній та трудовій сфері, а тому вірогідність того, що вони стануть жертвами зазначених діянь зводиться до мінімуму.

Висновки. Сучасне кримінальне законодавство, якому мають бути притаманні гнучкість та динамізм, у контексті ювенального виміру знаходиться у статистиці. Найвні покарання за злочини, вчинені стосовно неповнолітніх, є застарілими, а обсяг репресії – замалим, що призводить до стабільного зростання кількості випадків посягання на дитину, її права, свободи та інтереси. На жаль, така тенденція в майбутньому може призвести до невідворотних наслідків, одним із яких є деградація молодого покоління та зростання рівня дитячої злочинності. На нашу думку, Україна потребує нагального перегляду диспозицій та санкцій норм, присвячених злочинам проти неповнолітніх, результатом чого має бути розширення переліку статей, які мають кваліфіковані склади (посягання на неповнолітнього як обтяжуючу обставину), перегляд видів покарань за розглядувані дії та, відповідно, збільшення строків відбування покарання.

Список використаних джерел

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР) України. – 1996. – № 30) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
3. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
4. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

5. Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: монографія / М. Г. Заславська. – Х. : Право, 2013. – 216 с.
6. Беспаль О. Л. Кримінально-правова охорона життя і здоров'я неповнолітніх в Україні : історичний аспект / О. Л. Беспаль // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 189–194.
7. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Брайловська А. І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. : спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А. І. Брайловська. – Одеса, 2012. – 22 с.
9. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною: монографія / В. М. Куц, С. В. Гізимчук, В. О. Єгорова. – Харків : Юрайт, 2012. – 304 с.
10. Панькевич В. М. Кримінально-правові та криміналістичні аспекти спонукання неповнолітніх до застосування допінгу / В. М. Панькевич, Н. С. Біліченко // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 1. – С. 31–36.
11. Влодарчик Й. Комерційна сексуальна експлуатація дітей і підлітків. Ставлення до проблеми. Дослідницький звіт [Електронний ресурс] / Й. Влодарчик, М. Хамела. – Режим доступу до ресурсу: <http://fdds.pl>
12. Муринець Н. Я. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність-передумова девіантної поведінки дітей / Н. Я. Муринець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 824. – С. 290–297.
13. Євтеєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину : монографія / Д. П. Євтеєва. – Х. : Право, 2015. – 264 с.

Андріяшевская Марина Сергеевна,

аспірант

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6990-0099>

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ДЕТСТВА: АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЮВЕНАЛЬНОЙ ВИКТИМОЛОГИИ

В статье рассматриваются основные составы преступлений, которые совершаются в отношении несовершеннолетних в Украине. Автор дает краткую избирательную характеристику наиболее распространенным общественно опасным деяниям против детей. Во время исследования используются также статистические данные, которые позволили автору обусловить необходимость пересмотра соответствующих норм уголовного законодательства растущим количеством преступных посягательств, совершенных в отношении несовершеннолетних в стране. В статье также предоставляются отдельные предложения относительно усовершенствования уголовного законодательства.

Ключевые слова: несовершеннолетний; уголовное законодательство; преступление; общественные отношения; жертва; виктимность; девиация; наказание; уголовно-правовое воздействие.

Andriyashevska Maryna Sergiivna,

Postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6990-0099>

CRIMINALLY LEGAL PROTECTION OF CHILDHOOD: STATE ANALYSIS OF THE LEGISLATIVE ENSURING OF JUVENILE VICTIMOLOGY

The article examines the main components of crimes committed against minors in Ukraine. The author gives a brief selectively description of the most common socially dangerous acts against children.

According to the criterion of the crime object, all juvenile offenses are divided into the following groups: in the sphere of life and health defense of minors; in the sphere of narcotic drugs circulation, psychotropic substances, their analogues or precursors and other crimes against public health; in the sphere of the defense of the will, honor and dignity of minors; in the sphere of defense of sexual freedom and sexual integrity of minors; in the sphere of defense the public order and morality of minors; in the sphere of defense labor and

other personal rights and freedoms of the juvenile; relations in the field of service activities and professional activities related to the provision of public services.

It is stated in the paper that setting a strict liability for crimes against life and health of a minor, the legislator takes into account a combination of several facts: the instability of the juvenile's psychological processes allowing quickly and easily make him a criminal influence and transform into «chronic» sacrifice; high degree of personal degradation of an adult offender (because the person knows that the child is not able to make the necessary resistance and defend himself, not always he is aware that something is happening around him is a crime, unlikely to appeal to the police for help, etc.), moral qualities that allow to harm child.

It is concluded that current criminal law should be characterized by flexibility and dynamism, in the context of juvenile dimension is in static. Existing penalties for crimes committed against minors are obsolete, and the amount of repression is not enough, which leads to a stable increasing number the cases of encroachment on a child, his rights, freedoms and interests.

Ukraine needs urgent review of dispositions and sanctions on crimes against minors the result of which should be the expansion of the list of articles that have skilled composition (encroachment on a minor as an aggravating circumstance), reviewing the types of punishment for the proposed actions and, accordingly, increase in the terms of serving a sentence.

On the basis of the conducted research, a number of amendments and additions to the current legislation of Ukraine are proposed.

Key words: *minor; criminal legislation; crime; public relations; victim; victimization; deviation; punishment; criminal law influence.*

Надійшла до редколегії 28.06.2018

УДК 343.9

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-136-145

Політова Анна Сергіївна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу та узагальненню результатів досліджень стану протидії наркозлочинності в Україні. Проаналізовано деякі нормативно-правові акти щодо протидії наркозлочинності в Україні та зроблено висновок, що одним із спеціальних суб'єктів щодо протидії цьому виду злочинності є Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України. Проведено розгорнутий аналіз стану наркозлочинності в Україні. Розглянуто рівень, структуру та динаміку наркозлочинів, а також географію та категорію засуджених осіб за ці злочини. Запропоновано шляхи удосконалення протидії наркозлочинності.

Ключові слова: наркотичні засоби; психотропні речовини; прекурсори; аналоги; наркозлочинність; протидія; злочинність.

Постановка проблеми. Одним із найнебезпечніших видів злочинності є незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що має тенденцію до зростання.

Сьогодні, коли на сході України, в окремих районах, де органи державної влади не здійснюють своїх повноважень, та відповідно до Закону України від 18.01.2018 року № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», з 30 квітня 2018 року розпочалася операція Об'єднаних сил (до цього – Антитерористичної операції – з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018 року), а Автономна Республік Крим та місто Севастополь – анексовані Російською Федерацією (резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Стан справ у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» від 19.12.2016 року № 71/205 та від 19.12.2017 року № 72/190, які визнають Автономну Республіку Крим та місто Севастополь територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією), стан і тенденції розвитку наркоситуації в Україні має велике значення.

Можна погодитися з точкою зору, що ці чинники призводять до суттєвого зміщення каналів контрабанди наркотиків, що матиме суттєві наслідки не лише на національному, а й на широкому регіональному рівні. Ситуація на окупованих РФ територіях України розвивається відповідно до тенденцій, типових для наркоринку Російської Федерації, для якого характерним є широке розповсюдження героїну афганського походження та інших сильнодіючих речовин. Цей ринок також значною мірою визначається фактичною заборонаю програм зменшення шкоди, що ускладнює отримання відповідної медичної допомоги особами, які проживають на окупованих територіях, повертає їх до незаконного ринку підконтрольних речовин. Окрім цього, незаконні поставки героїну афганського походження на окуповану територію України на сході країни, у тому числі для подальшого незаконного перевезення в інші регіони нашої країни, є одним із важливих чинників ведення гібридної війни, який до цього часу майже не привертав уваги дослідників та практиків [1].

Тому не дивно, що сьогодні особливо актуальним є вивчення питання стану протидії наркозлочинності в Україні та розроблення на цій основі ефективних заходів протидії цьому виду злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження проблеми протидії наркозлочинності приділяли увагу такі науковці, як О. Бантишев, О. Литвак, О. Литвинов, Е. Расюк, О. Шамара та ін.

Крім того, зазначена проблема була предметом дослідження багатьох здобувачів наукового ступеня доктора та кандидата юридичних наук, серед яких А. Бабенко «Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин» (2007 р.), І. Баклан «Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми» (2007 р.), В. Бублейник «Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти» (2007 р.), І. Доброрез «Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим)» (2005 р.), А. Музика «Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» (1998 р.), Р. Павленко «Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин» (2004 р.), Ю. Пономаренко «Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу» (2004 р.), В. Пшеничний «Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика)» (2005 р.), Л. Раєцька «Кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні» (2007 р.), С. Сорока «Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії» (2010 р.), Я. Ступник «Механізм протидії наркозлочинності: кримінологічні засади» (2011 р.), В. Тимошенко «Формування системи національної та міжнародної протидії сучасному наркобізнесу» (2006 р.) та ін.

Метою даної статті є вивчення сучасного стану наркозлочинності в Україні, визначення рівня ефективності протидії цьому явищу та подальших напрямів запобігання ньому.

Виклад основного матеріалу. Україна є стороною Єдиної конвенції ООН про наркотичні засоби 1961 р., Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 р. та Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. Згідно з вимогами цих Конвенцій, Україна прийняла відповідне національне законодавство, зокрема: Закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними» тощо. Це свідчить про значну увагу нашої держави до питання протидії наркозлочинності.

Проте, не дивлячись на це, проблема протидії наркозлочинності в Україні є однією з найгостріших соціальних і правових проблем. Якщо говорити про ситуацію, то наша держава посідає перше місце в Європі та Центральній Азії за темпами поширення ВІЛ-інфекції, входить до переліку країн із загрозливим рівнем немедичного споживання наркотиків. Лише 2 % наркоманів виліковуються, решта помирає. У середньому за добу в країні помирає 329 наркозалежних, а на рік це число сягає 120 тис. осіб [2]. Відповідно до останніх досліджень даної проблеми, за результатами досліджень Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків Міністерства охорони здоров'я України, наркотики вживають від 324 тис. до 424,7 тис. осіб. За останні десять років кількість смертей серед осіб, які перебували на наркологічному обліку, зросла більше ніж у 3 рази, у тому числі від передозування – майже в 4 рази. Загрозливих розмірів набули поширеність розладів психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних речовин (174,7 на 100 тис. населення), а також психічні захворювання (11,5 на 100 тис. населення) [3, с. 65].

Отже, можна зробити висновок, що проблема наркозлочинності є однією з найгостріших соціальних і правових проблем України.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 18 Закону України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII «Про основи національної безпеки України», Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику

у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, *протидії злочинності* (курсив мій – авт.), підтримання громадської безпеки і правопорядку, а також надання поліцейських послуг [4]. У ч. 4 цієї ж статті зазначено, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, *протидію злочинності* (курсив мій – авт.), а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [4].

Отже, у чинному Законі України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII «Про основи національної безпеки України» протидія злочинності, у тому й числі накрозлочинності, покладено на Національну поліцію України.

На відміну від чинного Закону України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII «Про основи національної безпеки України», у ст. 7 Закону України від 19.06.2003 р. № 964-IV «Про основи національної безпеки України» (Закон втратив чинність на підставі Закону від 21.06.2018 № 2469-VIII), зазначалось, що на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є: *можливість незаконного ввезення в країну* (курсив мій – авт.) зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і *наркотичних засобів* (курсив мій – авт.); криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; *поширення наркоманії* (курсив мій – авт.), алкоголізму, соціальних хвороб [5]. Тобто законодавець відзначав небезпечність наркозлочинності як загрози національним інтересам і національній безпеці України в соціальній сфері.

Стаття 3 «Організація протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» Закону України від 15.02.1995 р. № 62-95-ВР «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними» вказує, що протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюють *Національна поліція* (курсив мій – авт.), Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах захисту державного кордону, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу та інші органи виконавчої влади в межах наданих їм законом повноважень [6].

Разом з тим необхідно відзначити, що на початок вересня 2016 року штатна кількість Національної поліції становила 149,8 тис. працівників, що на 1,5 % більше, ніж на початку 2016 року (147,5 тис.). Фактично працює 127 тис. співробітників або 84,3 %, а некомплект становить 23,6 тис. або 15,7 %. Окрім цього, на 0,2 % (з 14306 до 14280) відбулося зменшення штатної кількості працівників підрозділів досудового розслідування, некомплект яких становить 1,8 тис. або 12 % (фактична чисельність – 12,5 тис.). При цьому у 2014–2016 рр. було суттєво скорочено набір у вищі навчальні заклади зі специфічними умовами навчання. Це дає підстави для висновку: у 2018–2020 рр. проблема некомплекту підрозділів Національної поліції ще більше загостриться, що негативно вплине на криміногенну ситуацію в державі у середньостроковій перспективі [7, с. 37].

Що ж стосується Департаменту протидії наркозлочинності, то у Постанові Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 981 «Про ліквідацію територіального органу Національної поліції» у п. 1 зазначено: «Ліквідувати як юридичну особу публічного права Департамент протидії наркозлочинності як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції» [8]. Але виходячи із структури Національної поліції України станом на 17.09.2018, Департамент протидії наркозлочинності України входить до складу кримінальної поліції. Скорочення штатної чисельності працівників цього підрозділу (штатна чисельність поліцейських, які утримуються за рахунок Державного бюджету, на 01 січня 2018 року становила 116,1 тисяч одиниць [9]) призвела до згортання деяких напрямів роботи з профілактики наркозлочинів.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, з кон-

трабандою наркотичних засобів та поширенням наркоманії – це далеко не всі напрямки роботи працівників Департаменту протидії наркозлочинності у складі кримінальної поліції як спеціального суб'єкта протидії злочинності.

Досліджуючи стан протидії наркозлочинності, необхідно зазначити, що деякі вчені усі злочини, що пов'язані з наркотиками, за мотивом і способом вчинення розділяють на дві групи. Першу становлять злочини, що вчиняються у сфері обігу наркотиків – злочинного наркобізнесу, під яким слід розуміти дії фізичних і юридичних осіб, які займаються заготівлею сировини, виготовленням, зберіганням, транспортуванням, реалізацією наркотичних засобів, рослин або наркомістких лікарських препаратів, або самих наркотичних речовин у чистому вигляді, пов'язані з їх незаконним обігом. Другу групу становлять злочини, що вчиняються у загальнокримінальний спосіб, – це крадіжка, розбій, грабіж, убивство тощо з метою заволодіння наркотиками для їх вживання, розповсюдження чи заволодіння грошами для їх придбання або вчинення інших злочинних дій під безпосереднім впливом наркотичного або токсичного сп'яніння [10, с. 219–220]. Ми будемо проводити аналіз першої групи злочинів, відповідальність за які передбачена ст.ст. 305–320 КК України.

Існує також точка зору, що в кримінологічній науці проблема наркоманії розглядається у двох аспектах: 1) як «фонове» явище, елемент додаткового предмета кримінології; 2) як елемент Особливої частини кримінології, у якому висвітлюються основні кримінологічні параметри злочинності, безпосередньо пов'язаної з цим суспільно негативним явищем. Це пояснюється тим, що, з одного боку, вживання наркотичних засобів, їх аналогів чи одурманюючих речовин не знаходяться під кримінальною заборонаю (окрім публічного або вчиненого групою осіб незаконного вживання наркотичних засобів – ст. 316 КК України), але містить у собі небезпеку спричинення таких змін в особистості людини, які ставлять під загрозу законні інтереси та блага інших осіб і держави [11, с. 168].

Аналіз стану наркозлочинності ми будемо здійснювати, охопивши значний проміжок часу, враховуючи, що злочинність як соціально-правове негативне явище складається з усієї сукупності скоєних у державі в той чи інший часовий період злочинів, які мають кількісні та якісні ознаки.

А. Закалюк вважає, що до числа основних рис сучасної кримінологічної ситуації у сфері наркообігу мають бути віднесені передусім розширення його нелегального середовища, посилення організованості та професіоналізму останнього [12, с. 433].

І. Медицький, аналізуючи наркозлочинність та заходи запобігання їй, вважає, що наркологічна ситуація в Україні є надзвичайно складною, щороку погіршується і, зрештою, становить реальну загрозу генофонду нації, забезпеченню правопорядку, національній безпеці держави [13, с. 129]. Аргументуючи правильність свого висновку, він наводить статистичні дані. Так, зокрема, якщо у 1991 році було зареєстровано 11028 злочинів, пов'язаних із наркотичними і сильнодіючими засобами, то у 1995 р. їх було зареєстровано вже 38181, у 1998 р. – 40045, у 2000 р. – 45748, а у 2003 р. – 57435 [14, с. 526]. У 2004 році зареєстровано 65740 злочинів у сфері обігу наркотиків, що на 14,4 % більше у порівнянні з минулим роком [15, с. 236]. У 2005 році кількість злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів становила 65,0 тис., у 2006 році – 64,6 тис. [15, с. 168; 16, с. 171]. Злочинність у сфері обігу наркотиків є досить поширеною, за останні три роки її питома вага серед усіх зареєстрованих злочинів зросла на 3,5 % та досягла 15,3 %. Слід зазначити, що рівень цих злочинів в основному визначається кількістю зареєстрованих злочинних вчинків стосовно виробництва, придбання, перевезення наркотиків без мети збуту (ст. 309 КК України). Протягом усього періоду останні значно переважали в структурі злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. Водночас їх питома вага серед усіх злочинів цієї категорії до 2003 р. помітно зменшувалася: з 78 % у 1997 р. до 66,8 % у 2002 р., 55,2 % – у 2003 р. Після цього почалося її поступове зростання: 54,3 % – у 2004 р., 54,5 % – у 2005 р., 54,9 % – у 2006 р. [12, с. 428–429].

Що ж стосується наступних років, то у 2007 році було зареєстровано 63838 злочинів у сфері обігу наркотиків, у 2008 р. – 63666, у 2009 р. – 57878, у 2010 р. – 56878, у 2011 р. – 53206, у 2012 р. – 45322, у 2013 р. – 33982, у 2014 р. – 30494. Наведені нами дані говорять про зменшення кількості цих злочинів. Разом з тим, така ситуація не завжди пов'язана з успішною роботою правоохоронних органів, а може стосуватися корумпованості та приче-

тності високопосадовців до протизаконної діяльності. Їх питома вага до загальної кількості злочинів перевищує 10 %, вони є другими за чисельністю після злочинів проти власності, а з урахуванням їх латентності можна вважати, що вони посідають перше місце [17].

Щодо реєстрації злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів протягом останніх років, то за даними Єдиного державного звіту про кримінальні правопорушення, у 2015 році обліковано 25325 злочинів, у 2016 р. – 22217, у 2017 р. – 29010, за 8 місяців 2018 р. – 20716. Слід відзначити, що офіційна статистика Генеральної прокуратури України не враховує дані АР Крим, м. Севастополь та частково окупованих територій Донецької і Луганської областей. Тому картина щодо кількості вчинених кримінальних правопорушень на території України цього виду злочинності є неповною.

Наведена нами статистична інформація з Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України дозволяє зробити висновок, що у загальній структурі злочинності протягом останніх двох років наркозлочини посідають третє за поширеністю місце (після злочинів проти життя та здоров'я та проти власності) серед усіх облікованих злочинів, а їх частка становить близько 10 %. Кожен шостий із притягнутих у державі до кримінальної відповідальності відбуває покарання за наркозлочини.

Окремо слід відзначити роботу Департаменту протидії наркозлочинності Національної поліції України. Так, зокрема, у 2017 році цим підрозділом виявлено понад 28000 фактів незаконного обігу наркотиків, задокументовано на 25 % більше фактів незаконного обігу наркотиків, а також у 2,3 рази більше фактів збуту наркотичних засобів, ніж у 2016 р. Крім того, у 1,5 рази зросла кількість злочинів, за якими особам повідомлено про підозру (див. Малюнок 1. Результати роботи поліції за 12 місяців 2017 року щодо протидії наркозлочинності в Україні) [18].

Малюнок 1. Результати роботи поліції за 12 місяців 2017 року щодо протидії наркозлочинності в Україні

Крім того, цим підрозділом Національної поліції України задокументовано 4448 фактів збуту наркотичних засобів та психотропних речовин; знешкоджено 588 наркопритонів, 51 міжнародний канал надходження наркотиків та 113 нарколабораторій. З незаконного обігу вилучено 3,6 т канабісу, 373,4 кг макової соломки, 11,3 кг опію, 16,8 кг амфітаміну, 3,2 кг метадону. [18].

Водночас такі показники не відображають реальний рівень цього виду злочинності, говорять про її латентність. Цей висновок впливає із положень Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів від 27.08.2013 р. № 735-р, де вказано, що «поширення наркоманії та наркозлочинності в Україні за останні десять років стало однією з найгостріших суспільних проблем, нерозв'язання якої призводить до заповідання шкоди здоров'ю людини, негативного впливу на соціальну сферу, а також є загрозою національній безпеці держави. Ситуація, що склалася сьогодні у сфері обігу наркотиків, спричинена загальним високим рівнем вживання їх особами не за медичним призначенням, що становить 33 особи на 10 тис. населення (у 2003 році – 21 особа); активізацією діяльності міжнародних наркосиндикатів та здійсненям транзитного переміщення наркотиків територією України. За даними соціологічних досліджень, 35 % першокурсників професійно-технічних училищ та 25 % студентів вищих навчальних закладів мають досвід вживання наркотиків» [19].

Іншим показником, який характеризує злочинність, є її динаміка. Цей показник відображає рух злочинності у часі. Досягається це шляхом встановлення рівня і структури злочинності теперішнього часу до її рівнів і структури за попередні періоди. Аналіз динаміки злочинності дає змогу встановити тенденції розвитку злочинних проявів у суспільстві. Структура злочинності розкриває її склад, поширеність, співвідношення між складовими видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу за певних визначених ознак злочинних діянь та осіб, що їх вчиняють. Показники структури дають кількісно-якісну характеристику суспільної небезпечності злочинності, її особливостей, істотних для організації її профілактики.

Упродовж 2013–2017 років у структурі наркозлочинності питома вага незаконного збуту у структурі наркозлочинів по Україні у 2013 році різко зменшилася з 30,3 % до 14,9 %, у 2014 році вона склала 18 %, у 2015 році – 16,9 %, у 2016 році – 5,3 %, у 2017 – 11,7 % [20, с. 113]. Це ще раз підтверджує наш висновок, що на фоні істотного зменшення кількості облікованих наркозлочинів справжній рівень латентності наркозлочинності є надто високим.

Найбільш поширеними посяганнями є злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, а саме: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів із метою збуту (ст. 307 КК) та без мети збуту (ст. 309 КК), а також посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК). Так, у 2013 р. за ст. 307 КК обліковано 9144 злочини, за ст. 309 – 18485 злочинів, за ст. 310 – 17774 злочини; у 2014 р. обліковано за ст. 307 КК 8264 злочини, за ст. 309 – 16715 злочинів, за ст. 310 – 2012 злочинів; у 2015 р. за ст. 307 КК обліковано 6390 злочинів, за ст. 309 – 14788 злочинів, за ст. 310 – 1633 злочини; у 2016 р. за ст. 307 КК – 1983 злочини, за ст. 309 – 17275 злочинів, за ст. 310 – 1765 злочини; у 2017 р. за ст. 307 КК обліковано 5029 злочини, за ст. 309 – 20071 злочин, за ст. 310 – 2017 злочинів. Станом на серпень 2018 року за ст. 307 КК обліковано 4151 злочин, за ст. 309 – 13295 злочинів, за ст. 310 – 1826 злочин.

Що ж стосується такого показника, як географія, то А. Бабенко вказує, що за його розрахунками, територія України характеризується нерівномірним розподілом наркозлочинності. Найвища концентрація злочинності спостерігається у східних та південних регіонах України. Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Полтавська, Миколаївська, Херсонська, Одеська, АР Крим, м. Київ та м. Севастополь входять у негативну криміногенну зону. Вони характеризуються високими та дуже високими коефіцієнтами наркозлочинності – у середньому від 120 до 200 злочинів на 100 тис. населення. Західні

регіони – Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Хмельницька та Вінницька області, навпаки, входять у позитивну криміногенну зону і характеризуються низькими та помірними показниками кримінальної враженості – у середньому від 30 до 90 злочинів на 100 тис. населення. Для групи регіонів, яку складають частини областей північної та центральної України (Житомирської, Київської, Чернігівської, Черкаської та Кіровоградської), є характерним перехідний (середній) тип кримінальної враженості [21, с. 13].

Проведені А. Бабенко дані охоплювали період з 2001 по 2011 рр. Що ж стосується сучасного стану географії наркозлочинності в Україні, то, наприклад, у 2017 році ситуація майже не змінилася: найвища концентрація злочинності спостерігається у Київській, Полтавській, Сумській, Дніпропетровській, Донецькій та Луганській областях (коефіцієнт дуже високий від 100 до 141 злочинів на 100 тис. населення) (див. Малюнок 2. Географія наркозлочинності в Україні на 100 тис. населення станом на 2017 рік) [22].

Малюнок 2. Географія наркозлочинності в Україні на 100 тис. населення станом на 2017 рік

Поширення наркоманії в Україні супроводжується і зростанням рівня наркозлочинності у світі. Як відзначає А. Волошук, за даними ООН, наразі у світі налічується 200 мільйонів споживачів наркотиків. Щорічний прибуток від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів становить від 55 до 400 мільярдів доларів, що складає не менше 8 % світового валового продукту [23, с. 190]. Вчений також зауважує, що незаконний обіг наркотиків справляє негативний вплив на навколишнє середовище. Так, незаконне виробництво коки спричиняє збезділення 2,5 млн. га тропічних лісів Амазонки. Щоб привернути увагу всього суспільства до проблеми незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, щороку 26 червня весь світ відзначає День боротьби з наркоманією [23, с. 190].

Вивчення стану наркозлочинності передбачає також необхідність зазначити, що всього за цією категорією злочинів у 2013 році було засуджено 18250 осіб, у 2014 році – 13825 осіб, у 2015 році – 11434 особи, у 2016 році – 9118 осіб, у 2017 році – 10851 особа.

Що ж стосується кількості засуджених за злочини, передбачені ст.ст. 305–320 КК України, то найбільше засуджено за ст. 309 КК України. Так, зокрема, у 2017 р. за ч. 1 засуджено 6686 осіб, за ч. 2 – 2165, за ч. 3 – 146. Це свідчить, що основний показник ефективності роботи працівників правоохоронних органів по боротьбі з наркобізнесом направлений на боротьбу з незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням чи збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України). Якщо ж оцінювати взагалі ефективність роботи правоохоронних органів по боротьбі з наркобізнесом у 2017 році, то за збут наркотиків засуджено 562 особи, що становить 5 % від загальної кількості засуджених за всі наркозлочини за ст.ст. 305–320 КК України.

Як відзначають деякі дослідники протидії наркозлочинності, аналіз правозастосовної практики показує, що засуджені судом до позбавлення волі особи, у тому числі й ті, які вперше вчинили злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, як правило, на шлях виправлення не стають, від наркозалежності не позбавляються, крім того, пройшовши відповідну «школу» та отримавши «досвід», втягуються через набуті в місцях позбавлення волі зв'язки у злочинну діяльність ще більшого масштабу, а ті, хто вперше засуджені за зберігання наркотиків без мети збуту, – у їх виробництво, виготовлення, збут та розповсюдження [24, с. 8].

Таким чином, збільшення кількості засуджених за наркозлочини спричиняє погіршення криміногенної ситуації в установах виконання покарань. Крім того, аналіз судової статистики свідчить, що ця система не призводить до виправлення засуджених та зниження рівня наркоманії та наркозлочинності, натомість вона є місцем підвищеного ризику набуття засудженими небезпечних інфекційних хвороб.

Висновки. На основі проведеного аналізу деяких характеристик наркозлочинності в Україні можна дійти таких висновків:

1. Наявність офіційних статистичних показників, які показують зменшення рівня наркозлочинності, не відображає фактичного стану вчинення злочинів цієї групи та засвідчує латентність цих посягань.

2. Найбільш поширеними злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, як свідчить аналіз кількісно-якісних показників наркозлочинності, є: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів із метою збуту (ст. 307 КК) та без мети збуту (ст. 309 КК), а також посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК).

3. Аналіз статистики засуджених за наркозлочини свідчить про погіршення криміногенної ситуації в установах виконання покарань. Крім того, не досягається мета покарання – виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

4. Не дивлячись на значну нормативно-правову базу щодо протидії наркозлочинності в Україні, у регіонах, де відзначається найвища концентрація наркозлочинів на 100 тис. населення, відсутні дієві регіональні програми протидії злочинності. Про це неодноразово говорилося під час дослідження проблеми протидії наркозлочинності, але ніяких заходів щодо виправлення ситуації не зроблено.

Виходячи з викладеного вище, вважаємо за необхідне проводити подальше дослідження стану протидії наркозлочинності в Україні з метою розробки механізму боротьби з цим «фоновим» явищем.

Список використаних джерел

1. Національний звіт за 2016 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2015 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні : URL: <http://www.ummeda.org.ua/> (дата звернення: 17.09.2018).
2. Тимошук О. Узаконений наркотик, або українські реалії метадонової програми // Юридичний вісник України. 2011. 10–16 груд. № 49(858).

3. Гладкова Є. О. Правові засади протидії наркозлочинності в Україні. Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України : Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 8–9 вересня 2017 р. К.: Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 65–70

4. Про основи національної безпеки України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 21.06.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.09.2018).

5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Закон втратив чинність на підставі Закону від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 17.09.2018).

6. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними: Закон України від 15.02.1995 р. № 62-95-ВР. Дата оновлення: 05.08.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 17.09.2018).

7. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : В справі, 2017. 360 с.

8. Про ліквідацію територіального органу Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 981. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249614540>. (дата звернення: 17.09.2018).

9. Штатна чисельність Національної поліції України: Офіційний сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/shtat-ta-chiselnist.html> (дата звернення: 17.09.2018).

10. Кримінологія: підручник / за заг. ред.: Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.

11. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.

12. Закалюк А. П. Курс сучасної кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

13. Медицький І. Б. Запобігання злочинності: навч. посіб. Івано-Франківськ, 2008. 231 с.

14. Статистичний щорічник України за 2002 рік. К.: «Консультант», 2003. 624 с.

15. Статистичний довідник України за 2004 рік. К.: Видавництво «Консультант», 2005. 256 с.

16. Статистичний бюлетень за січень 2007 р. К.: Держ. к-т статистики України, 2007. № 2. 173 с.

17. Питання Державної служби України з контролю за наркотиками : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 457/2011 // Офіційний вісник України. 2011. № 29. Ст. 1263.

18. Показатели полиции в борьбе с наркотиками на юге Украины крайне низки. URL: <https://prawwwda.com/kriticheskii-vzglyad/pokazateli-policii-v-borbe-s-narkotikami-na-yuge-ukraini-kraine-nizki/>. (дата звернення: 17.09.2018).

19. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів від 27.08.2013 р. № 735-р.: Дата оновлення: 28.08.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80> (дата звернення: 17.09.2018).

20. Тарасенко Р. В. Про деструктивний вплив положень ч. 3 ст. 271 КПК України на стан виявлення та розслідування незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 113–116.

21. Бабенко А. М. Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 12–14.

22. Иван Катеринчук Когда приехал в Одессу, региональный главк МВД был забаррикадирован изнутри : URL: <http://glavred.info/politika/ivan-katerinchuk-kogda-priehal-v-odessu-regionalnyu-glavk-mvd-byl-zabarrikadirovan-iznutri-514061.html>. (дата звернення: 17.09.2018).

23. Волощук А. М. Основні підходи, на яких базується політика держав щодо нелегального обігу наркотиків. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 2. С. 190–193.

24. Гуманізація державної політики щодо людей, які вживають наркотики: Результати дослідження кримінологічних та морально-етичних аспектів боротьби з незаконним обігом наркотиків

в Україні та її наслідків. URL: <http://www.irf.ua/content/files/drugpolicy.pdf>. (дата звернення: 17.09.2018).

Политова Анна Сергеевна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАРКОПРЕСТУПНОСТИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена анализу и обобщению результатов исследований состояния противодействия наркопреступности в Украине. Проанализированы некоторые нормативно-правовые акты по противодействию наркопреступности в Украине и сделан вывод, что специальным субъектом по противодействию этому виду преступности является Департамент противодействия наркопреступности Национальной полиции Украины. Проведен расширенный анализ состояния наркопреступности в Украине. Рассмотрено уровень, структуру, динамику наркопреступлений, а также географию и категорию осужденных лиц за эти преступления. Предложены пути усовершенствования противодействия наркопреступности.

Ключевые слова: наркотические средства; психотропные вещества; прекурсоры; аналоги; противодействие; преступность.

Politova Anna Sergeevna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyy Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

ACTUAL STATUS OF DRUG-RELATED CRIME COUNTERACTION IN UKRAINE

This article is concerning on actual problem of drug-related crime counteraction in Ukraine.

The aim is to explore the actual status of drug-related crime in Ukraine, to define the level of counteraction effectiveness to this phenomenon and further ways of such crime's prevention.

Results of researches of drug-related crime counteraction in Ukraine have been analyzed and generalized. Some regulatory acts in the field of drug-related crime counteraction in Ukraine have been examined; it was stressed that Department of Drug-Related Crime Counteraction of National Police of Ukraine is one of special subjects of such activity. Arguments that National Police of Ukraine's personnel downsizing (including Department of Drug-Related Crime Counteraction) led to several directions of drug-related crime prophylactics phase-out have been delivered.

A complete analyze of actual status of drug-related crime in Ukraine has been done. Its level, structure and dynamics have been envisaged as well as geography and category of convicted persons have been considered.

Based on conducted research of some characteristics of drug-related crime in Ukraine, a conclusion has been made that official statistics figures that shows drug-related crime level downsizing don't reflect real situation of this group of crime committing and are evidenced these infringements' latency.

It was proved by the analysis of qualitative and quantitative indicators that most spreading crimes in the field of illicit traffic in drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors are: illicit manufacture, production, acquisition, possession, transportation, consignment with purpose of distribution or distribution of drugs, psychotropic substances, their analogues (Article 307 of Criminal code of Ukraine) and without purpose of distribution (Article 309 of Criminal code of Ukraine) as well as sowing and growing of white poppy or cannabis (Article 310 of Criminal code of Ukraine).

It was justified that the main purposes of criminal punishment – correction of convicted persons and prevention of new crimes committing either by them or by other people – fall short of aim inasmuch many of them are committing these crimes repeatedly.

A conclusion was made of absence of efficient drug-related crime counteraction regional programs in regions with highest drug-related crimes concentration on 100 000 persons despite of vast amount of regulatory acts concerning drug-related crime counteraction in Ukraine. This issue was raised repeatedly during drug-related crime counteraction problem research but no measures on remediation of this situation were applied.

Key words: drug; psychotropic substances; precursors; analogues; counteraction; criminality.

Надійшла до редколегії 30.06.2018

Розділ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98.06

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-146-152

Войчишена Марина Вадимівна,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню поняття і значення криміналістичної характеристики як наукової категорії методики розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, проаналізовано результати наукових досліджень та надано значення криміналістичної характеристики в теоретичному плані, як складової методики розслідування кримінальних правопорушень, і в практичному – у виді моделі розслідування кримінальних правопорушень. Проведено аналіз та узагальнення наукових праць щодо визначення елементного складу структури криміналістичної характеристики типових кримінальних правопорушень. Надано поняття і значення окремих її елементів та пропозиції щодо структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів.

Ключові слова: криміналістична характеристика; методика розслідування; досудове розслідування; злочин; кримінальне правопорушення; спосіб вчинення злочину.

Постановка проблеми. У науковій термінології поняття криміналістичної характеристики було започатковано у 60-ті роки ХХ століття в наукових працях О. Н. Колесниченко та надалі стало об'єктом наукових досліджень Р. С. Белкіна, С. П. Митричева, І. Ф. Пантелєєва, В. Г. Тарасевича, М. П. Яблокова. Криміналістична характеристика є складовою теорії криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень та визначає сукупність їх основних характеристик, містить узагальнену інформацію про ознаки кримінального правопорушення, отриману в результаті дослідження судової та слідчої практики розслідування певного виду кримінальних правопорушень.

На сьогодні в криміналістиці існує багато думок щодо елементного складу криміналістичної характеристики методики розслідування кримінальних правопорушень та значення кожного елемента як для теорії криміналістики, так і для практики розслідування окремих кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень вивчалось українськими та російськими вченими. Се-

ред них Т. В. Аверьянова, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, О. В. Одерій, М. В. Салтевський, А. В. Старушкевич, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. На сьогодні питання криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень є об'єктом дослідження С. Ф. Денисюка, Л. М. Казанської, С. О. Книженко, П. О. Кудлая, В. М. Мельничка, В. В. Олішевського, Л. В. Омельчук, Т. А. Пазинич, І. В. Сукача, К. О. Щербаковської. Разом з тим слід зауважити, що недостатньо вивченим залишається питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів.

Метою даної статті є визначення наукового і практичного значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, аналіз і висвітлення результатів наукових досліджень окремих елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях В. А. Журавля, В. О. Коновалової, В. Ю. Шепітька криміналістична характеристика визначена як «результат наукового аналізу та узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів» [5, с. 274]. Дійсно, для розроблення криміналістичної характеристики певного виду кримінальних правопорушень необхідно не тільки їхнє дослідження і вивчення, але й аналіз характерних ознак і особливостей. Криміналістична характеристика однорідних кримінальних правопорушень «складається на основі вивчення та наукового узагальнення кримінальної практики, матеріалів про вчинені злочини і виражає типові криміналістичні особливості різних видів (груп) злочинів, вчинених у певний період в даному районі або країні в цілому» [7, с. 455].

На думку професорів Т. В. Аверьянової, Р. С. Белкіна, Ю. Г. Корухова, О. Р. Россінської, криміналістична характеристика – це «своєрідний типовий «портрет» злочину, наукова абстракція, яка спирається на те спільне, що об'єднує безліч конкретних злочинів» [1, с. 699]. Таке порівняння з «портретом» кримінального правопорушення найбільш точно відображає сутність досліджуваної наукової категорії. Криміналістична характеристика – це а ргіогі «портрет» кримінального правопорушення, який відображає сукупність подібних за значенням характеристик, властивостей і ознак безлічі однотипних кримінальних правопорушень.

Необхідно зазначити, що криміналістична характеристика містить взаємозв'язки між ознаками кримінальних правопорушень, за допомогою чого стає можливим формування тактичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень. «Криміналістичною характеристикою називають систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів» [5, с. 274]. Більшість науковців, які розглядали питання криміналістичної характеристики, наголошували на важливості існування між елементами цієї категорії взаємодії, а саме кореляційних зв'язків, зокрема «кожний елемент криміналістичної характеристики злочинів має різний рівень залежностей з іншими елементами» [5, с. 275]. Наявність кореляційних зв'язків або залежностей між ознаками кримінального правопорушення слугує слідчому інформаційною моделлю вчинення кримінального правопорушення, що допомагає обрати напрямок розслідування та відшукування доказів. Взаємозалежність елементів криміналістичної характеристики є індивідуальною для кожного виду злочину, не існує характерних кореляційних зв'язків для всіх кримінальних правопорушень. «Сутність криміналістичної характеристики розглядається як система, що містить дані про закономірні зв'язки складових її елементів» [2]. У теоретичному аспекті криміналістична характеристика є моделлю вчинення кримінального правопорушення, а на практиці – слугує побудові основних слідчих версій вчинення кримінального правопорушення.

О. В. Одерій зазначає, що криміналістична характеристика «на сьогодні розглядається у двох значеннях: як теоретична основа формування методик розслідування окремих

видів (груп) злочинів і як робочий інструментарій слідчого, котрий він використовує при розслідуванні конкретного злочинного вияву» [10, с. 53]. Не можливо не погодитись, адже криміналістична характеристика, на нашу думку, є підґрунтям побудови криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. Досліджуючи та аналізуючи сукупність ознак кримінальних правопорушень певного виду, формується криміналістична характеристика, на основі якої створюється криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень. Тільки після цього науковці формують окремі тактичні рекомендації щодо розслідування окремих кримінальних правопорушень, а слідчі під час розслідування формулюють слідчі версії на основі криміналістичної характеристики певних видів кримінальних правопорушень. Як зазначає І. І. Когутич, основне призначення криміналістичної характеристики «полягає в тому, щоб інформувати слідчого відомостями про типові для певного виду чи групи злочинів ознаками» [3, с. 53].

Слід зазначити, що особливість криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона є індивідуальною для кожного виду кримінального правопорушення сукупністю ознак та має «властивість динамічності» [5, с. 275]. Динамічність криміналістичної характеристики пояснюється еволюцією злочинних дій, підшукуванням правопорушниками сучасних способів, знарядь і засобів реалізації своїх злочинних намірів.

Розглядаючи питання криміналістичної характеристики як наукової категорії, виникає питання дослідження її структури. Класичною та загальноприйнятою вважається структура криміналістичної характеристики, яка, на думку професора А. Ф. Волобуєва, складається з наступних 6 елементів: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб учинення злочину (підготовки, вчинення та приховування); 3) типові сліди злочину (або слідові картини); 4) характеристика особи потерпілого (жертви); 5) характеристика особи злочинця; 6) обставини вчинення злочину (знаряддя, місце, час та обстановка вчинення злочину) [2].

Існує безліч наукових поглядів на зміст та кількість елементів структури цієї наукової категорії. На думку Т. В. Аверьянкової, Р. С. Белкіна, Ю. Г. Корухова, О. Р. Россінської, криміналістична характеристика має складну структуру, яка включає в себе: 1) характеристику типової вихідної інформації; 2) системи даних про типові способи вчинення і приховування даного виду злочину і типові наслідки їх застосування; 3) особу ймовірного злочинця і можливі мотиви та цілі злочину; 4) особу ймовірного потерпілого від злочину і дані про типовий предмет посягання; 5) дані про деякі типові обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка); 6) дані про типові обставини, які сприяли вчиненню конкретного виду, роду злочину [1, с. 714].

Враховуючи зазначену вище структуру елементів криміналістичної характеристики, професор В. Ю. Шепітько, окрім перелічених елементів криміналістичної характеристики, визначає й такі: а) місце та обстановка вчинення злочину; б) час вчинення злочину; в) знаряддя і засоби вчинення злочину; г) предмет злочинного посягання; д) типові сліди злочину [5, с. 276–279]. М. В. Салтевський виділяє лише чотири елементи структури криміналістичної характеристики злочинів: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) типова слідова картина; 3) спосіб вчинення злочину; 4) особа злочинця. Крім того, проаналізувавши структуру криміналістичної характеристики, науковець зазначає, «що всі вони розрізняються як за кількістю, так і за змістом елементів» [11, с. 419].

Важливо зазначити, що різні погляди науковців на структуру криміналістичної характеристики, у першу чергу, пояснюються її гнучкістю відповідно до виду кримінального правопорушення. Оскільки в одному випадку деякі елементи структури мають першочергове значення, а в іншому – можуть бути факультативними або й зовсім відсутніми.

Так, наприклад, О. В. Одерій, проаналізувавши дослідження науковців щодо структури криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля, зазначив, що «в криміналістичній доктрині відсутня єдина, узгоджена позиція науковців щодо елементного складу криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля» [10, с. 57]. Науковець включає окремий елемент до структури криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля – «механізм (спосіб) учинення злочину (що дозволить установити причинний зв'язок зло-

чинної дії та шкідливих наслідків, які настали або можуть настати, джерело забруднення)» [10, с. 60].

Розглядаючи елемент криміналістичної характеристики як наслідки, що настали або могли настати, через призму кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів, значення у даному випадку мають моральні цінності та суспільне здоров'я населення, які зазнають значного удару. Наслідками вчинення даного виду кримінальних правопорушень можна вважати низький духовний рівень населення, погіршення морального та фізичного життя неповнолітніх, деформація суспільної моралі.

Проаналізувавши розбіжні погляди науковців на структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у контексті специфічного виду кримінальних правопорушень щодо обігу порнографічних предметів, ми дійшли висновку, що ця категорія має містити такі елементи: 1) предмет злочинного посягання; 2) особа правопорушника; 3) особа потерпілого; 4) знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) обстановка вчинення кримінального правопорушення; 6) типові сліди кримінального правопорушення; 7) наслідки вчинення кримінального правопорушення.

Розглядаючи криміналістичну характеристику як сукупність елементів, необхідно зосередити увагу на дослідженні окремих її елементів, а саме: спосіб вчинення кримінального правопорушення, предмет злочинного посягання, особа правопорушника, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, особа потерпілого, обстановка вчинення кримінального правопорушення, типові сліди кримінального правопорушення.

Один з елементів – **спосіб вчинення кримінального правопорушення** – є джерелом інформації щодо дій злочинця на стадіях підготовки до кримінального правопорушення, його вчинення та приховування.

У криміналістиці вивчення способу вчинення кримінального правопорушення дає можливість формувати рекомендації щодо попередження, виявлення і методики розслідування кримінальних правопорушень. Р. С. Белкін розглядає спосіб вчинення кримінального правопорушення як «єдиний комплекс взаємопов'язаних дій, направлених на підготовку, вчинення та приховування злочину, що здійснюються з використанням сприятливих обставин, часу і місця, необхідних знарядь і засобів» [6, с. 69]. Слід зазначити, що окремі науковці розглядають спосіб приховування кримінального правопорушення як окремий елемент структури криміналістичної характеристики, проте, на нашу думку, спосіб вчинення кримінального правопорушення включає в себе стадії його підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення.

Не менш важливим за значенням елементом криміналістичної характеристики є **предмет злочинного посягання**, до якого можна віднести матеріальні об'єкти, речі, предмети, незалежно від їх розміру, форми, ваги, кольору, призначення і форми власності, а також цінності, блага, інтереси та життя і здоров'я людини, посягаючи на які злочинець посягає на суспільні відносини та своїми діями завдає певну шкоду окремій особі, суспільству або державі в цілому.

Під час розслідування кримінального правопорушення предмет злочинного посягання може надати додаткову інформацію щодо особи правопорушника, обстановки або механізму вчинення кримінального правопорушення. М. В. Салтевський зауважує на значенні предмета посягання як слідоутворюючого об'єкта, а саме на тому, «які сліди він може залишити на взаємодіючих матеріальних об'єктах» [11, с. 420].

Розглядаючи поняття предмета злочинного посягання в контексті методики розслідування кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів, необхідно зробити акцент на суспільному здоров'ї населення, моральному та фізичному житті неповнолітніх, адже даний вид кримінальних правопорушень посягає на суспільну мораль.

У криміналістиці поняття **особи правопорушника** містить ті характеристики і притаманні риси, що належать особі, яка вчинила протиправне діяння, та можуть бути використані у ході розслідування кримінального правопорушення. «Особа злочинця – це поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила злочин» [5, с. 278].

На основі слідчої та судової практики формуються типові характеристики осіб, які вчиняють певні види кримінальних правопорушень. Зазвичай, інформація про особу правопорушника міститься не тільки в показаннях свідків, очевидців, потерпілих осіб, результатах експертних досліджень, але й у слідах кримінального правопорушення та способі його вчинення.

А. Ф. Волобуєв зазначає, що «у криміналістиці загально визнаним є, що криміналістичне дослідження особи злочинця слід розуміти як пошук криміналістично значущої інформації про невідомого злочинця та оцінку даних про осіб, котрі потрапили в поле зору кримінального судочинства» [2]. Ми не можемо не погодитись, адже під час досудового розслідування важливою є будь-яка інформація, яка свідчить про особу, що вчинила правопорушення, та може вказати на певні риси, які виокремлюють злочинця з-поміж інших осіб.

Взаємопов'язаним з особою правопорушника є такий елемент криміналістичної характеристики, як **знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення**, що являють собою «предмети і речовини, які злочинець використовує для досягнення очікуваного злочинного результату» [5, с. 277]. На нашу думку, важливим є питання розмежування поняття знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення. Не можливо не погодитись з О. Н. Колесниченком та В. Ю. Шепітьком, які до знарядь вчинення кримінального правопорушення відносять усі предмети, за допомогою яких правопорушник вчиняв дії, які мають відношення до об'єктивної сторони кримінального правопорушення. У той час, коли засоби вчинення кримінального правопорушення – це предмети, які використовував правопорушник під час вчинення будь-яких інших пов'язаних з кримінальним правопорушенням протиправних дій [9, с. 42].

Крім того, необхідно зазначити, що між такими елементами криміналістичної характеристики, як особа правопорушника та **особа потерпілого** існує зв'язок, який впливає на подальше розслідування кримінального правопорушення, а саме: «характеристика особи потерпілого безпосередньо пов'язана з характеристиками особи злочинця, впливає на його встановлення, наявність або відсутність вини у вчиненні злочину, а також на особливості предмета злочинного посягання» [2].

Як елемент криміналістичної характеристики, особа потерпілого містить основні дані про особу, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення. Такі дані можна поділити на три групи: 1) дані, що характеризують особу правопорушника, до яких В. Ю. Шепітько відносить «загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професія, фах, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки»; 2) можливість зв'язку між особою потерпілого та особою правопорушника, що виражається у попередньому знайомстві, неприязних стосунках, або ж виборі правопорушником потерпілої особи за зовнішнім виглядом, майновим станом або іншими інтересами у ході реалізації свого злочинного наміру; 3) віктимність, тобто здатність потерпілої особи своєю поведінкою, зовнішнім виглядом або за певних обставин провокувати вчинення щодо нього протиправного діяння.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення є сукупністю конкретних умов, факторів та матеріальних об'єктів на місці вчинення кримінального правопорушення, поведінку особи правопорушника та інших осіб, що дає можливість отримати повну картину вчинення кримінального правопорушення, часових рамок та послідовності дій учасників кримінального правопорушення. В. Ю. Шепітько визначає обстановку вчинення кримінального правопорушення як «частину матеріального середовища, що включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними» [5, с. 277]. Більш детально розглядає обстановку вчинення кримінального правопорушення М. П. Яблоков, на думку якого «під обстановкою вчинення злочину в криміналістичному аспекті розуміється система різного роду взаємодіючих між собою до і в момент злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові та інші умови навколишнього середовища, особливо-

сті поведінки непрямих учасників протиправного діяння, психологічні зв'язки між ними і інші чинники об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину» [8, с. 68].

Слід розглянути і такий елемент криміналістичної характеристики, як **типові сліди кримінального правопорушення**. «Слідова картина конкретного злочину – це реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину і особу, яка вчинила його в даній обстановці» [11, с. 421]. Іншими словами, типові сліди вчинення кримінального правопорушення – це прояв кримінального правопорушення, що виявляється у вигляді змін в обстановці місця його вчинення та може бути виражений одною або декількома категоріями: 1) зміни в речовій обстановці; 2) сліди-відображення; 3) предмети – речові докази; 4) документи; 5) ідеальні сліди; 6) сліди запаху; 7) сліди-мікрочастини; 8) звукові сліди [5, с. 279]. Серед перелічених груп типових слідів необхідно звернути увагу на ідеальні сліди, які являють собою «сліди пам'яті людини» [5, с. 279], а саме: показання потерпілого, правопорушника, свідків та очевидців кримінального правопорушення.

Висновки. Отже, криміналістична характеристика – це сукупність взаємопов'язаних типових характеристик і ознак окремого виду кримінального правопорушення, отриманих у результаті аналізу багаторічної судової та слідчої практики, які мають взаємопов'язані властивості та в сукупності є моделлю кримінального правопорушення. Елементи криміналістичної характеристики – це складові структури досліджуваної категорії, які надають інформацію про видові ознаки кримінальних правопорушень, а саме: характеристику особи правопорушника та особи потерпілого, знаряддя, засоби і способи вчинення кримінального правопорушення, типову слідову картину та наслідки вчинення кримінального правопорушення. Також важливо зазначити, що криміналістична характеристика має значення не тільки в теоретичному аспекті як наукова категорія методики розслідування окремих кримінальних правопорушень, а і як практична модель їх розслідування.

Список використаних джерел

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Р. С. Белкина. Москва: Издательство НОРМА, 2000. 990с.
2. Волобуєв А. Ф. Криміналістика. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/424-krimnalstika-volobuv-af.html>
3. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ : Атіка, 2009. 888 с.
4. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
5. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
6. Криминалистика. Том 1 / Под ред. Р. С. Белкина. Москва : Редакционно-издательский отдел, 1978.
7. Криминалистика: Учебник / Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. Москва : Юрид. лит., 1988. 672 с.
8. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристь, 2005. 781 с.
9. Криминалистическая характеристика преступления: Учебное пособие / Под ред. А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. Харьков: Юридический институт, 1985.
10. Одерій О. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довілля: проблеми побудови та використання. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 51–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2012_12_10
11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
12. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский, и др. ; под ред. В. К. Лисиченко. Киев : Выща шк. Головное изд-во, 1988. 405 с.

Войчишена Марина Вадимовна,

аспірант

(Донецький юридический інститут МВД України, г. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАК НАУЧНАЯ КАТЕГОРИЯ МЕТОДИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Статья посвящена исследованию понятия и значения криминалистической характеристики как научной категории методики расследования уголовных правонарушений. В частности, проанализированы результаты научных исследований и дано значение криминалистической характеристики в теоретическом плане, как составляющей методики расследования уголовных правонарушений, и в практическом - в виде модели расследования уголовных правонарушений. Проведен анализ и обобщение научных работ по определению элементного состава структуры криминалистической характеристики типичных криминальных правонарушений. Предоставлено понятие и значение отдельных ее элементов и предложения по структуре криминалистической характеристики уголовных правонарушений по фактам обращения порнографических предметов.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика; методика расследования; досудебное расследование; преступление; уголовное правонарушение; способ совершения преступления.

Voichyshena Maryna Vadumyvna,

Postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

FORENSIC CHARACTERISTICS AS A SCIENTIFIC CATEGORY OF THE METHODOLOGY FOR INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES

In scientific terminology the notion of forensic characteristics was started in the 60s of the twentieth century in the scientific works of O. N. Kolesnichenko became the object of scientific research of S. P. Mitriceva, I. F. Panteleeva, V. G. Tarasevicha The forensic characteristic is an integral part of the theory of forensic methodology for investigating criminal offenses and defines a set of their main characteristics, contains generalized information on the features of a criminal offense, obtained as a result of the investigation the judicial and investigative practices in the investigation certain types of criminal offenses.

Today in criminology, there are many opinions about the elemental composition of the criminalistic characteristics of the methodology for investigating criminal offenses and the significance of each element, both in forensic science and for practical recommendations for investigating criminal offenses. The article is devoted to the study the concept and meaning of forensic characteristics, as a scientific category of the methodology for investigating criminal offenses. In particular, the results of scientific research were analyzed and the significance of forensic characteristics in the theoretical plane as an integral part of the methodology for investigating criminal offenses was analyzed, and in a practical way, as a model for investigating criminal offenses. The analysis and generalization of scientific works on the definition of the elemental composition of the structure of forensic characteristics the typical criminal offenses is carried out. The concept and significance of its separate elements are given and suggestions on the structure of the forensic description the criminal offenses on the facts of the circulation the pornographic subjects are made.

The structure of forensic description of criminal offenses on the facts of the circulation the pornographic subjects, in our opinion, should include the following elements: 1) the subject of a criminal offense; 2) the person of the offender; 3) the person of the victim; 4) the means and means of committing a criminal offense; 5) the circumstances of the commission a criminal offense; 6) typical traces of a criminal offense; 7) the consequences of committing a criminal offense.

Key words: forensic characteristics; investigation technique; pre-trial investigation; crime; criminal offense; method of committing a crime.

Надійшла до редколегії 1.07.2018

УДК: 343.98

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-153-157

Волобуєв Анатолій Федотович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>

КРИМІНАЛІСТИКА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті аналізується вплив реформування кримінального судочинства, зокрема суттєвого розширення змагальності в досудовому розслідуванні і судовому розгляді, на визначення завдань криміналістики. Аналізуються пропозиції вчених щодо виділення в криміналістиці окремих підсистем знань і рекомендацій, зорієнтованих на вирішення завдань різними суб'єктами кримінального провадження. Робиться висновок щодо необхідності корекції окремих положень криміналістики, сформульованих у минулі роки.

Ключові слова: завдання кримінального провадження; досудове розслідування; судовий розгляд; сторони; адвокатська діяльність; змагальність.

Постановка проблеми. Прийняття Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.) з наступним внесенням до нього змін знаменувало собою кардинальні концептуальні трансформації в системі кримінального судочинства. Зміни торкнулися пізнавальної діяльності під час кримінальних проваджень, яка здійснюється у формі доказування, та повноважень її суб'єктів. Це, безумовно, суттєво впливає на розвиток наук кримінально-правового циклу, зокрема криміналістики, і вимагає переосмислення низки вже усталених теоретичних положень і практичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час у наукових дослідженнях відбувається пошук оптимальної моделі кримінального процесуального регулювання на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду [1; 2; 3; 4]. Це свідчить про суттєву зміну парадигми кримінального судочинства в Україні, що, у свою чергу, обумовлює й уточнення завдань криміналістики. Тож метою даної статті є уточнення завдань криміналістики у кримінальному процесі у світлі його останніх концептуальних змін.

Виклад основного матеріалу. Після здобуття незалежності в Україні значний час діяв КПК, прийнятий ще в 1961 р., до якого вносилися чисельні зміни, які, однак, суттєво не змінили радянського за своєю сутністю порядку провадження у кримінальних справах і правового статусу учасників [1, с. 6–7]. Тобто, діяв кодекс, відповідно до якого в кримінальних провадженнях головну роль відігравали правоохоронні органи, які виконували переважно репресивну функцію і охороняли не суб'єктивне право громадянина, а матеріальне право держави. Це стосувалося не тільки, наприклад, забезпечення права підозрюваного та обвинуваченого на захист (момент залучення адвоката та його статус), але й потерпілого. Суд же був фактично відсторонений від вирішення цих питань під час здійснення попереднього (досудового) слідства. До того ж, він був обмежений межами кримінальної справи, яка компонувалася слідчим і прокурором і яка направлялася до суду по завершенню попереднього розслідування. Отже, кримінальна справа фактично визначала і зміст судового розгляду – суд спирався на вже прийняті процесуальні рішення і протоколи слідчих

дій. Виявивши суттєві прогалини, упущення попереднього слідства, суд, як правило, відправляє справу на додаткове розслідування, а виправдувальні вирoki були надзвичайною рідкістю.

За такого порядку кримінальних проваджень криміналістика була покликана, у першу чергу, забезпечувати своїми науковими розробками органи попереднього слідства. Це відображалося в гаслі «криміналістика на службі слідства» (значний час під такою назвою видавався науковий збірник). Така орієнтація обумовлювала й відповідних суб'єктів – слідчого, прокурора, експерта-криміналіста (тобто, штатних працівників правоохоронних органів) – застосовувати її рекомендації. Звичайно, це приводило до певного «обвинувального ухилу» в розвитку криміналістики. Видається, що саме цим пояснюється дослідження в ті часи проблем тактики проведення окремих слідчих дій, пов'язаних з дезінформацією їх учасників, застосуванням «психологічного реагенту», «слідчих хитрощів», «психологічних пасток» тощо [5, с. 61–62; 6, с. 100–109].

З прийняттям КПК України 2012 р. ситуація кардинально змінилася – акцент у доказуванні було перенесено в судове засідання, де відбувається змагання сторін, які мають рівні права на збирання та подання до суду доказів і в доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22). Наділення захисника правом збирання доказів (у т.ч. залучення для цього експертів) за сутністю означає утвердження принципу змагальності не тільки в судовому розгляді, але й на стадії досудового розслідування. Тобто, можна говорити про появу альтернативної діяльності сторони обвинувачення «адвокатського розслідування». Видається, що саме з цим пов'язана поява і поширення серед частини російських криміналістів ідеї про виділення такої нової галузі криміналістики, як «криміналістика захисту» [7, с. 19–20]. Так, О. Я. Баєв відзначає, що предметом криміналістичної методики (як і всієї цієї науки) є не тільки розслідування, але й кримінально-процесуальне дослідження злочинів усіма професійними суб'єктами такого, у т.ч. адвокатами [8, с. 5]. Тобто до предмета криміналістики вказаний автор включає і діяльність адвокатів з формулюванням (що можна припустити) відповідних рекомендацій, що є логічним у зв'язку з його пропозицією про виділення в криміналістиці самостійної наукової підсистеми – криміналістичної адвокатології. Хід думок автора є досить цікавим, коли він зазначає, що криміналістика має своєю службовою метою теоретичне забезпечення діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів. У той же час підкреслюється, що зовсім інша службова роль у адвокатології: теоретичне забезпечення діяльності професійного захисника у кримінальних справах. Вона полягає не в розкритті та розслідуванні злочинів, до того ж навіть не у встановленні істини у кримінальних справах, а у виявленні обставин, що виправдовують осіб, обвинувачених у вчиненні злочинів, і (або) пом'якшують відповідальність цих осіб [9, с. 5–17].

Таким чином, О. Я. Баєв, пропонуючи виділення двох підсистем криміналістики, фактично пропонує вирізняти й дві взаємовиключні групи завдань криміналістики, з чим ніяк не можна погодитися. Видається, що помилка в цьому питанні криється в тому, що право адвоката щодо самостійного збирання доказів ніяк не можна розглядати як окреме самостійне «адвокатське» розслідування злочину. У зв'язку з цим доцільним є аналіз видів адвокатської діяльності під час досудового розслідування: 1) захист підозрюваного, обвинуваченого (ч. 1 ст. 45 КПК); 2) представництво потерпілого (ст. 58 КПК).

Під час здійснення захисту підозрюваного (обвинуваченого) адвокат реалізує свої повноваження і використовує криміналістичні знання не з метою встановлення істини у кримінальному провадженні, а для «... з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого» (ч. 1 ст. 47 КПК). Це може відбуватися в умовах двох ситуацій: а) коли підозрюваним дійсно було вчинено злочин; б) коли підозрюваний не вчиняв інкримінованого йому злочину. Але спільним для обох ситуацій буде спрямованість зусиль адвоката на виявлення упущень органу слідства (прогалин, правопорушень, помилок у використанні криміналістичних засобів тощо) для виправдання свого клієнта чи пом'якшення його відповідальності. Видається, що в цьому випадку говорити про завдан-

ня криміналістики щодо розроблення рекомендацій для «адвокатського» розслідування є недоречним.

У ході здійснення представництва потерпілого мета діяльності адвоката суттєво відрізняється – вона полягає у відновленні порушених прав потерпілого і відшкодуванні заподіяної злочином шкоди (у т.ч. моральної), забезпеченні притягнення винних до відповідальності. Це означає фактичне її співпадіння із завданням органу досудового розслідування, визначеним у ст. 2 КПК України. Тобто, у даному випадку адвокат виступає на стороні обвинувачення, оскільки потерпілий віднесений саме до цієї сторони (п. 19, ч. 1 ст. 3 КПК України). Представляючи інтереси потерпілого у кримінальному провадженні і користуючись його процесуальними правами, адвокат, відповідно до статті 56 КПК України, наділений правом, зокрема, подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Під час здійснення цього права адвокат, безумовно, виступає суб'єктом пізнавального процесу, який активно застосовує криміналістичні знання в такому ж аспекті, як і слідчий.

Потрібно відзначити, що може складатися досить парадоксальна ситуація, коли орган досудового розслідування з певних причин (корупційних, політичних) стає не зацікавленим у встановленні істини у кримінальному провадженні. У даній ситуації адвокат, представляючи інтереси потерпілого і формально виступаючи разом з органом досудового розслідування на стороні обвинувачення, фактично буде виконувати функцію контролю за повнотою розслідування та його якістю, піклуючись про права, свободи та інтереси потерпілого (кількох потерпілих).

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що під час застосування першого виду адвокатської діяльності вона є лише засобом отримання аргументів для побудови лінії захисту. Здійснюється це, перш за все, шляхом пошуку прогалин чи порушень законодавства з боку органу досудового розслідування, некваліфікованого застосування ним криміналістичних засобів, що ставить під сумнів отримані докази обвинувачення. При цьому адвокат використовує певні наукові положення і рекомендації криміналістики для визначення упущень з боку органу досудового розслідування, що дає підстави для спростування доводів сторони звинувачення і, безсумнівно, тлумачиться на користь підзахисного (навіть коли адвокат обізнаний щодо його вини у вчиненні злочину). У зв'язку з цим видається абсурдною ідея визначення завдань криміналістики, наприклад, щодо тактики дій адвоката під час досудового розслідування з метою спонукання недосвідченого слідчого до помилок при проведенні слідчо-розшукових дій. Це фактично означало б розроблення рекомендацій щодо протидії розслідуванню і перешкодженню встановленню істини, а значить – і порушення прав інших учасників кримінального провадження.

Під час застосування другого виду адвокатської діяльності (представництва потерпілого) адвокат має завданням саме встановлення істини у кримінальному провадженні, оскільки це пов'язано з відновленням порушених прав, свобод і забезпеченням інтересів потерпілого. Адвокат у цьому випадку виступає на стороні обвинувачення і формально вступає у змагання зі стороною захисту – адвокатом підозрюваного. Видається, що це створює оптимальні взаємовідносини у кримінальному провадженні – своєрідну систему противаг інтересів, які під час реалізації повноважень сторін забезпечують об'єктивність і неупередженість у досудовому розслідуванні та судовому розгляді. Але і в цьому випадку є очевидним, що немає потреби у розробленні криміналістикою якихось «адвокатських» рекомендацій.

Зрештою, потрібно підкреслити, що в умовах реформування кримінального судочинства, його демократизації і значного розширення прав його учасників, зокрема сторони захисту, завдання криміналістики не повинні визначатися в угоду інтересам тієї чи іншої сторони. Основою для визначення завдань криміналістики є усвідомлення того, що ця наука знаходиться не на службі певного суб'єкта кримінального провадження, а на службі встановлення істини, яка визначається в результаті змагання сторін і відображається у рішенні суду. Очевидно, що під час застосування криміналістичних засобів і прийомів, як пізнавального інструменту, потрібно враховувати, що отримані в результаті цього докази (і

процедура їхнього отримання) будуть ретельно досліджуватися при судовому розгляді суб'єктами з протилежними цілями з точки зору належності й допустимості цих доказів. Видається, що з огляду на змагальність сторін як у судовому розгляді, так і в досудовому розслідуванні потребують певної корекції окремі наукові положення і практичні рекомендації криміналістики, що були викладені в науковій і навчальній спеціальній літературі минулих років.

Список використаних джерел

1. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні: загальні положення і досудове провадження (2006–2011 роки): монографія / Л. М. Лобойко. – Донецьк : Донецький юридичний інститут МВС України, 2012. – 311 с.
2. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування / М. А. Погорецький // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 3. – С. 63–79.
3. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права / М. Є. Шумило // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 3. – С. 95–104.
4. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія / Т. О. Лоскутов. – К. : Юридичний світ, 2016. – 416 с.
5. Карнеева Л. М. Судебная этика и тактика допроса / Л. М. Карнеева // Этика предварительного следствия. – Волгоград : ВСШ МВД СССР. – 1976. – С. 61–62.
6. Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. – К. : РИО МВД УССР, 1983. – 132 с.
7. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2000. – 416 с.
8. Баев О. Я. Основы методики уголовного преследования и профессиональной защиты от него (на примере уголовно-процессуального исследования должностных и служебных преступлений): науч.-практ. пособие / О. Я. Баев. – М. : Эксмо, 2009. – 396 с.
9. Баев О. Я. Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики / О. Я. Баев // Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования. – Екатеринбург : Изд-во «Чароит», 2002. – С. 5–21.

Волобуев Анатолий Федотович,
доктор юридических наук, профессор
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>

КРИМИНАЛИСТИКА В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

В статье анализируется влияние реформирования уголовного судопроизводства, в частности существенного расширения состязательности в досудебном расследовании и судебном рассмотрении, на определение задач криминалистики. Анализируются предложения ученых о выделении в криминалистике отдельных подсистем знаний и рекомендаций, ориентированных на решение задач различными субъектами уголовного производства. Делается вывод о необходимости коррекции отдельных положений криминалистики, сформулированных в прошлые годы.

Ключевые слова: задачи уголовного производства; досудебное расследование; судебное разбирательство; стороны; адвокатская деятельность; состязательность.

Volobuev Anatoly Fedotovich,
Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>

CRIMINALISTICS IN CONDITIONS OF CRIMINAL JUDICIAL REFORM

The article examines the individual tendencies of conceptual changes in the system of modern criminal justice on the use of forensic means and techniques in the criminal process. The author analyzes the influence of the reform the domestic criminal procedural legislation on the definition of the goals and objectives of the science of criminology.

The proposals of separate scientists-criminologists concerning the allocation of separate subsystems of knowledge and recommendations directed at different subjects of criminal proceedings in the modern

criminology are analyzed. The characteristic of the conceptual approach of allocation in criminology of «forensic advocatology» is given. In this connection, the types of advocacy in the context of solved tasks with the help of forensic knowledge are considered.

It is noted that the lawyer uses forensic knowledge during the protection of the person subject to criminal prosecution or the representation of the victim, but for different purposes. In the latter case, the purpose and extent of forensic knowledge used by a lawyer actually coincide with the purpose and extent of the investigator's knowledge. Against this background, the conclusion is drawn on the contradictory nature of the proposal for the formation of «forensic advocatology» as a subsystem of forensic science.

Also, on the basis of the analysis, it is stated that in the conditions of reforming criminal justice, its democratization and the significant expansion of the rights of its participants, in particular the defense, the tasks of criminalistics should not be determined in the interests of one or another side. The basis for determining the tasks of forensic science is the realization that this science is not in the service of a certain subject of criminal proceedings, but in the service of establishing the truth, which is determined by the competition of the parties and reflected in the decision of the court.

Key words: *criminal proceedings; pre-trial investigation; judicial proceedings; parties; advocacy; competitiveness.*

Надійшла до редколегії 3.07.2018

УДК 343.14 (477)

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-158-163

Давидова Дар'я Вікторівна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7481-3301>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОКУМЕНТА ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено розгляду питання правової природи документів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні України. Метою даної статті є дослідження ознак документа як процесуального джерела доказів, визначення його форми та змісту, вивчення проблемних питань, пов'язаних з оцінкою належності, допустимості та достовірності документа як джерела доказів у кримінальному провадженні. Зазначаються особливості встановлення ознак та властивостей окремих видів документів та визначення їхньої приналежності до речових доказів чи документів. Досліджується питання оцінки належності, допустимості та достовірності окремих видів документів як процесуального джерела доказів з точки зору норм чинного законодавства.

Ключові слова: документ; джерела доказів; протокол; матеріальна складова документа; інформаційна складова документа; відеозапис; висновки ревізій та акти перевірок.

Постановка проблеми. Чинні кримінальні процесуальні норми, що регламентують питання доказів і доказування, наукові дослідження в цій галузі, є продовженням багатоголивого розвитку доказового права. Вони відображають еволюцію уявлень про кримінальний процес, місце в ньому доказів і доказування в контексті розвитку суспільства і держави Україна. Головну роль у встановленні істини в кримінальному провадженні відіграють докази. Правова природа деяких джерел доказів потребує їх чіткої регламентації та регламентації на законодавчому рівні, зокрема документів, які, з одного боку, можуть виступати речовим доказом, за наявності ознак, вказаних у ч. 1 ст. 98 КПК України, а з іншого – вони представлені законодавцем як самостійне джерело доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи документів як процесуального джерела доказів досліджували у своїх працях В. Арсен'єв, І. Бацько, Л. Вороніна, Є. Воротинцев, Ю. Грошевий, Є. Коваленко, Ю. Прокоф'єв, М. Строгович, С. Стахівський та інші. Однак питання використання документа як джерела доказів набувають все більшої актуальності та потребують відповідної законодавчої регламентації.

Метою цієї статті є дослідження ознак документа як процесуального джерела доказів, визначення його форми та змісту, вивчення проблемних питань, пов'язаних із оцінкою належності, допустимості та достовірності окремих видів документів як джерел доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Виступаючи самостійним джерелом доказів у кримінальному провадженні, документ має певні складові елементи та процесуальні ознаки. Вчені-процесуалісти виділяють наступні ознаки документа як процесуального джерела доказів: 1) документ може виходити від установ, підприємств, організацій, посадових осіб чи

окремих громадян; 2) документ є джерелом доказів, якщо відомості про факти, викладені в ньому, мають значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню; 3) у письмовому документі відомості про ті чи інші обставини виражені у вигляді описання цих обставин і фактів особами, від яких документ виходить; 4) для викладення у документі відомостей про обставини і факти можуть бути використані різні способи передачі інформації та різні матеріальні об'єкти, придатні для нього; 5) документ набуває значення джерела доказів у тому випадку, коли він одержаний з дотриманням процесуальної форми, встановленої законом [1, с. 248].

Першою ознакою документа як джерела доказів є те, що він виник не випадково, а був спеціально створений з метою збереження певної інформації. Другою ознакою є те, що він містить відомості у вигляді певних знаків, які можуть бути використані як доказ: звуки, зображення, текст тощо (отже, відповідають ознакам належності, допустимості, достовірності). Третьою ознакою документів як джерел доказів є посилання на те, що вони повинні бути складені у кримінальному провадженні або стосовно нього, а відповідно – уповноваженими суб'єктами у встановлений законом спосіб.

Зокрема, протоколи процесуальних дій мають бути оформлені з додержанням встановленої кримінальним процесуальним законом форми, визначеної у ст. 104 КПК України. Ця форма повинна відповідати законним вимогам як за зовнішніми атрибутами, так і за внутрішніми складовими. Як справедливо зазначають вчені, це не є питанням лише технічного характеру, а є гарантією повноти і достовірності фактичних обставин, що фіксуються протоколом, наприклад протоколом огляду, протоколом обшуку тощо. Тому недоброякісне складення протоколу у певних випадках повністю або частково зводить нанівець результати проведеної з подібним порушенням слідчої або судової дії [2, с. 181].

І. М. Бацько вказує на змішану природу документів як джерел доказів. Показання є письмовими або усними повідомленнями, що перераховані в одному ряду з протоколами слідчих і судових дій, а тому мають свої процесуальні відмінності від протоколів. Проте, якщо не буде складений протокол, то в природі і не виникне таке джерело, як показання допитаної особи. Або окремо взятий предмет не набуває правового режиму речового доказу доти, доки він не буде оглянутий і шляхом опису, закріпленому у протоколі. Навіть інформація, що використовується як вихідний матеріал для проведення експертизи, так чи інакше спочатку повинна бути закріплена в протоколі слідчої дії або в іншому документі [3, с. 25–26].

У таких випадках ми маємо справу з так званою змішаною природою джерела доказів. Це буває тоді, коли в одному джерелі закріплюються перебіг і результати декількох дій. Наприклад, на допиті свідок передав слідчому предмет, що містить фактичні дані про розслідувану подію. У цьому випадку в протоколі фіксуються показання свідка, а також його повідомлення про те, за яких обставин і в якому місці до нього потрапив предмет, який він передає слідчому, а також факт добровільності передачі предмета слідчому органу; стислий опис переданого предмета; закріплення відомостей про передачу предмета. Таким чином, в одному джерелі (протоколі допиту) містяться відомості, почерпнуті від двох об'єктів – особи, що дала показання, і переданого нею предмета. В інших випадках у джерелі (протоколі) закріплюється шляхом опису не одна, а декілька важливих для розслідування обставин: про виконання процесуальних розпоряджень закону; опис предметів, явищ і процесів. Такий опис і складає зміст доказу («фактичних даних»). Без закріплення в протоколі жодний доказ не матиме юридичної сили. Навіть більше, фактичні дані без цього не визнаватимуться доказами в процесуальному сенсі [3, с. 35–36].

Документ, як джерело доказів, має дві складові – форму та зміст. Щодо документів їх також називають матеріальною та інформаційною складовою документа. Матеріальна складова документа – це його речова (фізична) сутність. Це може бути речовина або електронне поле (середовище), як один із способів існування матерії, котре забезпечує здатність зберігати й передавати інформацію в просторі й часі. Матеріальна складова документа ви-

значає носія інформації – матеріального об'єкта, створеного природою або ж штучно людиною, за допомогою якого можна зберігати й передавати інформацію [4].

Детальніше зупинимося на другій складовій документа, як процесуального джерела доказів, що безпосередньо являє собою інформацію, яка міститься в документі. Документ як джерело доказів може містити як інформацію, яка має значення для кримінального провадження, так і таку, яка є не належною або недопустимою для використання її як доказу. Зміст усієї інформації в конкретній інформаційній системі називається тезаурус, складовими якого, з точки зору інформативності, є: основна інформативність – те, що дане, і те, що отримане; втрата інформативності – те, що дано й не отримано; безкорисна (надлишкова) інформативність – інформаційний шум (або ентропія) [5].

Ці характеристики документа властиві і у його процесуальному розумінні. Так, ст. 104 КПК України визначає форму та схематично вказує на інформацію, яка повинна бути зафіксована у протоколі процесуальної дії. Водночас кожен суб'єкт, який складає протокол, вкладатиме у нього інший зміст (навіть у випадках проведення тотожних процесуальних дій).

Аналізуючи думку В. К. Лисиченка, який вказував, що документи не можуть мати авторського суб'єктивного забарвлення, ми, з одного боку, погоджуємося з тим, що в документах повинні констатуватися, фіксуватися певні відомості та факти поза суб'єктивним сприйняттям [6, с. 32]. Водночас попри всі намагання вчених обґрунтувати можливість безвідносного сприйняття та відтворення суб'єктом інформації, так званого «чистого відбиття», навіть документи можуть містити суб'єктивні ознаки у разі, якщо вони створюються не просто технікою, а людиною. У документі інформація кодифікується за допомогою певних знаків. А. С. Александров зазначає, якщо виходити з того, що знак складає двоєдність того, що означається, та того, що означає, то джерело доказів є те, що означається, а сам доказ – те, що означає. Доказ існує у двох площинах – когнітивному знанні та події злочину. А тому доказ стає результатом не тільки тих наслідків, до яких призвела подія злочину, а і результатом сприйняття, переробки, репрезентації у свідомості цих наслідків суб'єктом доказування. Якщо слід характеризує об'єкт – об'єктивну сторону процесу формування доказу, то знак – об'єкт – суб'єктивну [7].

Останнім часом вчені звертають увагу на таку характеристику документів, як їх інформативність. Автори говорять про інформативність не тільки як про кількісну ознаку обсягу інформації у певному процесуальному документі, а і у прагматичному аспекті. Для неї характерне наступне: 1) фокусуються такі аспекти актуальної інформації, як цінність, вірогідність, новизна, корисність; 2) акцентується увага на інформації про інформацію і комунікантах; 3) забезпечується ефективність передачі та одержання інформації в умовах комунікації; 4) підвищується вірогідність та авторитетність повідомлення [8, с. 95; 9, с. 264].

Ці ознаки документа як матеріального джерела доказів відображаються у його ознаках як процесуальному джерелі доказів. Якість передачі та рівень сприйняття та відображення її на матеріальному носії – документі – забезпечують належність, допустимість та достовірність такої інформації.

Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України, до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні) [10].

Цікавим є питання визначення ознак та властивостей відеозапису та визначення його приналежності до речових доказів чи документів внаслідок специфічного процесу формування і дослідження відеозапису, який відрізняється від традиційних письмових документів. Звичайно, формування паперового документа істотно відрізняється від формування відеозапису. Водночас різний порядок іще не вказує на їх різну процесуальну природу, яка унеможлиблює їх віднесення до одного виду джерел доказів. Сучасні уявлення про інформацію відповідають розумінню документа як матеріального об'єкта або електронної форми інформації (яка також є за сутністю матеріальною). З урахуванням особливостей коди-

фікації такої інформації не тільки за допомогою письмових знаків, а і за допомогою інших кодів – звуків, зображення, криптографічних знаків тощо.

Питання допустимості як джерела доказів відео-, фото-, звукозапису, які не створені під час процесуальних дій, також є актуальним. У ст. 99 КПК України не визначені обмеження щодо «позапроцесуальної» процедури створення таких документів. Документ може бути створений і поза процесом, але внаслідок процесуальних дій залучений до нього і визнаний доказом.

Не обмежуючи учасників у можливостях подання таких доказів, законодавець водночас роз'яснив окремі положення допустимості таких джерел доказів.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року, у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 62 Конституції України «фактичні дані про скоєння злочину чи підготовку до нього можуть бути одержані не тільки в результаті оперативно-розшукової діяльності уповноважених на це осіб, а й випадково зафіксовані фізичними особами, які здійснювали власні (приватні) фото-, кіно-, відео-, звукозаписи, або відеокамерами спостереження, розташованими як у приміщеннях, так і ззовні». При цьому визначальну роль також відіграє ініціативний або ситуативний (випадковий) характер дій фізичних або юридичних осіб, їх мета, цілеспрямованість [11].

Аналізоване положення має дискусійний характер. З одного боку, Конституційний Суд України таким роз'ясненням убезпечує громадян від провокації вчинення злочину, отримання доказів незаконним шляхом. З іншого боку, виникає питання щодо процесу встановлення ініціативного або ситуативного характеру такої відеозйомки. Наприклад, якщо перехожий став очевидцем злочину, який зафіксував на камеру телефону, то який характер матимуть його дії? Випадковість події визначає ситуативний характер, а усвідомлене фіксування на камеру вказує на ініціативність. Крім того, ми знову повертаємось до питання домінування форми над змістом, що не завжди позитивно впливає на процеси доказування та реалізації завдань кримінального провадження. Вважаємо, що зазначене питання потребує глибокого переосмислення та законодавчого врегулювання.

У п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України зазначається, що до документів відносяться і додатки до протоколу [10]. Вважаємо, що не всі додатки до протоколу можна відносити до числа документів. Наприклад, гіпсовий зліпок, дактилоплівки зі слідами, зробленими під час огляду місця події та ін. Відповідно до ч. 2 ст. 105 КПК України, вони є додатками до протоколу, але називати їх документами, на нашу думку, некоректно.

Висновки ревізій та акти перевірок відносяться до документів, вони не існують у відособленій формі, та інформація, що міститься у них, не може бути отримана з інших джерел. Водночас під час оцінки актів ревізій та перевірок як джерел доказів, виникає низка проблем, пов'язаних із оцінкою належності, допустимості та достовірності такого джерела. Зокрема, законом України від 14.10.2014 № 1697-VII «Про прокуратуру» виключено право прокурора, слідчого призначати ревізії і перевірки в порядку, передбаченому законом. Разом з тим статтею 99 КПК України передбачено, що до документів у кримінальному провадженні можуть належати висновки ревізій та акти перевірок. У чинному процесуальному законі відсутні роз'яснення сутності ревізій і перевірок, матеріали яких віднесені до джерел доказів.

Зокрема, не визначені підстави та порядок їх проведення. Враховуючи, що сторона захисту нарівні зі стороною обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб висновків ревізій та актів перевірок, у КПК України знову-таки не прописаний процесуальний порядок, підстави та умови отримання сторонами кримінального провадження таких документів. Усе зазначене викликає питання з приводу допустимості таких доказів у контексті ст. 86 КПК України.

Висновки. Таким чином, проаналізовані в статті правові аспекти природи документа вказують на певні проблематичні питання щодо його використання у кримінальному

провадженні. Безумовно, у статті досліджена не вся проблематика збирання сторонами кримінального провадження окремих видів документів, що може слугуватиме предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : К.Н.Т.; Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
2. Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сергій Миколайович Сівочек. – К., 2003. – 215 с.
3. Бацько І. М. Протоколи слідчих дій як джерела доказів у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ігор Миколайович Бацько. – К., 2003. – 199 с.
4. Палеха Ю. І. Загальне документознавство: навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – К. : Ліра-К, 2008. – 393 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1083030951366/dokumentoznavstvo/materialna_informatsiyna_skladovi_dokumenta.
5. Галузинська Л. І. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. / Галузинська Л. І., Науменко Н. В., Колосюк В. О. – К. : Знання, 2008. – 430 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1776061348782/dokumentoznavstvo/ukrayinska_mov_za_profesiynim_spryamuvanniam.
6. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы) : автореф. дис. на соискание науч. степ. д-ра юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. К. Лисиченко. – К., 1974. – 66 с.
7. Александров А. С. Новая теория доказательств / А. С. Александров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iaaj.net/node/406>.
8. Воротинцев Є. Інформативність письмового повідомлення про підозру в системі загального кримінального судочинства України / Є. Воротинцев // Вісник прокуратури. – 2014. – № 1. – С. 90–96.
9. Тетерятник Г. К. Інформативність як ознака процесуальних документів / Г. К. Тетерятник // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали Міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 29 трав. 2015 р.) / відп. за вип. : В. В. Тіщенко, О. П. Вашук. – О. : Юрид. літ., 2015. – С. 263–267.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012, № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 р. №12-рп/ 2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 62 Конституції України // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 6. – С. 155.

Давыдова Дарья Викторовна,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7481-3301>

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ДОКУМЕНТА КАК ИСТОЧНИКА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена рассмотрению правовой природы документов как процессуального источника доказательств в уголовном производстве Украины. Целью этой статьи является исследование признаков документа как процессуального источника доказательств, определение его формы и содержания, изучение проблемных вопросов, связанных с оценкой принадлежности, допустимости и достоверности документа как источника доказательств в уголовном производстве. Указываются особенности установления признаков и свойств отдельных видов документов и определения их принадлежности к вещественным доказательствам или документам. Исследуется вопрос оценки принадлежности, допустимости и достоверности отдельных видов документов как процессуального источника доказательств с точки зрения норм действующего законодательства.

Ключевые слова: документ; источники доказательств; протокол; материальная составляющая документа; информационная составляющая документа; видеозапись; выводы ревизий; акты проверок.

Davydova Daria Viktorovna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7481-3301>

SOME ASPECTS OF LEGAL NATURE OF DOCUMENT AS PROCEDURAL SOURCE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

The article deals with the consideration of the legal nature of documents as procedural source of evidence in criminal proceedings of Ukraine. The purpose of this article is to examine the features of a document as a procedural source of evidence, to determine its form and content, to study of problematic issues related to evaluation relevance, validity and reliability of the document as source evidence in criminal proceedings.

The article considers the features of the document as a source of evidence, the first of which is that it originated not accidentally, but was specially created to preserve definite information. The second feature is that it contains information in the form certain signs that can be used as evidence: sounds, images, text, etc. (consequently, correspond to the signs of relevance, admissibility, reliability). The third sign of documents as sources of evidence is the reference to the fact that they should be drawn up in criminal proceedings or in relation to it, and accordingly –by an authorized person in accordance with the procedure established by law. The significance of material and informational component of the document is revealed.

Specific features of establishing characteristics and properties of certain types of documents and determining their belonging to material evidence or documents are pointed out. The issue of evaluation of relevance, admissibility and reliability of certain types of documents as a procedural source of evidence in terms of current legislation standards is investigated.

The issue of determining the pertaining of a video recording to material evidence or documents due to a specific process of its formation and research, which differs from traditional written documents is considered. Attention is focused on the fact that when assessing acts of audits and inspections as sources of evidence, there arise a number of discussion issues related to the assessment of relevance, admissibility and reliability of such source of evidence.

Key words: document; sources of evidence; protocol; material component of the document; informational component of the document; video recording; auditing findings; auditing certificates.

Надійшла до редколегії 5.07.2018

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 316.772.2:351741-047.22

DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-164-168

Новікова Ольга Олександрівна,

кандидат філологічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

Пономаренко Катерина Вікторівна,

кандидат філологічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3149-1047>

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

У статті проаналізовано трактування понять комунікативної і професійної компетентності, комунікативної компетентності працівників Національної поліції. Виокремлено основні складники зазначених компетентностей та розглянуто специфіку комунікативних навичок працівників Національної поліції з урахуванням вимог сучасності. Значну увагу приділено умінню свідомо керувати вербальним і невербальним проявом емоцій, вести конструктивний діалог, переговори з правопорушниками.

Ключові слова: спілкування; комунікативна компетентність; професійна компетентність; емоційність; діалог; переговори; працівники Національної поліції.

Постановка проблеми. Професійна діяльність поліцейського характеризується постійно змінними умовами, у яких вона відбувається, високим рівнем нервово-психологічного напруження, підвищеною соціальною відповідальністю. Під час громадських заворушень, стихійного лиха, катастроф чи інших надзвичайних подій найчастіше розвиваються масові психогенні розлади, що вносять дезорганізацію в загальний хід виконання професійних обов'язків працівників поліції. Такі розлади негативно відбиваються й на комунікативному компоненті діяльності поліцейського, що здійснюється за допомогою мовлення.

Питання комунікативної компетентності щодо підготовки фахівців розробляли такі вчені, як Г. Андреева, Г. Плотницька, О. Волобуєва, О. Добротвор, О. Овчарук, Г. Попова, Н. Стеценко, І. Щитова, В. Ягупов та інші.

Метою пропонованої статті є аналіз комунікативної компетентності працівника поліції, аспектів її застосування.

Досягнення мети передбачає реалізацію низки **завдань**: визначити поняття комунікативної компетентності, професійної компетентності; виокремити основні складники професійної компетентності; розглянути специфіку комунікативної підготовки працівників Національної поліції з урахуванням вимог сучасності.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 поняття «компетентність» трактується як «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [1].

Компетентність у професійній діяльності зарубіжні дослідники найчастіше розглядають як «поглиблене знання», «стан адекватного виконання завдання», як «специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії» [2].

Найбільшого поширення в українській науці набуло визначення компетентності як «сукупності знань і умінь, необхідних для ефективно професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» [3].

Комунікативна компетентність визначає якість спілкування особистості та містить такі складники, як: комунікативні властивості особистості, що характеризують розвиток потреби у спілкуванні, ставлення до способу спілкування та комунікативні здібності – здатність володіти ініціативою в спілкуванні, виявляти активність, емоційно відгукуватися на стан партнерів під час спілкування, формулювати й реалізовувати індивідуальну програму спілкування.

Н. Гез зазначає, що «комунікативна компетентність передбачає володіння лінгвістичною компетенцією, знання відомостей про мову, наявність умінь співвідносити мовні засоби із задачами та умовами спілкування, розуміння відносин між опонентами, вміння організувати мовне спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки і комунікативної доцільності висловлювань» [4, с. 19].

О. Кідрон [5] розглядає комунікативну компетентність у трьох площинах: 1) особиста – структура комунікативних здібностей; 2) поведінкова – готовність до спілкування і адекватна комунікативна поведінка в конкретній ситуації; 3) соціальноперцептивна – взаємодображення компетентності в спілкуванні в наборі комунікативних властивостей особи.

Аналізуючи особистісний компонент комунікативної компетентності, як правило, виділяють спрямованість суб'єкта на спілкування, комунікативні здібності, мотиваційну складову, ціннісне ставлення до професійного спілкування, комплекс особистих якостей.

У структурі комунікативних здібностей на особистому рівні О. Кідрон виділяє чотири площини: база комунікативного потенціалу людини, що охоплює суспільні й особові передумови до спілкування: комунікативні засоби, зовнішність, темперамент, статус індивіда у мікроколективі тощо; нижчий рівень прояву комунікативних здібностей – навички спілкування; середній рівень комунікативних здібностей – вміння спілкуватися; вищий рівень – форма інтеракційного пристосування і функціональна спрямованість поведінки.

У сучасній лінгвістичній науці крім комунікативної компетентності виокремлюють таке поняття як професійна компетентність. Зазначені дефініції тісно перетинаються і є взаємозалежними.

Так, у представників різних наукових підходів зустрічаються різні трактування поняття «професійної компетентності». Деякі автори вважають, що професійна компетентність включає такі особистісні якості, як ініціативність, відповідальність, працьовитість, цілеспрямованість, упевненість у собі [6, 7]. Інші підтримують думку, що до її структури необхідно зараховувати й мотиваційно-ціннісну сферу, яка значною мірою визначає рівень оволодіння знаннями [8].

До основних ознак професійної компетентності працівників Національної поліції зараховують:

– орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді;

– спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе та інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;

– адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;

– готовність і вміння будувати контакт з громадянами;

– внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;

– знання, вміння і навички конструктивного спілкування;

– внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Таким чином, професійна компетентність постає як структурний феномен, що містить складові цінності, мотиви, установки, соціально- психологічні стереотипи, знання, вміння, навички.

Комунікативна діяльність працівників поліції – це складна, багатопланова діяльність щодо встановлення та розвитку контактів із представниками різних вікових, професійних, культурних, етнічних груп, а також з особами, психічний стан яких непередбачуваний (потерпілі, підозрювані, свідки), що відбувається за несприятливих умов та обставин, породжена виконанням службового обов'язку в боротьбі зі злочинністю, захисту від протиправних посягань на життя та здоров'я, права та свободи громадян; захисту державного устрою та громадського порядку; містить обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини.

Пріоритетним завданням для підвищення ефективності комунікації працівників Національної поліції є вироблення стійких навичок та вміння творчо мислити, швидко орієнтуватись у великій кількості професійної інформації, поповнювати свої знання, працювати над саморозвитком, реалізувати власні творчі можливості, читати фахову літературу та поповнювати свій словниковий запас, удосконалювати набуті знання.

Не викликає сумнівів, що ідея використання компетентнісного підходу ґрунтується на положенні, у якому теорія без її якісного діяльнісного втілення не гарантує ефективної професійної підготовки. Тому в підготовку працівників Національної поліції останнім часом активно залучають тренінги та проводять нестандартні заняття з метою підвищення кваліфікації.

Під час проведення тренінгів основну увагу приділяють комунікативній емоційності, умінню вести конструктивний діалог, вести переговори з правопорушниками.

На відміну від некомунікативної, комунікативна емоційність має свідомий характер. Комунікативна емоційність – це здатність комунікативної особистості свідомо керувати вербальним і невербальним проявом емоцій та пропускати їх через соціальні, ситуативні та інші фільтри в процесі спілкування і залежно від них проявляти ті самі емоції в різних вербальних та невербальних формах або ж навпаки приховувати їх у процесі спілкування.

У повсякденній діяльності працівників поліції присутні різноманітні ситуації конфліктної взаємодії різного рівня, переважно агресивного за своєю формою спілкування (очна ставка, обшук, допит тощо). Для найбільш повного позначення специфічних умов фахового спілкування працівників поліції введено спеціальний термін «агресивне комунікативне середовище» (контакт поліцейського з агресивними проявами осіб, протистоянням позицій, відкритим конфліктом різного ступеня, що пов'язаний із негативною емоційною напругою) [9, с.12].

Важливою ознакою професійної компетентності поліцейського є вміння будувати конструктивний діалог. У сучасному світі конструктивний діалог спрямований на досягнення взаєморозуміння і взаємного збагачення його учасників. Необхідно розглядати конструктивний діалог з тієї позиції, що партнер у діалозі показує предмет спільного зацікавлення з такого боку, з якого комунікант його не побачить [10, с. 39].

Основними ознаками конструктивного діалогу є: намір, цілеспрямованість, правила ведення розмови [11, с. 18]. Діалог не повинен зводитися до дискусії, особливо коли одним із його учасників виступає або потерпілий, або заявник, або злочинець. У такому випадку процес спілкування може довести людину до розчарування або до неправдивих свідчень.

Найвищим показником комунікативної компетентності поліцейського є уміння результативно вести переговори – діалогічне спілкування з правопорушниками, злочинцями чи їх представниками з метою захисту прав і свобод громадян, забезпечення правопорядку. Переговори з правопорушниками – це ненасильницький, гуманний спосіб боротьби з правопорушеннями, злочинністю, що ґрунтується на нормативно-правових актах і моральних нормах. Його змістом є схилення правопорушників до добровільної відмови від подальших протиправних дій за наявності усвідомлення можливості їх здійснення, запобігання тяжким наслідкам та їх добровільного усунення, щирого каяття і активного сприяння розкриттю, розслідуванню правопорушення (злочину), одержання криміналістичної та оперативно-розшукової інформації [12]. Основними труднощами переговорного спілкування є: відсутність навичок професійної підготовки та досвіду проведення переговорів, недоліки в організації психолінгвістичної підтримки переговорного процесу, недоліки в матеріально-технічному забезпеченні, організації та керівництві проведенням переговорів.

Висновки. Отже, від ступеня володіння поліцейським навичками комунікативної компетентності залежить якісне здійснення ними безконфліктного ділового спілкування і, як наслідок – позитивні результати професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Закон України Про вищу освіту // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37–38, ст. 2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 06.09.2018).
2. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы: Пер. с англ., Изд. 2-е, испр. Москва, «Когито-Центр», 2001. 142 с.
3. Професійна освіта: Словник: навч. пос. / Уклад. С. У. Гончаренко та ін.; За ред. Н. Никола. Київ, Вища школа. 2000. С. 149.
4. Гез Н. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований. Иностранные языки в школе, 1992. № 2. С. 17–24.
5. Кидрон А. Коммуникативная способность и ее совершенствование: дисс. ... канд. псих. наук. Л., 1981.
6. Волобуєва О., Сафін О. Комунікативна компетентність як передумова ефективної майбутньої професійної діяльності. Вісник Технологічного університету Поділля. Серія 3. 1999. № 1. С. 139–140.
7. Демедишина Н. Роль комунікативного аспекту в професійній діяльності державних службовців. Зб. наук. пр. НАДУ; за заг. ред. О. Оболенського, С. Сьоміна. Київ, Вид-во НАДУ. 2007. № 4. С. 44–79.
8. Архипова С. Професійна компетентність і професійність соціального працівника: сутність і шляхи розвитку. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2004. № 2. С. 14–21.
9. Крашеннінікова Т. Комунікативна компетенція працівника Національної поліції: Навчальний посібник. Дніпро: Адверта, 2017. 107 с.
10. Клочовський Я. Філософія діалогу. Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського. Київ, 2013. С. 224.
11. Загнітко А., Домрачева І. Основи мовленнєвої діяльності. Навчальний посібник для студентів. Донецьк, 2001. 56 с.
12. Михальчук О. «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики. Мова і суспільство. 2014. Вип. 5. С. 28–39.

Новикова Ольга Александровна,

кандидат филологических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

Пономаренко Екатерина Викторовна,

кандидат филологических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3149-1047>

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ

В статье проанализирована трактовка понятий коммуникативной и профессиональной компетентности, коммуникативной компетентности сотрудников Национальной полиции Украины. Выделены основные составляющие отмеченных компетентностей и рассмотрена специфика коммуникативных навыков сотрудников Национальной полиции Украины с учетом требований современности. Особое внимание уделено умению сознательно управлять вербальным и невербальным проявлением эмоций, вести конструктивный диалог, переговоры с правонарушителями.

Ключевые слова: общение; коммуникативная компетентность; профессиональная компетентность; эмоциональность; диалог; переговоры; сотрудники Национальной полиции.

Novikova Olga Alexandrovna,

PhD in Philology

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

Ponomarenko Kateryna Viktorovna,

PhD in Philology

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3149-1047>

SPECIFIC ASPECTS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF POLICE OFFICERS

The interpretation of the communicative concepts and professional competence is analyzed in the article. Thus, in Ukrainian science the most common is a definition of competence as a set of knowledge and skills necessary for effective professional activity: the ability to analyze, to anticipate the consequences of professional activity, and to use information. In addition to communicative competence, modern linguistic science defines a concept of professional competence. These definitions are closely interrelated. Representatives of different scientific approaches give different interpretations of professional competence concept. Most researchers believe that professional competence includes such personal qualities as initiative, responsibility, industriousness, sense of purpose, and self-confidence.

Communicative activity of police officers is a complex and multifaceted activity to establish and develop contacts with representatives of various age, professional, cultural, and ethnic groups as well as individuals whose mental state is unpredictable. Therefore, the main components of the mentioned competencies are defined in the article. The specifics of the communicative skills of the National Police of Ukraine employees subject to the present time requirements are considered. Particular attention is paid to the ability to deliberately control verbal and non-verbal expression of emotions, to conduct constructive dialogue and negotiations with crime figures.

It is proved that communicative competence acts as a structural phenomenon and contains such components as values, motives, attitudes, social and psychological stereotypes, knowledge, skills.

Key words: communication; communicative competence; professional competence; emotional capability; dialogue; negotiations; the National Police employees.

Надійшла до редколегії 7.07.2018

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»

1. Структура наукових статей:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- обсяг статті для публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, список використаних джерел, анотації, ключові слова) 9–12 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт – Times New Roman, кегель 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см.);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів), інформація про *ORCID* автора;
- нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- нижче розміщується анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;
- через інтервал – текст статті;
- посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводити в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);
- після списку використаних джерел необхідно подати анотацію російською (2–4 речення) та розширену англійською (не менше 1800 знаків) мовами та ключові слова (4–8 слів). І російськомовна, і англійськомовна анотації мають містити прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) та назву статті. Кожна публікація не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова.

3. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

- електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;
- у довідці про автора (співавторів) зазначити П.І.Б. (повністю), науковий ступінь, вчене звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи і посаду, інформацію про *ORCID* автора, контактний номер телефону, елект-

ронну пошту та поштову адресу, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділ наукового збірника, у який доцільно розмістити статтю;

- фото автора у форматі jpg;
- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія, усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому рецензуванню членами редакційної колегії;
- витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку.

Звертаємо Вашу увагу! У зв'язку з набуттям чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» приклади оформлення списку використаних джерел за новими вимогами наведено за посиланням

http://www.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=523&id=1690:---.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам на доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання за адресою:

http://www.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_rokdownloads&view=folder&Itemid=413

Редакційна колегія збірника

НАШІ АВТОРИ

Андріяшевська Марина Сергіївна,

аспірант

advokatmarinagr@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Вітвіцький Сергій Сергійович,

доктор юридичних наук, доцент

vitvitskyi_ss@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Войчишена Марина Вадимівна,

аспірант

voychishena.mv@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Волобуєв Анатолій Федотович,

доктор юридичних наук, професор

vaf26@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Гурський Віктор Євгенович,

кандидат психологічних наук

gurskiy.viktor.75@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Давидова Дар'я Вікторівна,

кандидат юридичних наук

danyab6555@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Делія Юрій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

yriudeliya@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Єпринцев Пилип Сергійович,

кандидат юридичних наук

fzdnpnr@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Зозуля Євген Вікторович,

доктор юридичних наук, доцент

ezoz@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Іванов Іван Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

ivan2908@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Гльницький Михайло Степанович,

кандидат юридичних наук

radnik_hnuvs@ukr.net

(Всеукраїнська громадська організація «Громада і Закон», м. Київ)

Ісмайлов Карен Юрійович,

кандидат юридичних наук

0997060070@ukr.net

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

Іщенко Іван Володимирович,

начальник Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Одеській області

veselovndl@ukr.net

(Головне управління Національної поліції в Одеській області, м. Одеса)

Колєсник Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, доцент

t.v.kolesnik23@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Корнієнко Максим Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент

odivs2015@ukr.net

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

Косякіна Ольга Валентинівна,

студентка групи 306 факультету №3

olgakosyakina13@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Кубрак Руслан Миколайович,

кандидат юридичних наук

kubrak-ruslan2@ukr.net

(Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, м. Дніпро)

Лень Валентин Валентинович,

кандидат юридичних наук, доцент

irina.iv.len@gmail.com

(Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро)

Нестерович Володимир Федорович,

доктор юридичних наук, доцент

wnester@ukr.net

(Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк)

Новікова Ольга Олександрівна,

кандидат філологічних наук

08novikovaolga76@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пайда Юрій Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент

vovo4ka23@ukr.net

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Політова Анна Сергіївна,

кандидат юридичних наук

anua.donetsk.ua@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пономаренко Катерина Вікторівна,

кандидат філологічних наук

k.v.ponomarenko@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Тіхонова Марія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент

tihonovamari@gmail.com

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Сусликов В'ячеслав Євгенійович,

кандидат історичних наук

suslikov@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Суюсанов Лут Ікрамович,

кандидат історичних наук, доцент

lut.sujusanow@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Філіпенко Анастасія Сергіївна,

кандидат юридичних наук

filipenkodli@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Червінчук Андрій Васильович,

кандидат юридичних наук

chervin_a@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 3 (64) 2018
Редактори: О. Рутвян, О. Федоренко
Комп'ютерний набір: О. Рутвян, О. Федоренко
Дизайн: В. Сілка

Видавець
Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017
Підп. до друку 28.06.2018. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 16,5.
Наклад 100 прим. Зам. № 19\18
Виготовлювач –
ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.